بزنك باغ

غەیرەت مەمتیمن فوتوسی

يۈرۈك كىتاب تور بېكىتى
www.yoghurkitap.com

مىراس

قوش ئايلىق ژۇرنال 2005 ـ يىل 2 ـ سان

(ئومۇمىي 88 ـ سان)

ئالىم بولسىاڭ ئالدىم سېنىڭكى

مەدەنىيەت تارىخىنىڭ ئۇلۇغ ئېقىمى..... سۈن جياجىڭ (1)

قۇت بەلگىسى ـ سۇمۇرغ..... (46)

قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى «مايترى سىمىت» دراممىسى..ئەركىن نىياز (55)

بۇرۇنىمىڭ بۇرۇنىدا

ئۇلۇغبېكنىڭ ئۆلۈمى..... تەييارلىغۇچى: مەتقاسىم ئەكرەم (47)

چەت ئەللىكلەر نەزىرىدىكى ئۇيغۇرلار

ئۇيغۇرلار يۇرتىغا زىيارەت..... نوشىروان يائۇشېف (روسىيە) (3)

گۈلگە ـ جان تۇرۇرۇنى

سەلەي چاققان لەتىپلىرى ..... توپلىغۇچى: جۇنەيد بەكرى (18)

يۇمۇرلار ..... (75)

ساۋاقلىشاق ـ ھاملىشاق

مومامنىڭ شىپالىق دورىلىرى..... كامال ھېسامىدىنوف (قازاقىستان) (22)

باش مۇھەررىر:

يۈسۈپ ئىسھاق

جاۋابكار مۇھەررىر:

خۇرسەنئاي مەمتىمىن

تارقىتىش بۆلۈمى مۇدىرى:

ئەسقەر مەخسۇت

باشقۇرغۇچى: شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى.

تۈزگۈچى: «مىراس» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى.

«شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسى باسما ئىشلىرى مەركىزىدە بېسىلدى.

ئۇرۇمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسىدىن تارقىتىلدۇ.

جايلاردىكى پوچتا ئىدارىلىرى مۇشتەرى قوبۇل قىلىدۇ.

مەملىكەت بويىچە بىرلىككە كەلگەن نومۇرى: CN65- 1130 / I

خەلقئارالىق نومۇرى: ISSN1004- 3829

پوچتا ۋەكالەت نومۇرى: 60 ـ 58

باھاسى: 5.00 يۈەن

مۇشتەری بولۇك

ژۇرنىلىمىزغا ھەر قايسى جايـ لاردىكى پوچتىخانىلار ۋە تەھرىر بۆلۈمىمىز ئارقىلىق ھەرقانداق چاغدا مۇشتەرى بولغىلى بولىدۇ.

ئەسەر ئەۋەتىك

ئادرىسىمىز: ئۇرۇمچى شەھىرى دوستلۇق جەنۇبىي يولى 22ـنومۇر. بۆلۈمىمىزگە ئەۋەتىلگەن ئەسەرلەر قايتۇرۇلمايدۇ. ئادرىسىڭىزنى، كىملىك نومۇرىڭىزنى ئەسەر كەينىگە قوشۇپ يېزىشنى ئۇنتۇماڭ.

قەدەم تەشرىپ قىلىڭ

ئورنىمىز: ئۇرۇمچى شەھىرى دوستلۇق جەنۇبىي يولى 22 ـ نومۇر (ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ 14 ـ قەۋىتىدە)

تېلىفون: 4554017 ـــ 0991

پوچتا نومۇرى: 830001

主管: 新疆维吾尔自治区文学艺术界联合会

主办: 《美拉斯》编辑部 (乌市友好南路22号文联14层) 电话: 4554017 印刷: 新疆日报社印务中心 发行: 乌鲁木齐邮局 订阅: 全国各地邮局 国内统一刊号: CN65-1130/I 国外统一刊号: ISSN1004-3829 邮编: 830001 代号: 58-60 定价: 5.00元

تەپسىش ـ تەپزۇرىشلار

ھاياتنىڭ خوجايىنى بول..... ئابدۇرەھىمجان يۇسۇپ ئۇمىد (39)

تارىخ تېرىلىرى

كېرىيە خەلقىنىڭ ئۆزگىچە ئۆرپ ـ ئادەتلىرى..... مەتكېرەم ئىسمائىل (41)

قومۇل تەسراتلىرى..... ئۆمەرجان سىدىق (57)

دۇنيادا نەزەر

تاشكەنتتە ئۆتكەن كۈنلەر ..... تەلئەت ناسىرى (62)

ئەپىنىڭ تېگىدە كەپ بار

ئەزىمەت ۋە شۆھرەت ..... ۋاھىتجان غوپۇر (73)

مۇسابىقىدىن كېيىن ..... (74)

مۇقاۋىنىڭ 1 ـ 4 ـ بەتتىكى رەسىملەرنى مەمەت ئابدۇرېھىم سىزغان

«مىراس» ژۇرنىلىنىڭ ۋەكالىتەن سېتىش ئورنى: ئۇرۇمچى شەھىرى غالىبىيەت يولىدىكى قەلبداشلار كىتابخانىسى.

«مىراس» ژۇرنىلىنى توپ ۋە پارچە سېتىۋالماقچى بولسىڭىز، ئەكبەر ئەپەندى بىلەن ئالاقىلىشىڭ!

تېلىفون نومۇرى: 2866182 ـ 0991

يانفون: 13999185171

«مىراس» ژۇرنىلىدىكى بارلىق خادىملار ژۇرنىلىمىزنى ھەر جەھەتتىن قوللاپ كېلىۋاتقان ئوقۇرمەنلىرىمىز ۋە ئاپتورلىرىمىزغا نورۇزلۇق سالام يوللايدۇ!

بۇيۇك كىتاب تور بېكىتى www.byuukitap.com

مەدەنىيەت ـ تارىخنىڭ ئۇلۇغ ئېقىمى

مەدەنىيەت بەلگىلىك بىر تارىخىي باسقۇچنىڭ، مەلۇم رايون مۇھىتىنىڭ، مەلۇم ئىنسانلار توپىنىڭ تۇرمۇش ئۇسۇلى، ياشاش شەكلى ۋە تەپەككۇرىنىڭ ئىنكاسى. مەدەنىيەت ـ ئىنسان ئۇيغارلىقىنىڭ تاشقى ئىپادىلىنىشىدۇر. دۇنيادا ھەر خىل ئىنسانلار بولغانلىقى ئۈچۈن تۇرلۇك مەدەنىيەتلەر ساقلانغان. مەدەنىيەت ئۆز نۆۋىتىدە يەنە ئىنسانىنىڭ مەۋجۇتلۇق ھالىتى، ياشاش شەكلى، تەپەككۇر ئۇسۇلىغا تەسىر كۆرسىتىدۇ. مەدەنىيەت ـ تارىخنىڭ ئۇلۇغ ئېقىمى، ئۇ يىراق ئۆتمۈشتىن بۈگۈنگە، بۈگۈندىن كەلگۈسىگە قاراپ ئېقىپ، تىنىمسىز ئۆزگىرىپ ۋە تەرەققىي قىلىپ تۇرىدۇ. بىزنىڭ مەدەنىيەتنى تەتقىق قىلغىنىمىز ئەمەلىيەتتە ئىنسانىنىڭ مەۋجۇتلۇقى، ئۆتمۈشى، بۈگۈنى ۋە كەلگۈسى ھەققىدە ئىزدەنگەنلىكىمىزدۇر. مەدەنىيەت ـ سەنئەتنىڭ ئەسلىي نېگىزى ئىنسانىيەتنىڭ ئۆز ـ ئۆزىگە بولغان ئىنسانىي غەمخورلۇقىدىن ئىبارەت.

جۇڭخۇا مىللەتلىرى يارقىن مىللىي روھىيەتنى ھەققىي ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدىغان، تۇرمۇش ئەمەلىيىتى جەريانىدا ياراتقان جانلىق مەدەنىيەتلەرنىڭ ھەقداسى بولغىنى ئۈچۈن، ئۇ دۇنيا مىللەتلىرى ئارىسىدا مۇستەقىل قەد كۆتۈرۈپ تۇرالىغان. شۇڭا، مىللىي مەدەنىيەتنى قوغداش خىزمىتى مەيلى قايسى دەۋردە بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ناھايىتى مۇھىمدۇر. تارىخنى ئەسلەپ كۆرىدىغان بولساق، قايسى بىر سۇلالە مەدەنىيەتتە زور ئۈتۈقلارنى قازىنالىغان بولسا، بۇ ئۇنىڭ ئەينى دەۋردە خەلق مەدەنىيىتىدىن ئۇزۇق ئالغانلىقى بىلەن زىچ باغلىنىشلىق بولۇپ، خەلق تۇرمۇشى بىلەن بىرىكەلگەنلىرى ئېقىمغا ماسلىشالىغان ۋە مەدەنىيەتكە ئىنسانىي غەمخورلۇق قىلالىغان. كەڭ مەنىدىن ئېيتقاندا، بۇ شۇ دەۋردىكى مەدەنىيەتنىڭ شۇ چاغدىكى ئادەتتىكى كىشىلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىگە باغلىنىشلىق. شۇڭا، بىز مەدەنىيەت تەتقىقاتى خىزمىتىدە مىللىي مەدەنىيەتنى، خەلقنىڭ جانلىق تۇرمۇشىنى تەتقىق قىلمىساق، بىزنىڭ مەدەنىيىتىمىز بېشى يوق سۇ، يىلتىزسىز دەرەخكە ئايلىنىپ قالىدۇ.

مەدەنىيەت خەلققە مەنسۇپ، چۈنكى ئۇ خەلقنىڭ. مىللىي مەدەنىيەت ـ بىزنىڭ يىلتىزىمىز، شۇنداقلا ئۇ مەدەنىيەت تەرەققىياتىمىزنىڭ بۇلىقىدۇر. جەمئىيەت تە-

رەققىياتىغا ئەگىشىپ كىشىلەرنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك ئۆز يىلتىزىنى ئىزدەش ئىستەكى ئويغىنىدۇ. زامانىۋى مەدەنىيەتنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ قەدىمىمۇ تىزلىشىدۇ، بۇ كوغا بىلەن يېڭىنىڭ ئالمىشىشىنىڭ تىزلىشىۋاتقانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ. قىسقىسى، تارىخ تەرەققىي قىلىماقتا، ئىنسانىيەت جەمئىيىتى ئۈزلۈكسىز يۈكسەلمەكتە. بىراق، ئەدەبىيات ـ سەنئەتنى ئايرىم مۇھاكىمە قىلىپلا، يەككىلىتەكلىك بىلەن بىر ئەۋلاد يەنە بىر ئەۋلادتىن ياراملىق بولىدۇ، دەپ قاراشقا بولمايدۇ. ئالدىنقىلار ياراتقان چوققىدا شۇ دەۋرنىڭ شەرت ـ شارائىتى ۋە تارىخنىڭ مۇقەررەرلىكى بولغاچقا، بىزنىڭ ئۇنىڭدىن ھالقىپ كېتەلىشىمىز ئەسلا مۇمكىن ئەمەس. بىز پەقەت ئۇلار ياراتقان چوققىلار ئاساسىدىلا ئۆزىمىزنىڭ چوققىلىرىنى يارىتالايمىز. ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ تەرەققىياتى ھەرگىزمۇ پەلەمپەي شەكلىدىكى تىنىمسىز ھالقىش ئەمەس، بەلكى چوققىلارنىڭ مۇجەسسىمى، ئۇنىڭدىكى ھەر بىر چوققىنىڭ ئۆزىگە تۇشلۇق ئارتۇقچىلىقى بار. ھەتتا پەن ـ تېخنىكىنىڭ تەرەققىيات جەريانىدا تەرەققىياتقا ۋارىسلىق قىلىش، يوقىتىپ قويۇش بولۇپ تۇرىدۇ. شۇڭا، بەزى قەدىمىي تېخنىكىلارنىڭ سەۋىيىسىگە ھازىرقى كىشىلەرنىڭ يېتەلىشى تولىمۇ مۇشكۇل. شۇنىڭ ئۈچۈن كەمىنە، ئەجدادلار بىزگە قالدۇرۇپ كەتكەن مىراسلارغا، جۈملىدىن گۈزەل مىللىي مەدەنىيەتكە يۈكسەك ھۆرمەتتىمەن. چۈنكى، ئۇ بىزنىڭ ئانا مەدەنىيىتىمىز، شۇنداقلا بىزنىڭ يىلتىزىمىزدۇر. بولۇپمۇ جەمئىيەت تەرەققىياتى تېز بولۇۋاتقان مەزگىلدە كىشىلەر ئۆزىنىڭ ئەسلىنى ئۇنتۇپ قالماسلىقى، كىم ئىكەنلىكىنى ئەستىن چىقارماسلىقى كېرەك.

ھازىر بار بولغان تارىخىي مىراسلارنى، ئەجدادلاردىن قالغان تەۋەررۈك يادنامىلارنى، ئەستىلىكلەرنى قوغداش ئىنتايىن مۇھىم. بىز پەقەت ئۆزىمىزنىڭ كىم ئىكەنلىكىمىزنى ئېنىق بىلگەندىلا، ئاندىن تولۇق ئىشەنچ بىلەن كەلگۈسىگە پۇختا قەدەم تاشلىيالايمىز.

ـــمەزكۇر ماقالىنىڭ ئاپتورى سۈن جياجېك ئەپەندى مەدەنىيەت مىنىستىرلىكىنىڭ مىنىستىرى بولۇپ، بۇ ماقالە ئۇنىڭ «خەلق گېزىتى»نىڭ 2004 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنىدىكى سانىغا بېسىلغان «جۇڭگو مىللىي مەدەنىيەتنى قوغداش خىزمىتى مىناق نۇقتىسى خىزمەت يىغىندا سۆزلەنگەن نۇتۇق»ىدىن قىسقارتىپ ئېلىنىپ «غەربىي رايون مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىنىڭ 2004 ـ يىللىق 4 ـ سانىغا كۆچۈرۈپ بېسىلغان.

مۇختار نۇردى تەرجىمىسى

مۇھەررىرى: نۇرنىسا باقى

ماقال ـ تەمسىللەر

▲ ئېشەك تەخىيگە ئېشەكلىكتىن باشقىنى ئۆگەتمەس.

▲ ئېشەك ئۆزىنىڭ ئېشەكلىكىنى بىلمەس.

▲ ياخشىدىن ئۆگەن، ياماندىن يىرگەن.

▲ ئەسكىلىك قىلاي دېسە، ئېشەك تېزىكى دالدا بولار.

▲ بوينىدا ئىللىتى بارنىڭ ئايىغى سىرقىرار.

▲ يىڭنە كىچىك بولسىمۇ يۇتقىلى بولماس.

▲ ئىككى قىلىچ بىر غىلاپقا سىغماس.

▲ قۇيرۇقىنى كۆتۈرگەن كالا تېزەكلىمەي قويماس.

▲ كاككۇك ئۆز ئېتىنى قىچقىرار.

▲ ئاشقىلى بولمايدىغان قىر يوق، ئېچىلمايدىغان سىر يوق.

▲ سەۋەبسىز ئىش يوق.

▲ پاقا بىر سەكرەر، ئىككى سەكرەر، ئاندىن ئورنىغا چۈشەر.

▲ بىر سۆز بىلەن ئەر ئۆلمەس.

▲ ئىتنىڭ ئاغزى تەگكەنگە دەريا سۈيى بۇلغانماس.

▲ ئىت سەمرىسە، ئىگىسىنى چىشلەر.

▲ ئىتنى قاۋىدى دەپ تۇمشۇقىنى كەسكىلى بولماس.

▲ ئۆي تارلىقىدىن كۆكۈل تارلىقى ياماق.

▲ كۆزى تويماسنىڭ غېمى تۈگىمەس.

▲ بېخىلنىڭ دوستى بولماس.

▲ يامانىنىڭ يامانلىقى بار، كىشى بىلمەس ھىيلىسى (بار).

▲ ياخشىلىق قىل، يامانلىق كۈت.

ئۇيغۇر كىتاب تورىكى www.uyghurkitap.com

ئۇيغۇرلار يۇرتىغا زىيارەت*

نوشىروان يائۇشىف (روسىيە)

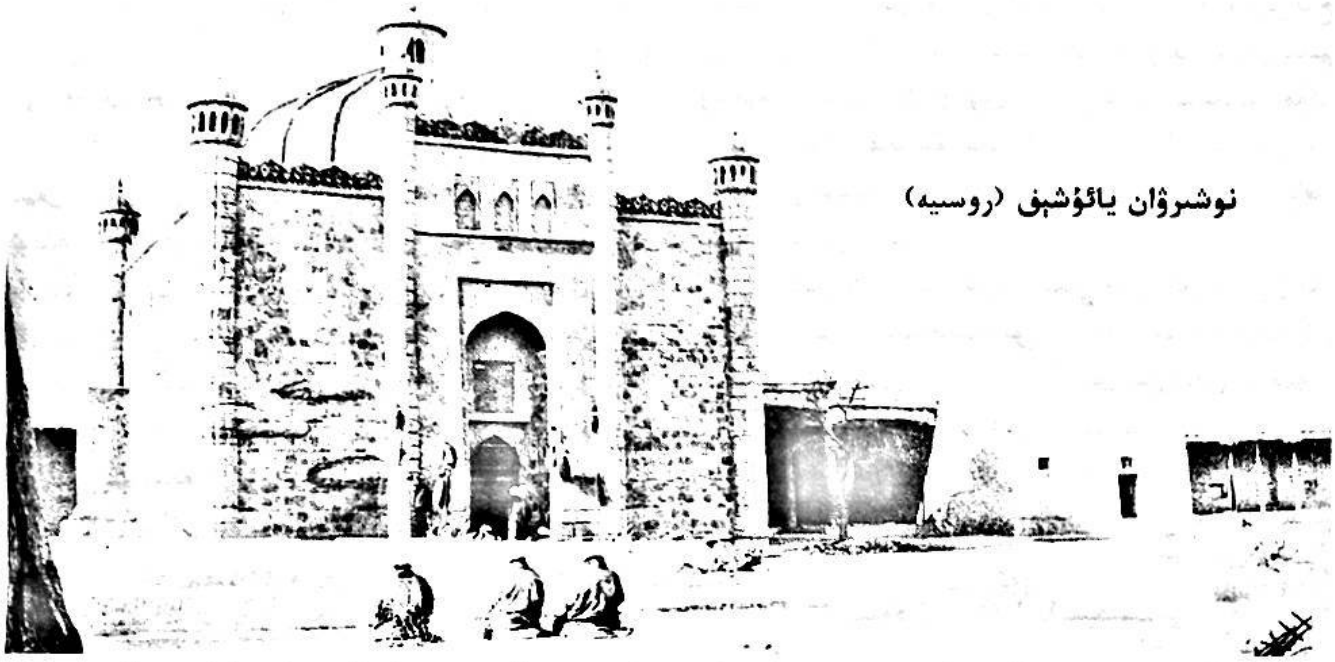

يېرى باينىڭ ئېلى باي

بۇ ماقال ئېيتىلغان زامانىغا قارىغاندا بەك توغرا، بەك لايىق ۋە بەك تەبىئىيدۇر. بىراق، بۇ ماقال بەدەۋىيلىك زامانىدا ئېيتىلىپ قالغان بولسا كېرەك. چۈنكى چارۋىچىلىقتىن باشقا ھۈنىرى بولمىغان خەلقلەرنىڭ بايلىقلىرى يەر بايلىقىدۇر. توغرىسى يەرنىڭ كەڭلىكى بىلەن ئوڭ تانا-سىپ بولۇشى بەلگىلىك. بۇنىڭغا مىسال كېرەك بولسا قىرغىز، قازاقلار تۇرمۇشىنى كۆرسىتىشكە بولىدۇ.

قازاقلار يەرلىرى كەڭ ۋە باي زامانلاردا ناھايىتى باي بولۇپ، راھەت ـ پاراغەتلىك تۇرمۇش كەچۈرەتتى. يەر-لىرى قولدىن كەتكەن ـ ئازايغان پەيتلەردە قىشلاق تۇرمۇشىمۇ قىينلىشىشقا باشلايتتى. مال ئازايدى. كىگىز ئۆي ئىچىدە كۆلگىدە كېرىلىپ ئولتۇرۇپ قورساق تويۇ-غۇزۇپ، گۆش يەپ، قىمىز ئىچىشلەر شېرىن چۈشتەك ئېغىزدا قالدى. ئۆمرىدە بىرەر قېتىممۇ خەقنىڭ ئىشىنى قىلىپ كۆرمىگەن، ھەتتا ئۆز ئىشلىرىنىمۇ قىلىشتىن ئېرى-نىدىغان ئەركەكلەر ياۋاشلىشىپ مۇھاجىر رۇسلارغا قارا ئىشچى بولۇپ خىزمەتكە كىرىشكە باشلىدى. ئاچ قورساق يۇرۇشكە بولمايدىغۇ ئاخىر. بىرگىنە مال بېقىشنىڭ ئۆزى بىلەن قېرىن تويمايدىغۇ. زامانلار ئۆزگەردى. كىگىز ئۆيدە يانپاشلاپ يېتىپ قورساق تويغۇزۇشقا مۇمكىن بولماي قالدى.

بۇ يەر ئالتە شەھەرنىڭ يېرىمۇ ئاز ئەمەس. شۇنداق بولسىمۇ، خەلقى كۈندىن كۈنگە نامراتلىشىپ، قەددى پۈ-كۈلۈپ ۋەيران بولۇشقا باشلىدى. نېمىشكە شۇنداق بو-لىدۇ؟ ياق، يۇقىرىقى ماقال توغرا ھەم مۇشۇ زامانغىمۇ لايىق. پەقەت بۇ ماقال ئازراق شەرھى ۋە ئىزاھقا مۇھ-تاج.

«يېرى باينىڭ ئېلى باي» دېگەن سۆز بۇرۇنقى زا-مانلاردا مۇتلەق شۇنداق مەنىدە ماڭىسمۇ، بۇ زامانغا بىر شەرت بىلەن تەدبىق قىلماي بولمايدۇ. يەنى يېرى باينىڭ ئېلى باي بولۇر، ئەگەر ئۇنىڭدا ئىلىم ۋە تېخنىكا بولسا. بۇگۈنكى دەۋردە يەر ھەرقانچە كەڭ بولسىمۇ، لېكىن ئۆتىمۇشتىكىدەك ئۇنچىلا كەڭ ئەمەس. بەس، چارۋىچى-لىق، تېرىقچىلىق بىلەنگىنە باي بولۇش مۇمكىن ئەمەس. ئالتە شەھەرلىكلەرنىڭ مۇشۇ كۈنگىچە ئۆز قوللىرى

---

* (بېشى ئۆتكەن ساندا)

مەزكۇر سۈرەت بۇنىڭدىن 100 يىل ئىلگىرى شىنجاڭدىكى ئۇيغۇرلار ئارىسىدا تارقىلغان

بىلەن ئىشلىنىۋاتقان پۇتكۈل لازىمەتلىكلىرى بۇگۈنكى كۈندە پۇتۇنلەي ئېتىباردىن قالدى. زاۋۇت ۋە فابرىكا ماللىرى كېلىپ نەپىسلىكى ۋە ئەرزانلىقى بىلەن ئالدىغا ئۆتۈپ خەلقنى ئۆزىگە قاراتتى، قول ئىشلىرىغا خېرىدار ئازايدى. شۇ سەۋەبلىك قول ھۈنەرۋەنچىلىكىنىڭ بازىرى ئۆلدى. يۇرتقا كېرەكلىك نەرسىلەرنىڭ بارچىسى ئاقچا ھېسابىغا كېلىدىغان بولدى. بىراق قولدا پۇل يوق. پۇل كېلىدىغان يوللارمۇ قۇم باسقاندەك ئېتىلدى. مانا شۇ سەۋەبلىك «بايلىق»مۇ ئالتە شەھەرلىكلەرگە ئارقىسىنى قىلىپ، ھۈنەرلىكلەرگە يۈز كۆرسىتىشكە باشلىدى.

دېمەك، يەرنىڭ بايلىقىدىن پايدىلىنىپ بېيىش ئىلىم ۋە تېخنىكىغا باغلىق. ئەگەر بۇ ماقال ياۋروپالىقلارنىڭ ئاغزىدىن چىقىپ، شۇلارنىڭ ئۆزىگە قارىتا ئېيتىلغان بولسىمۇ، ئۇ چاغدا بۇ سۆزنى ئىزاھلاپ ئولتۇرۇشنىڭ ئورنى قالمىغان بولاتتى.

«يېرى باي» دېگەندە ئۇ يەرنىڭ تېرىقچىلىقتىكى ھوسۇلدارلىقىلا ئەمەس، بەلكى سانائەت جەھەتتىكى مەدەن بايلىقىمۇ نەزەرگە ئېلىنىشى كېرەك. مۇشۇنداق چۈشەندۈرگەندىلا ئاندىن بىز مۇسۇلمانلارنىڭ يېرى باي بولسىمۇ، لېكىن ئۆزلىرىنىڭ گاداي ۋە موھتاجلىقتا قېلىشلىرىنىڭ سەۋەبى ئوچۇق مەلۇم بولىدۇ. چۈنكى بىزدە ئىلىم ـ تېخنىكا يوق. يەرنىڭ بايلىقىدىن پايدىلىنىشقا، ئۇنىڭدىكى پايدىلىق نەرسىلەرنى تونۇش ۋە بىلىش ئۈچۈن ئەلۋەتتە بىلىم كېرەك. بەس، شۇڭا، ماقالنىڭ ھېچقانداق نامۇۋاپىق يېرى يوق.

مانا، ئالتە شەھەر، بۇ يەر دۇنيا يارىتىلغاندىن بېرى ئۆزىنىڭ تەبىئي بايلىقلىرى بىلەن تۇرۇۋاتىدۇ، بۇ يەردە ئالتۇن، كۈمۈش، قوغۇشۇن، مىس، تۆمۈر، يەر كۆمۈرى، نېفىت ۋە كىرسىن بار. تۈپرىقى پۈتۈنلەي مۇنبەت بولمىسىمۇ، سۈيىنىك موللۇقى، ھاۋاسىنىڭ ياخشىلىقى بىلەن كېۋەز، تېرىقتىن تارتىپ تۈرلۈك ئاشلىق، يەل ـ يېمىشلەر چىقىپ تۇرىدۇ. دېمەك، يەر باي، بىراق ئادەملىرى بەك پېقىر ۋە مۇھتاجدۇر. تېرىقچىلىقنى ئاز قىلىدۇ. ھۈرۈنلۈق، ئىشسىزلىقنى ئۆزلىرىچە پەزىلەت دەپ بىلىشىدۇ. قارنى ئاچ تۇرسىمۇ، يەنىلا قىڭغىيىپ يېتىشنىلا ياقتۇرىدۇ. بۇلار ئىلىم ۋە تېخنىكىدىن بەك قۇرۇق قالغان. ھەتتا ئېتىدائىي مەكتەپلەرمۇ يوق. مانا شۇ سەۋەبلىك يەرنىڭ ئاستىدىكى بايلىقلار يەر ئۈستىگە چىقالمايدۇ. بۇنى مۇسۇلمانلار بىر ياقتا تۇرسۇن، چىن ھۆكۈمىتىمۇ قىلالمايدۇ.

يۇڭدىن گىلەم توقۇش، مىستىن چەينەك، چۆگۈن ياساشنى ھېسابقا ئالمىغاندا، بۇلاردا قول ھۈنەرۋەنچىلىكى يوقىنىڭ ئورنىدا، بۇ يەردىكى بارلىق تۇرمۇش لازىمەتلىكلىرى روسىيىدىن كېلىدۇ.

چارۋىچىلىق ۋە تېرىقچىلىق بىلەن شۇغۇللانسىمۇ يۇقىرىدا ئېيتقاندەك ئازلىقى تۈپەيلىدىن پەقەت ئاچلىقتىن ئۆلمەسلىككىلا ئارا تۇرالايدۇ.

مانا شۇ سەۋەبلىك (قولدا تېخنىكىسى بولمىغاچقا) يېرى شۇ قەدەر باي بولسىمۇ، ئۆزلىرى ئاچلىق، نامراتلىق ۋە زەبۇنلۇقتا ياشايدۇ، يېمەك ـ ئىچمەك بەك ئەرزان، تۇرمۇش لازىمەتلىكلىرى بولسا قىممەت.

ھەممىدىن يامىنى، خوتۇن ـ قىزلارنىڭ ئۆمۈرلىرى بەك خارلىقتا ئۆتىدۇ:

سەبىي قىزلارنى سەككىز ـ توققۇز يېشىدىلا ئەرگە بېرىدۇ. 12 ـ 13 ياشقىچە ياتلىق قىلىنمىغان قىزلار ئەيىبلىك سانىلىدۇ. بىر قىز بىر ئەردە بىر ئايدىن ئارتۇق تۇرالمايدۇ. بىر ئەر، ھالى يەتسە يىلىغا 40 ـ 50 قىزغا ئۆيلىنىدۇ. شۇ سەۋەبلىك ئەرسىز قالغان خوتۇنلار بەك كۆپ ئۇچرايدۇ. بالىلىق ئايالىلارغا ياش بولسىمۇ، ئەر چىقمايدۇ. بەك كۆپ قىزلار مۇساپىرلاردىن ھامىلىدار بولۇپ قالىدۇ. ئۇلار كۈنىگە ئۈچ ـ تۆت تىينىغا موينىكىلاردا يۈك يۈيۈپ ئىشلەپ بالىلىرىنى ئۆزلىرى تەربىيىلەيدۇ!...

ئەگەر قولدا ئىلىم ـ تېخنىكىسى بولغان بولسىدى، يەرلىرى باي بولغاندىكىن ئەرلىرىمۇ باي بولغان بولاتتى.

نوشىروان يائۇشىف، كۇچا

ئۆلۈكتىن يارەدەم سوراش

تەسەۋۋۇپ ئەھلى ئارىسىدا پارسىي شېئىرلىرى بىلەن مەشھۇر بولغان بېدىل ھەزرەتلىرى بۇ ھەقتە نېمە دەيدۇ:

ئۆلۈكلەردىن يارەدەم كۈتۈشتەك ئەخمەقلىق بولۇرمۇ؟

كېپەن ئوغرىسىدىن باشقا ئادەم، قەبرىدىن نېمە تاپ-سۇن.

بۇخارا ۋە ئورتا ئاسىيا مولللىرى بېدىل شېئىرلىرىنى ھەرقانچە سۆيۈپ ئوقۇسىمۇ، ئۇنى «قۇرئان» ئايىتى باراۋىرىدە كۆرۈپ ئۆگەنسىمۇ، نېمە سەۋەبتىندۇر قەبرىدىن يارەدەم سوراش ھەققىدىكى يۇقىرىقى شېئىرنى كۆزى كۆرمەيدۇ، كۆرسىمۇ ئوقۇمايلا قويىدۇ. ئەگەردە كۆرگەن، ئوقۇغان بولسىدى، «شۇرا»دا قەبرىلەردىن يارەدەم سوراشنىڭ يارىماس ئىش ئىكەنلىكى ھەققىدىكى ئەقلىي ۋە نەقلىي دەلىللەرىبىلەن ئېيتىلغان سۆزلەرگە قارشى تۇرمىغان بولاتتى، ئەكسىچە تەنقىد قىلغانغا تەشەككۇر ئېيتقان بولاتتى.

ئاتا ـ بوۋىلاردىن قالغان قائىدىسىز ئادەت ۋە بۇزۇق ئېتىقادلارنى كۆڭۈلدىن سۈپۈرۈپ چىقىرىپ تاشلاش ئۈچۈن خېلى كۈچ كېرەك.

باش ئاغرىسىمۇ قەبرىگە، كۆز ئاغرىسىمۇ قەبرىگە يۈگۈرىدۇ. بالىلىق بولساڭمۇ قەبرىگە، بالا تاپالمىساڭمۇ قەبرىگە چاپ، بالا كەلسىمۇ شۇ قەبرىگە، قازا كەلسىمۇ، شۇ قەبرىگە بارغان. مەكتەپمۇ شۇ يەر، مەدرىسىمۇ شۇ يەر. تېۋىپمۇ شۇ يەردە، مۇدەررىسىمۇ شۇ يەردە...

ئۆلۈكلەردىن، قەبرىلەردىن يارەدەم تىلەش، ئۇنىڭدىن ئۆز ھاجەتلىرىنى سوراش چىنلىقلاردىن كەلگەن بولسا كېرەك. چۈنكى بۇ ئىش چىن ۋە قالماقلاردا كۆچلۈك. بۇ ئىشنى ئۆسۈۋاتقان بىر تېرەككە ئوخشاتساق، چىنلىقلار ئۇنىڭ تومۇرى، ئالتە شەھەر ئەھلى ئۇنىڭ غولى، غەربىي تۈركىستان شېخى، تاتارلار يايرىقى ياكى شاخنىڭ ئۈچى دېيىشكە لايىقتۇر.

قىسقىسى، خۇراپات ۋە باتىل ئېتىقادلارغا بېرىلىشنىڭ سەۋەبى نادانلىق ۋە جاھالەت بولسا كېرەك. چىنلىقلار بىلەن ئالتە شەھەرلىكلەردىكى ئەپسانە ۋە خۇراپاتلىقتىن مەدەنىي ۋە مەرىپەتلىك مىللەتلەرنىڭ ئۈچ ـ تۆت ياشلىق بالىلىرىمۇ قاقاقلاپ كۈلىشىدۇ.

بۇلار ئادەمنىڭ چۈشىگىمۇ كىرىپ چىقمايدىغان ئىشلارنى قەتئىي رەۋىشتە «شۇنداق بولغان، مۇنداق بولغان» دەۋىرىدۇ ھەمدە شۇنداق يالغانلارغا ئۆزلىرى ئىشىنىدۇ. شۇڭلاشقا ئۇلارنىڭ ئۆلۈكتىن يارەدەم سوراشى ئادەتتىكى بىر ئىش بولۇپ قالىدۇ.

نوشىروان يائۇشېف. كۈچا

ئىلىم تارقىتىش

قارا خەلقنى ئاقارتىش، ئاڭسىز خەلق ئارىسىغا ئىلىم تارقىتىش، نادان خەلقنى ئەپسانە ۋە خۇراپاتلىقتىن پاكلاپ ھەقىقەت تەرەپكە يۈزلەندۈرۈش، ئۇلارنى شەخسىيەتچىلىك ۋە ھايۋانىيلىق ئاسارىتىدىن قۇتۇلدۇرۇپ، ئىنسانىيەت ۋە ئىسلامىيەت يولىغا باشلاش، بىكارچىلىق ۋە ھۇرۇنلۇق كېشىلىرىنى ئۈزۈپ تاشلاپ، يېڭىلىق ھەرىكىتىگە ئاتلىنىپ مەۋجۇتلۇق ۋە تۇرمۇش مەيدانىغا باشلاپ مېڭىشتەك ئېغىر ۋەزىپە بولمىسا كېرەك.

ياق، ئۇيۇن ـ تاماشىنىڭ زامانى كەتتى. ئەمدى كۆزنى ئاچىدىغان زامان كەلدى. تەرەققىيات ۋە ئىنقىلاب دەۋرى باشلاندى. زامان ئاخىر بولدى. مەھشەر ۋە قىيامەت كۈنىنىڭ ئالامەتلىرى كۆرۈنۈشكە باشلىدى. مەدەنىيەت قۇياشى پارلاپ ئۆلۈكلەرنى تىرىلدۈردى. ئىنسانىيەت ھەركەتكە كەلدى. ئۆملەپ، ئاسقاقلاپ، يورغىلاپ بولسىمۇ، تىرىشىپ ـ تىرمشىپ ئالغا قاراپ مېڭىشقا باشلىدى. قايسىبىرلىرى قۇش كەبى كۆكتە پەرۋاز قىلماقتا، بېلىق كەبى سۇدا ئۈزمەكتە. ئەمما قۇياش نۇرىدىن مەھرۇم قالغانلار سايىدا سولاشقان بۇغدايدەك سارغىيىپ قۇرۇشقا باشلىدى. مۇنقەرز ۋە ئاسارەتتە قالدى.

مەدەنىيەت قۇياشىدىن پۈتۈنلەي مەھرۇم قىلىنىپ جانسىز ۋە ھەرىكەتسىز ياتقۇچىلار كىملەر، ئۇلار قەيەر-

مەزكۇر سۈرەت بۇنىڭدىن 100 يىل ئىلگىرى شىنجاڭدىكى ئۇيغۇرلار ئارىسىدا تارتىلغان

دە؟ بۇلار چىندا، ئالتە شەھەر مۇسۇلمانلىرىدۇر. دۇنيادا بۇلاردىنمۇ تۆۋەن قالغان يەنە بىر خەلق بولمىسا كېرەك.

بۇخارا ۋە تۈركىستان تەرەپلەردە يۈرگىنىمدە ئۇلار-دىكى نادانلىق، ئۇلاردىكى قارا قورساقلىق، ئۇلاردىكى ئەخمەقلىققە قاراپ بەك كەيپىم ئۇچقاندى. ئەمەلىيەتتە ئۇلاردىكى جاھالەت ئۇنچىۋالا كەيپىم ئۇچقىدەكمۇ ئەمەس ئىكەندۇق. ئاز بولسىمۇ مەكتەپلىرى، تەرتىپسىز بولسىمۇ مەدرىسلىرى، ئۆزلىرىگە تۇشلۇق زىيالىي ۋە مۇھەررىر-لىرى، مەتبۇئات ۋە كىتابلىرى، جەمئىيەتلىرى، ھۇنەر-ۋەنلىرى ھەممەتسىز بولسىمۇ بايلىرى، كۆز ئۈستىدىكى قاشتەك ئىككىگىنە بولسىمۇ قانۇن بىلگەن قانۇنچى ۋە ئادۋوكاتلىرى بار ئىدى.

ئالتە شەھەردە ئۇ نەرسىلەرنىڭ ھېچقايسىسى يوق. ئومۇمنىڭ پايدىسىغا ئىش قىلىدىغان بىرمۇ ئادەم يوق. دىن نۇقتىئىنەزەردە بىرىنچى پەرز ھېسابلانغان ئوقۇ - ئوقۇتۇش توغرىسىدىكى پەرۋاسىزلىقلارنى يېزىشقا قەلەم ئاجىزلىق قىلىدۇ. ئىنسانىيەت ۋە ئىسلامىيەت نۇقتىسىدىن سۆزلەر بۇ ئاغىز، بىراق بۇ سۆزلەرنى ئاڭلارغا بىر قۇلاق يوق. تۇرمۇش ۋە ھەرىكەتلىرىنىڭ ھەممىسى پۈتۈنلەي شەخسىيەت ۋە شەھۋانىيەتتىن ئىبارەت:

قىمارۋازلىق، ھاراقكەشلىك، پاھىشۋازلىق ، ئوغرد-لىق، بىر - بىرىنى ئېزىش ۋە جەبرى - جاپا سېلىشتەك ئەخلاقسىزلىقلارغا گىرىپتار بولغان.

ئىپتىدائىي مەكتەپلەرنىڭ لازىملىقى ھەققىدە بۇ خەققە جىق سۆزلىگەن بولساممۇ، تاشقا ياغقان يامغۇردەك قىلچە تەسىر قىلمىدى. گەپ چۈشەندۈرۈش تەس كەلگەچكە، ئۆرنەك قىلىش ئۈچۈن كۆچادا بىر مەكتەپ ئېچىپ بالا-لارنى ئوقۇتۇشقا باشلىغانىدىم، لېكىن سۆز بىلەن قايىل قىلالمىغىنىمدەك، ئەمەلىي ئىش - ھەرىكەت بىلەنمۇ بىر نەرسىنى ۋۇجۇدقا چىقارغىلى بولمىدى.

باشتا 40 - 50 بالا ئوقۇشقا تىزىملاتقانىدى. ئوقۇ-تۇش ئۈچۈن بىر تىپىن ئالماي، ھەتتا قەغەز - قەلەم قا-تارلىقلارنىمۇ ئۆزۈم بېرىپ تۇردۇم. كىتاب يوق بولغاچقا يازدۇرۇپ ئوقۇتتۇم. بىر ئايغىچە خېلى ياخشى ئوقۇغانا-دى. كېيىن كۆچا ئامبىلىنىڭ بېسىمى بىلەن چىنچە ئوقۇ-تۇشنى كىرگۈزۈشنى باھانە قىلىپ بالىلىرىنى مەكتەپتىن چىقىرىۋالدى. مەكتەپتە ئاخىر بەش - ئالتە ياشلىق بالا-لاردىن بار - يوقى ئالتە - يەتتە بالا قالدى. ئامبالنىڭ ۋە خەلقنىڭ بۇ قەدەر ناچار مۇئامىلىلىرىگە غەزەپلەنمەي قولۇمدا قالغان بالىلارنى ئۆزۈم تۇرغان كىچىككىنە بىر ئۆيدە ئوقۇتىۋەردىم، ھېلىھەم ئوقۇتماقتىمەن. ھازىر قو-لۇمدىكى ئالتە بالا ئوقۇش ۋە توغرا ئىملادا يېزىشنى ئۆگىنىپ بولدى. بۇنى كۆرۈپ بالىلىرىنى چىقىرىۋالغان كىشىلەر ئۆكۈنچىكە قالدى.

مۇشۇ كۈنلەردە روسىيىلىك سودىگەر ئۆزبېكلەر (بۇ يەردە پەرغانە ۋە تۈركىستاندىن كېلىپ ئۆي - ئوچاقلىق، بالا - چاقىلىق بولۇپ قالغان 30 - 40 ئۆيلۈك ئۆزبېك قېرىنداش بار) ئۆز - ئارا باش قوشۇشۇپ يېڭىدىن بىر مەكتەپ ئاچماقچى بولۇپ تۇرۇۋاتىدۇ، ئوقۇتقۇچىلىققا پېقىرنى تەكلىپ قىلماقچى.

مۇنداق تەكلىپنى باش ئۈستىگە دەپ قوبۇل قىلمەن. ئۆزۈم كېتىپ قالساممۇ، ئورنۇمغا ئۆزۈمدەك بىر ئوقۇت-قۇچى تېپىپ بېرىشنىمۇ ئۈستۈمگە ئالىمەن. لېكىن بۇلارمۇ ئۈيۈشۈپ بىر يەرگە كېلەلمەيۋاتىدۇ. گېپى ئاغزىدىلا قە-لىپ، ئىشلار ھامان خام پېتى قالىدىغانىدەك تۇرىدۇ. چۈنكى بۇلارنىڭ ئارىسىدىمۇ ئاڭلىق ۋە پىكىرلىك ئا-دەملەر بەك ئاز. بارى: تاشكەنتلىك ئەيساخان ئەپەندى، ئەلى خوجا ئىشان، مەرغىلانلىق ئەزەمخان تۆرە. بۇلاردىن باشقىلىرىنىڭ مەكتەپ بىلەن كارى يوق.

قۇرۇق خام خىيال ۋە خۇراپات بىلەن كىرلىنىپ قاتقان كۆڭۈلنى ئاقارتىش، ئاڭ كىرگۈزۈپ چىرىگەن مېڭىنى نۇرلاندۇرۇش، تازىلاش، ئۆلگەن يۈرەككە ھېسسىيات بېغىشلاش، ئۆز ئۆيىدىن باشقا يەرنى كۆرمىگەن، زامان يېڭىلىقلىرىدىن خەۋەرسىز يۈرگەن، ھەممە بەخت - سائا-دەتنى يېيىش، ئىچىش، ئايدا نەچچە خوتۇن يەڭگۈشلەشلا دەپ ئويلايدىغان خەلق ئارىسىغا ئىلىم تارقىتىش ۋە ئۇ-لارنى ئىلىم، تېخنىكا ۋە ئۇيغارلىققا ئۈندەش بەسى مۇش-كۈل ئىش ئىكەن.

ئابدۇللا بوبى ھەزرەتلىرىنىڭ بۇ جەھەتتە قىلغان ئىل-مىي خىزمەتلىرى تۈگىمەس ماختاش ۋە مۇكاپاتلارغا لايىق-تۇر. بۇ كىشىنىڭ يالغۇز غۇلجىدىلا ئەمەس، بەلكى پۈتۈن ئالتە شەھەردە ئىلىم تارقىتىشقا زېھنىنى سەرپ قىلىدىغانلى-قىدىن ئۈمىدۋارمىز. بۇ يەردە خەلقنى ئىلىمگە، ئوقۇشقا ئۈندەيدىغان زاتلارنىڭ كۆپرەك بولۇشى لازىم ئىدى.

نوشىروان يائۇشېف. كۆچا

مەزكۇر سۈرەت بۇنىڭدىن 100 يىل ئىلگىرى شىنجاڭدىكى ئۇيغۇرلار ئارىسىدا تارقىلغان

ئالتە شەھەرلىكلەر تۇرمۇشىدىن

بۇ يەردىكى تۇرمۇشنى ئىككىگە ئايرىپ كۆرسىتىشكە بولىدۇ: بىرى ئەرلەر تۇرمۇشى، يەنە بىرى خوتۇن ـ قىزلار تۇرمۇشى.

ئەرلىرى غايەت سادىدا ۋە تۆز بولغانلىقى ئەكسىچە خوتۇن ـ قىزلىرى بەك قائىدە ـ يوسۇنلۇق، تەكەللۇپى تولا. ئەرلىرىنىڭ كىيىم ـ كېچەكلىرىنىڭ كۆپىنچىسى ئۆز قوللىرىدا ئىشلەنگەن نەرسىلەر بولۇپ، خوتۇن ـ قىزلارنىڭ كىيىملىرى پۈتۈنلەي رۇس ماللىرىدىن ئىبارەت. بۇ يەردىكى خوتۇن ـ قىزلار تاپقان ـ تەرگىننى ئۈستىبىشىغا خەجلەيدۇ. ئالتۇن ھالقىسى، كۈمۈش بىلەيزۈكى، بەش ـ ئالتە دانە ياخشى چاپىنى بولمىغان خوتۇن ـ قىز ئادەم قاتارىغا كىرمەيدۇ. ئۇلارنىڭ بارلىق پەزىلەت، پۇتكۈل بەخت ـ سائادىتى، كامالىتى يالغۇز كىيىم بىلەنلا ئۆلچەنىدۇ.

باشلىرىغا ئەرلەردەك دوپپا ۋە تۇماق كىيىپ يۈرىدۇ. ئاياغلىرىدا ئېگىز پاشنىلىق كەپىش ۋە سىرلىق (سىرتمەلىق؟) قونچىلىق ئۆتۈك بولىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا كىيىملىرى پۈتۈنلەي چىنچىدۇر.

يۈزلىرىگە ئۇپا ـ ئەڭلىك سۈرۈپ، كالپۇكلىرىنى قىزىل بويىپ يۈرىدۇ. قىسقىسى، ياسىنىش ـ تارىنىشتا ھېچ نۇقسان يوق.

كوچىدا يۈرگەندە يۈزلىرىگە «چۈمبەل» دېگەن ئاق تورنى يېپىپ، تۇماقنىڭ ئاستىدىن ئاپىئاق لىچەكنى چىقىرىپ ئارقىغا تاشلاپ ماڭىدۇ. لىچەك دېگەن چالمالىقتەك ئاق ۋە يۇپقا نەرسىدىن ئىبارەت. باشتىن ئاياغقىچە تاشلىنىپ تۇرىدۇ. يۈرگەندە مۇمكىن قەدەر كىشىلەرنى قىزىقتۇرۇشقا تىرىشىدۇ.

خوتۇن ـ قىزلار بېزەككە ئامراق بولغاندەك، ئەرلەرمۇ شۇنداق پوزۇر كىيىنگەن، يورغىلاپ يۈرگۈچى قىزلارغا ۋە يورغا ئاتلارغا ئامراق كېلىدۇ. ئۇلارنىڭ نەزەرىدە خوتۇننى كۆپرەك ئېلىش سۈننەت ۋە بىرىنچى دەرىجىلىك ساۋاپلىق ئىش. ئاشۇ خىل ئېتىقادنىڭ سەمەردىسىدىن بولسا كېرەك، بۇ يەردە ئۆمرىدە يۈزدىن ئارتۇق قىزغا ئۆيلەنگەن كىشىلەر كۆپ ئۇچرايدۇ. خوتۇن ـ قىزلارنى ئۇرۇپ ـ سوقۇش، ئاغزىدىن قان كەلگۈچە قىيناش ئىككىنچى دەرىجىدە تۇرىدۇ. بۇلارنىڭ نەزەرىچە: بارلىق قۇت ـ سائادەت ۋە بارچە يېتۈكلۈك كۆپرەك خوتۇن ئېلىپ ئۇلارنى قاتتىقراق قىيناشتىدۇر.

خوتۇن ـ بالىلىرىنىڭ كۈندىلىك رىزقى ئۈچۈن 16 پۇل (ئۈچ تىيىن) بېرىپ، ئۆزلىرى كۈندۈزى ئاشخانىلاردا تاماق يەپ، كېچىلىرى مەشرەپ سورۇنلىرىدا كەيىپ قىلىپ يۈرۈشنى مۇستەھەپ دەرىجىسىدە ياخشى ئىشلار دىن دەپ بىلىدۇ.

مەيلى شەھەرلەردە بولسۇن، مەيلى يېزىلاردا بولسۇن، كوچىلار بەك تار ۋە ئەگرى ـ بۇگرى بولىدۇ. بۇنى چىنلار بۇخارادىن ياكى بۇخارالىقلار چىندىن ئالغانمۇ؟ ھېچ بىلەلمىدىم، شۇنداقتىمۇ چىن بۇخارادىن قېرى بولغاندىكىن بۇ ھەقتە ئۇنىڭ ئۇستاز بولۇشى ئېنىق.

ئۆيلەر لايدىن ياسالغان بولغاچقا ئۆرۈلۈپ كېتىدىغاندەكلا كۆرۈنىدۇ. يۇرتتا زىننەت ۋە كۆركەملىك يوق. ئۈستىدىن قارىسا زور بىر قەبرىستانلىققا ئوخشايدۇ. ئۆيلەر بىر ـ بىرىگە تۇتاش سېلىنغاچقا ئىشىك ئالدى ئوچۇق تۇرمايدۇ. شۇڭلاشقا دېرىزە ئورنىتىشقىمۇ ئورۇن يوق. دېرىزىمۇ ئورناتمايدۇ. ئۆينىڭ ئۆگزىسىدىكى كىچىككىنە بىر تۆشۈكتىن ئازراققىنە يورۇق چۈشۈپ تۇرىدۇ. ئۆي ئىچى قۇياش نۇرى كۆرمەيدۇ. ماڭدا ـ تاپىسىلىرى لايدىن بولىدۇ. قىش خېلى سوغۇق بولسىمۇ، مەش قويۇلمايدۇ. تۆشۈكلەر ئېتىلىدۇ. شۇڭا قۇياش نۇرىمۇ چۈشمىگەنلىكتىن ھاۋا بۇزۇلۇپ، ئۆي ئىچى سېسىپ تىنىجىق بولۇپ كېتىدۇ.

ئېقىۋاتقان سۇلارغا تۇرلۇك پاسكىنا نەرسىلەر تاشلىنىدۇ، يازلىقى كىر ـ قات يۇيىلىدۇ.

دىۋانىلەر

بۇ يەردە دىۋانچىلىك ۋە قەلەندەرچىلىك بەك كۆپ. تەپسە تۆمۈر ئۈزگىدەك، ئۇرۇشسا بەش كىشىنى بىردىن سىلىپ يىغىشتۇرغىدەك تېنى تازا ياش ـ ياش يىگىتلەر، دىۋانىلىققا بېرىلىپ، كوچا ـ كوچىلاردا تىلەمچىلىك قىلىپ يۈرىدۇ. بۇ دىۋانىلەر ئارىسىدا بەك ئوساللىرىمۇ بولىدۇ. بىرەر كىشىگە ئاچچىقى كەلسە، كوچىدىكى ئۇششاق بالـ لارنى قىينايدۇ. نان ساتقۇچى ئاياللارنىڭ نانلىرىنى بۇـ لاپ يەيدۇ.سۈتچى خوتۇنلارنىڭ سۈتىنى ئىچىۋالىدۇ. ئوتۇنچىلارنىڭ ئوتۇنىنى تارتىۋېلىپ قالايدۇ.

بۇ يەرنىڭ ئادەملىرى تىلەملەرنىڭ قارغىشىدىن بەك قورقىدۇ. شۇڭا ئۇلارغا ھېچ نېمە دېيەلمەيدۇ. ئۇلارنى ھەـ قىقي مەجنۇن (ئاشىق ياكى ساراڭ) دەپ ئويلايدۇ. بىراق، ئەمەلىيەتتە ئۇلار مەجنۇنمۇ ئەمەس، دىۋانىمۇ ئەمەس، پەـ قەتلا ھورۇنلۇق ۋە بىكار تەلەپلىكىدىن، ئىشتىن قورققاز لىقىدىن شۇنداق قىياپەتكە كىرىۋېلىپ يۈرىدۇ. بۇلارنىڭ بەزىلىرى پۈتۈنلەي ئاندىن تۇغما يالىڭاچ پېتى يۈرىدۇ.

مەددادلار

بۇ يەرنىڭ مەددادلىرى كوچىلاردا «ئابا مۇسلىم» قىسسىسىنى سۆزلەيدۇ. «رۇستەم» ۋە «ئاپراسىياپ» قىسسىلىرىنى ئوقۇيدۇ. يەرلىك خەلق ئۇنداق قىسسىلەرنى بەك ئىخلاس بىلەن تىڭشايدۇ. لېكىن گېزىت ئوقۇمايدۇ ۋە گېزىتنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنمۇ بىلمەيدۇ. مەتبۇئات يېـ تىلىقلىرىدىن قىلچە خەۋىرى يوق. ئىككى مىڭ يىلدىن بېرى داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان يالغانلاردىن، خام خىيال ۋە خۇراپاتتىن لەززەتلىنىدۇ.

پەن ـ ماۋارىپ، پەن ـ تېخنىكا، جەمئىيەت ـ مەدەنـ يەت، ئىنساپ ـ ئادالەت، مىللەت ۋە مىللىيەت، دىيانەت ۋە شەرىئەت، مەسلىھەت ۋە كېڭەش، چىرايلىق مۇئامىلە ۋە چىرايلىق دوست ـ ئاغىنىدارچىلىق، ئوقۇ ـ ئوقۇتۇش، مەكتەپ ـ مەدرىسە، مىللي مەتبۇئات، مىللي ئەدەبىيات دېگەندەكلەرنى بىلمەيدۇ. دىنىي ۋە ئىجتىمائىي مەسىلـ لەرنى چۈشەنمەيدۇ. پۈتكۈل تۇرمۇشى قۇم ئۈستىگە قۇـ رۇلغان، ئازراقلا شامال چىقسا ھازىرلا توزۇپ كېتىدىغاز دەك ئارانلا تۇرىدۇ.

چەنتۇ

ئالتە شەھەر مۇسۇلمانلىرى ئۆزلىرىنىڭ كىم ئىكەنـ لىكلىرىنى بىلمەيدۇ. «سىز كىم بولىسىز؟» دەپ سورىسا «چەنتۇ بولىمىز» دەپ جاۋاپ بېرىدۇ.

چەنتۇ چىنلىقلار تەرىپىدىن بېرىلگەن ئات بولۇپ «يۆگىمە باش» دېگەن مەنىدە. چىنچە «چەن» ئورالـ غان، «تۇ» باش دېگەن سۆزدۇر.

چىنلىقلار بۇ ئاتنى ئالتە شەھەر مۇسۇلمانلىرىغىلا ئەمەس، بەلكى تۈڭگانلاردىن باشقا بارلىق مۇسۇلمانلار ـ نى «چەنتۇ» دەپ ئاتايدۇ.

بۇ يەردە مىللي تارىخ، ئانا تىل ۋە مىللي ئەدەبـ يات... ئوقۇتىدىغان مەكتەپ ـ مەدرىسىلەر يوق. بولىمىۋ بۇخارا ئۇسۇلىدا. مانا شۇ سەۋەبلىك ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ كىم ئىكەنلىكلىرىنى بىلەلمەي يۈرىشىدۇ. بۇ يەردە ئۆز ئانا تىلىدا توغرا يازالايدىغان ۋە ئوقۇيالايدىغان ۋە مىللي تارىختىن خەۋەردار بىرمۇ كىشى يوق. پەقەت قەشقەرلىك دامولا ئابدۇقادىر ئەپەندى بۇنىڭ سىرتىدىدۇر.

ـــ سىز كىم؟

ـــ ئەلھەمدۇلىللاھ چەنتۇ.

مانا جاھالەت دېگەن.

بۇلار ئۆزلىرىنى «چەنتۇ» دەپ بىلگىنىدەك روسىيە تۈركىستانىدىكى ئۆزبېكلەرنىمۇ ئەنجانلىق دەپلا ئاتايدۇ. بۇ ئىككى «ئۆزبېك» نىڭ ئارىسىدا قېرىنداشلىق نىشانى كۆرۈنمەيدۇ. قېرىنداشلىق تۈگۈل، ئارىلىرىدا دۈشمەنلىك ھۆكۈم سۈرىدۇ. ئۇلارنىڭ ئارىسى شۇ قەدەر ئوچۇق، شۇ قەدەر سوغۇقكى خۇددى سۇ بىلەن ئوت.

بۇلار ئارىسىدىكى دۈشمەنلىك ياقۇپبەگ ۋاقتىدا تۈـ غۇلغان. چۈنكى ياقۇپبەگ تۈركىستانلىق، چەنتۇلارنىڭ

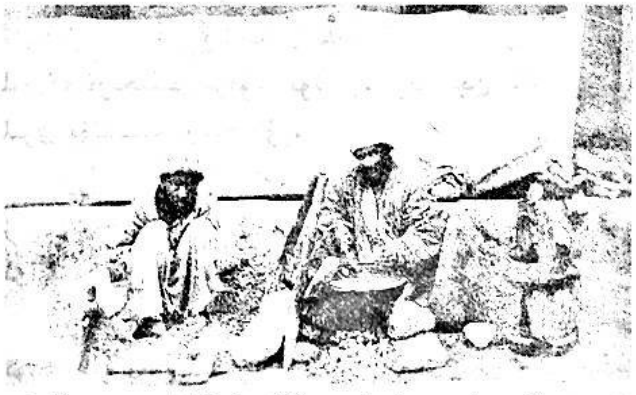

مەزكۇر سۈرەت بۇنىڭدىن 100 يىل ئىلگىرى شىنجاڭدىكى ئۇيغۇرلار ئارىسىدا تارتىلغان

تەبىرىچە ئەنجانلىق ئىدى. بۇنىڭدىن 50 ـ 60 يىل ئىلگىرى تۇركىستان ئۆزبېكلىرى بىلەن بۇ يەردىكى ئۆزبېكلەرنى بىرلەشتۈرۈپ مۇستەقىل بىر ھۆكۈمەت قۇرۇش نىيىتى بىلەن بولسا كېرەك، چەنتۇلارنى ئۆز ئىدارىسى ئاستىغا ئالماقچى بولدى. لېكىن چەنتۇلار باش ئەگمىدى. ئاردىدا قاتتىق ئۇرۇش باشلاندى. ياقۇپبەگ ئەسكەرلىرى چەنتۇرلانى قىردى. قەتلىئام قىلدى. ياقۇپبەگ ھەر قانچە تىرىشسىمۇ مەقسىتىنى ئۇقتۇرالمىدى. چۈنكى چەنتۇلاردا ئۇنى چۈشەنگىدەك ئاڭ يوق ئىدى. نادان خەلقنى ئۇيۇشتۇرماق قۇمىدىن ئارقان ئەشكەندەك قىيىن بىر ئىش. توغرا، ئۇلار سوقۇشتىن كېيىن ياقۇببەگكە بويسۇنىدى، لېكىن ئۆز پايدىلىرىنى بىلىپ ئەمەس، بەلكى ياقۇپبەگنىڭ تايىقىدىن قورقۇپلا باش ئەگدى.

ياقۇپبەگنىڭ بۇ ئىشى ئاساسسىز ئىدى. ئۇ ئۇلارنى ئادەم قىلىش، ئۇلارغا ئاڭ بېرىش كېرەك ئىدى. شۇڭا ياقۇپبەگنىڭ تىككەن دەرىخى يىلتىز تارتالمىدى. ياقۇپبەگ ئۆلۈش بىلەن تەڭ چەنتۇلار يۇز ئۇرىدى. ياقۇپبەگ ئەشكەن ئارقان ئۇزۇلدى. مەنسەپ تاماسى بىلەن ئۆزئارا قىرغىنچىلىق باشلاندى. بىر ئاز تارتىشىش بىلەن جەڭگى ـ جىدەلمۇ بېسىقتى. ياقۇپبەگ قۇرغان نېگىز يىمىرىلدى. لېكىن ئىش ئۇنىڭ بىلەنلا تۈگىمىدى. چەنتۇلار بىلەن ئەنجانلىقلار ئارىسىدىكى مۇناسىۋەت بۇزۇلدى، قېرىنداشلىق يىپى ئۇزۇلدى. مېھرى ـ مۇھەببەت ئوتى ئۆچۈپ ئارىغا سوغۇقلۇق چۈشتى.

مانا شۇنىڭدىن كېيىن باشلاندى دۇشمەنلىك!...

ھازىرمۇ بۇ دۇشمەنلىك ئاسانلىقچە يوقىلىدىغاندەك ئەمەس.

قاچانكى بۇلار ئوقۇشقا باشلىسا، ئىپتىدائىي تەلىم بولسىمۇ بىر يولغا قويسا، ئۆزلىرىنى تونۇسا، كاللىسىغا ئاڭ كىرسە، شۇندىلا يۇرەكتىكى «مۇز بىلەن تۇز» ئېرىسە ئېرۇر. ئۇنداق بولمايدىكەن، بۇ دۇشمەنلىك ئاتىدىن بالىغا تەگمىش بولۇپ قالۇر ۋە بارغانچە ئۇلغىيىپ، كۈچىيىپ بارۇر.

چەنتۇلارنىڭ ماددىيەت ئالىمى بىلەن بولغان ئالاقە ـ باغلىنىشلىرىنىڭ يوقلۇقى، خىيالىي، مەۋھۇم ۋە خۇراپات ئالىمىدە قانداق پەرۋاز قىلىپ ئۇچىدىغانلىقلىرى ھەققىدە پىزىشنى كېيىنگە قالدۇرۇپ تۇرىمەن.

نوشىروان يائۇشېف، كۈچا

پېرە ئوينىتىش

قۇياش پاتقاچ، مەن چۈشكەن ئۆينىڭ ئۈدۈلىسىدىن داپ ئاۋازى ئاڭلىنىشقا باشلىدى. بۇ يەردە پېرە ئوينىتىۋاتىدۇ دېدى. كۆرۈشكە باردىم. ئويۇن باشلىغۇچى باخشى بىلەن كۆرۈشتۇم:

ـــسىز بۇ باخشىلىقنى كىمدىن ئۆگەندىڭىز؟

ـــبىز ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزدىن تارتىپ باخشى بولۇپ كەلگەن. بىز جىن سوققان، بالا تۇغمىغان ئاياللارغا پېرە ئوينايمىز. مانا بۇ خوتۇننىڭ پۇتى ئاغرىق ئىكەن، شۇڭا پېرە ئوينىتىش ئۈچۈن مېنى بىر كۈنلۈك يەردىن ئېلىپ كەلدى.

ـــئۇزاق ئوينامسىز؟

ـــساقايغىچە ئوينايمىز، ئۈچ ـ تۆت كۈندە ساقىيىدۇ، ئەگەر جىنىدىن بولغان بولسا.

قىسقىچە تەرتىپى:

ئۆينىڭ ئۆگزىسى تېشىلىپ قىلىنارقان ئۆتكۈزۈلىدۇ. ئۆي تۆپىسىدىكى ئارقان باغلىغان يەرگە تۇغ باغلىنىدۇ. ئارقاننىڭ بىر ئۇچى چىلك تۈگۈلۈپ ماندىغا بېكىتىلىدۇ. ئاندىن كېيىن ئويۇن باشلىنىدۇ. ئويۇن باشلانغاندا ئۆي ئەتراپىدىكى كىشىلەر، ئەر ـ خوتۇن، بالا ـ چاقا بىلەن لىق تولىدۇ. باخشى قىبلىگە قاراپ دۇئا قىلىدۇ. بىر قولى بىلەن ئارقاننى تۇتۇپ ئولتۇرىدۇ. ئاغرىقمۇ يەنە بىر ياقتىن ئىككى قولى بىلەن ئارقاننى تۇتۇپ باخشىغا قاراپ ئولتۇرىدۇ. باخشى ئاللىنىمىلەرنى ئوقۇپ ئاغرىقنى سۈپۈكۈش قىلىدۇ، بىر قولى بىلەن جىن قوغلايدۇ.

يەنە بىر ياقتا ئۈچ ئادەم داپ چېلىپ تۇرىدۇ. قاتتىق ئاۋازدا پېرە ناخشىسى ئوقۇيدۇ. داپ، ناغرا، ناخشا ئاۋازلىرى ئۆينى بىر ئالىدۇ. ئوچاقتا ئوت يېنىپ تۇرىدۇ، قازان بېشىدا يوتقان قىزىتىلىدۇ. ئوچاققا قىزىتىش ئۈچۈن كەتمەن قويۇلىدۇ.

باخشى بىلەن ئاغرىق كىشى بىر چەتكە بېرىپ ئولتۇرىدۇ، ئاندىن ئىككى ئايال بېرىپ ئارقاننى ئايلىنىپ داپ ئۈسىگە ئوينايدۇ. داپ قىزىغانچە ئۈسۈلمۇ قىزىيدۇ. ئۆيدىن چاڭ ـ توزانلار كۆتۈرۈلۈپ تۇرىدۇ.

مەزكۇر سۈرەت بۇنىڭدىن 100 يىل ئىلگىرى شىنجاڭدىكى ئۇيغۇرلار ئارىسىدا تارقىلغان

ئۇسسۇلچىلار ھالىدىن كەتكەنگە قەدەر ئۇسسۇل ئويناي-دۇ. ئۇلار ھېرىپ توختىغاندىن كېيىن باشقىلار چۈشۈپ ئويناىدۇ. ئادەملەرنىڭ كۆڭلى كۆتۈرۈلۈپ كۈلۈشىدۇ ۋە قىقاس سالىدۇ. ئاغرىقمۇ ئىختىيارسىز كۈلىدۇ، شۇنىڭ بىلەن كۆڭلى بىراز كۆتۈرۈلىدۇ.

بۇ ئىشلاردىن كېيىن ئاغرىق ئۆزى تۈرۈپ ئىككى قولى بىلەن ئارقانغا ئېسىلىپ ئايلىنىشقا باشلايدۇ.باخشى بولسا ئاغرىقنى قامچا بىلەن ساۋاپ تۇرىدۇ، بۇ ئارقىلىق جىننى قوغلايدۇ. ئاغرىق كىشى ھالىدىن كەتكەنگە قەدەر ئويناىدۇ. تەرلەپ كىيىملىرىنىمۇ سېلىۋېتىدۇ. ئۇنىڭ كەي-نىدىن باخشى ئۆزى چۈشۈپ ئۇسۇل ئويناىدۇ. ئاندىن ئاغرىقنى ئارقان يېنىغا سوزۇپ ياتقۇزۇپ قازان بېشىدد-كى ئىسسىق يوتقان بىلەن دۇمبىسى ۋە قورسقىنى ئو-رايدۇ. كەتمەن بىلەن ئەملەيدۇ. ئاغرىق كىشىنى ئورنىدىن تۇرغۇزۇپ ئارقاننى ئايلاندۇرغۇزىدۇ. بىر تۇتام پاخالنى ياندۇرۇپ، ئاغرىق كىشىنىڭ ئاياغ تەرىپىگە تۇتۇپ تۇ-ردۇ. تىرىك توخۇنى پۇتىدىن تۇتۇپ ئوتتا قىزىتىدۇ ۋە شۇنىڭ بىلەن ئاغرىقنى ئىسلايدۇ.

بۇ ئويۇننى ئۇچ سائەت كۆردۈم ـ دە، چىقىپ كەتتىم. ئۇلار تۇنبويى پېرە ئويناپ چىقتى. ئەركىنرەك پۇرسەت تېپىپ بۇ ئىشنى بېشىدىن ئايىغىچە كۆرۈپ تەپسىلىي-رەك يېزىش خىيالىم بار.

ياقا قۇدۇق، چېدىركۆل، تۇمشۇق، پىچاق سۇندى، چارباغ دېگەن يەرلەردىن ئۆتۈپ مارالبېشىغا كەلدىم. سايىئېرىقتىن بۇ يەرگىچە ئومۇمەن چۆل. پەقەت تۇمشۇق، چارباغ تەرەپلىرىدىلا ئازراق مۇنبەت يەرلەر، تاتلىق سۇلار بار ئىكەن. بۇ يەرلەردە تېرىقچىلىق قىلىنىمۇ، لېكىن ياۋا چوشقىلار ۋەيران قىلىۋېتىدىكەن. بۇ يەردە يولۋاس دېگەندەك يىرتقۇچ ھايۋانلارنىمۇ بار دەيدۇ.

مارالبېشى

ناھىيە بازىرىچىلىك بىر شەھەردۇر. كوچىلىرى تار ۋە ئەگرى ـ بۇگرى. شۇنىسى ئەجەبلىنەرلىككى، تۇرىدىغان ئۆيلىرى دېرىزىسىز، قاراڭغۇ ۋە ناھايىتى مەينەت بولـ-غانلىقى ئەكسىچە قەبرىلەر پىششىق خىشتىن ناھايىتى چوڭ ھەم پۇختا قىلىپ ياسالغان. ئۆلۈمگە مەھكۇم خەلقلەر بۇ دۇنيا ئۆيىدىن ئاخىرەت ئۆيىنى ياخشىراق كۆرسە كېرەك. بۇ يەرلەردە روسىيلىكلەر ئاز، تاتارلار يوق. بۇ شەھەر-نىڭ ئامبىلى روسىيە پۇقرالىرىغا يەر سېتىپ بەرمەيدىكەن.

خەلقى نادان، تەرتىپلىك مەكتەپلىرى يوق. بۇ يەردىمۇ ئىشسىزلىق، موھتاجلىق ھۆكۈم سۈرۈپ تۇرىدۇ. بۇ يەردە مۇنچا، دۇش مۇنچا، لامپا، ساماۋەر دېگەندەك نەرسىلەر بولمايدىكەن.

بەش ـ ئالتە كۈندىن بېرى توغراق ئورمىنى ئىچىدىن مېڭىپ كېلىۋاتىمەن. ھېسابسىز كۆپ لىم ياغاچلار يەردە چىرىپ تۇپراق بولۇپ ياتىدۇ. كىشى بېشىغا توغرا كېلـ-دىغان مۇنبەت يېرى ئاھالىگە قارىغاندا كۆپ. تېرىسا ھەرقانداق نەرسە ئۈنىدىكەن. لېكىن تۇمۇريول بولمـ-غاچقا ئاشلىق سېتىپ پايدا ئېلىش مۇمكىن ئەمەس، چۈنكى بۇ يەر شەھەرگە يىراق.

ئۆردەكلىك ـ بۇ يەردە ئەتراپتىكى ئۆيلەرنى قوشقاندا مىڭ ئۆيلۈك ئادەم بار. جۈمە كۈنى بازار بولىدىكەن. خەلقى مال بېقىش، تېرىقچىلىق بىلەن كۈن كەچۈرىدىكەن. خەنزۇ ئەمەلدارلىرىدىن باشقا مۇپتى، قازى، ئەلەملىرى بار. بۇ يەردە مۇنتىزىم مەكتەپ تۈگۈل ئادەتتىكىسىمۇ يوق. 11، 12 ياشلىق بالىلارنىڭ كوچىلاردا ئاندىن تۈغما ھالىدا قىيالىڭاچ بولۇپ، توپىغا مىلىنىپ ئويناپ يۈرگىنىنى كۆرگىنىڭدە ھەي ئېسىت، شۇ بالىلارنى ئوقۇتۇپ ئادەم قىلغان بولسىدى، دەپ كېتىسەن.

بۇ يەردىكى كىشىلەر شەھەردە بولسۇن، يېزىدا بولـ-سۇن ئەرلەر بىلەن خوتۇن ـ قىزلار كوچىلاردا پاراڭ سېـ-لىشىپ ئولتۇرىدۇ. بىكارچى. بۇلار ھۇرۇنلۇقنى ئەرلىرد-دىن ئۆگەنگەن بولسا كېرەك، ھېچبولمىغاندا چاچلىرىنى تاراپ ئۈستۈاشلىرىنى يۇيۇپ، ئۆينى تازىلىغان بولسـ-دى، ئۇلارنىڭ ھەممىسى يالاڭ ئاياغ، چاچلىرى چۇۋۇلۇپ كەتكەن. نۆۋەت بىلەن پىت بېقىشىدۇ، ئۈستۈېشىغا يىر-گەنگۈك، ئۈيلىرىگە كىرىپ قازان ـ تۇۋاقلىرىغا قاراپ قۇسقۇك كېلىدۇ.

چاڭزا دېگەن يەردىن ئۆتۈپ تۇرۇشۇمغا ئارقىمدىن

سالتاك ئاتلىق بىر كىشى يېتىشىپ كەلدى:

ــ ئەسسالامۇئەلەيكۇم!

ــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام.

ــ يول بولسۇن.

ــ قەشقەرگە.

ــ نەدىن كەلدىڭىز؟

ــ كۇچادىن.

ــ مەككە، مەدىنىدە تۇرامسىز

ــ ياق، روسىيدە.

ــ ھە!! روسىينى ھازىر سوقۇشۇۋاتىدۇ، دېگەن بىر گەپ بار، راستمۇ؟ كىم بىلەن سوقۇشۇۋاتىدۇ؟

ــ گېرمانىيە.....

ــ رۇس كىمگە قارايدۇ؟

ــ ھېچكىمگە قارىمايدۇ، ئۆز ئالدىغا ناھايىتى چوڭ پادىشاھ.

ــ بۇ گېرمانىيە دېگەن كاپىرمۇ، مۇسۇلمانمۇ؟

ــ بىلمەيمەن...

ــ گېرمانىيىنىڭ ئاسماندا ئۇچىدىغىنى راستمۇ؟

ــ راست.

ــ خۇدانىڭ قۇدرىتى، يا قانىتى بولمىسا ئۇنىڭ. نەچچە ياشقا كىردىڭىز؟

ــ....

ــ خوتۇن بارمۇ؟

ــ يوق، ئۆزىڭىز نەچچە ياشتا؟

ــ ئەللىكتە، خۇدا خالىسا. بىزنىڭ بۇ يەردە خوتۇن ئەرزان .تېخى يېقىندىلا بىر ـ ئىككى تەڭگە چىقىم قىلىپ 14 ياشلىق بىر قىز ئالغاندىم، يېنىدا ئىككى كۇن يېتىپ، ئۇچىنچى كۇنى ئۇنى قويۇۋېتىپ، ئاخشام يەنە بىرنى ئالدىم. بالىلارنىڭ ئانىسى قېرىپ قالدى، ئۇ ... بولمايدۇ. بىز پەيزىۋاتقا دائىم بېرىپ تۇرىمىز، ھەر بارغاندا بىرنى ئالماي كەلمەيمىز. ئۇچ كۇن تۇرىمىزدە تالاق خېتىنى بېرىۋېتىپ كېتىمىز، ناھايىتى ئۇچ ـ تۆت تەڭگىلا چىقىم بولىدۇ.

ــ بەك ئاز بېرىدىكەنسىز، ئۇنىڭ ئىددىەت ساقلاپ ئولتۇرۇشى ئۈچۈن ئۇ ئۇچ ـ تۆت تەڭگە يەتمەس.

ــ ھا ـ ھا!ــ دەپ كۇلدى.

پەيزىۋات

پەيزىۋات ناھىيە ھاكىمى تۇرىدىغان يەر بولۇپ، يېرى مۇنبەت ۋە مەھسۇلدار. بۇ يەردە كېۋەز كۆپ تېرىلىدۇ. خەق ئالتەشەھەردە كېۋەز تېرىشقا پەيزىۋاتتەك ئېسىل يەر يوق دەيدىكەن. خەلقىدىمۇ موھتاجلىق ۋە پېقىرلىق ئانچە سېزىلمەيدۇ. باشقا شەھەرلەردىكىدەك كوچىلاردا قىمار ئوينايدىغانلارمۇ كۆرۈنمەيدۇ. خەلقىمۇ جانلىق، تېتىك كۆرۈنىدۇ. شۇنداق بولسىمۇ بۇ يەردە مەكتەپ يوق. گېزىت ئوقۇيدىغانلارمۇ يوق.

پەيزىۋات خەلقى مۇپتى ۋە روھانىيلارنىڭ شەرىئەتكە خىلاپ ئىشلىرىدىن شىكايەت قىلىدۇ: «بىر مۇپتى بىر باي تۇققان بىلەن شېرىكلىشىپ ئىككى ئايلىق مۇھەللەت بىلەن 30% لىك ئۆسۈملۈك قەرز پۇل تارقىتىدۇ. مۇسۇلمان بولىدى، ئىمان ئېيتتى، دەپ مۇسۇلمان قىزلارنى ياتلارغا نىكاھلاپ بېرىدۇ. مەدرىسە ۋەخپىلىرىنى سېتىشقا توغرا دەپ پەتۋا چىقىرىپ مۇھۇرلىرىنى باسىدۇ. ئارىدىن پايدا ئالىدۇ. بۇ سۆزلىرىمىز ھەق ۋە راست، بۇنى ھەممە ئادەم بىلىدۇ. مۇپتىنىڭ ئىسمى بىلەن ياز، ئىسمى ....» دەيدۇ.

پەيزىۋاتتىن قەشقەرگىچە بولغان 55 چاقىرىم يەر مۇنبەت ۋە ھوسۇلدار، زىرائەت ۋە دەل ـ دەرەخ (سۇۋۇئىي ئورمان)تىن ئىبارەت. مەركىزىي ئاسىيادا زىرائەت، دەل ـ دەرەخ ۋە باشقا مېۋىلەر ئۆستۈرۈلىدۇ. يەرنى ئوغۇتلايدۇ. بۇ يەردە ئوغۇت بەك ئەتىۋارلىق، تاغارلارغا تولدۇرۇلۇپ تۆكمەي ـ چاچماي يەرگە ئېلىپ بېرىپ چېچىلىدۇ. شۇ سەۋەبتىن ئاز تېرىلىسىمۇ ھاسىلات ياخشى بولىدۇ.

بۇگۇن (17 ـ ئاپرىل) قەشقەرگە يېتىپ كەلدىم. قەشقەر خەۋەرلىرىنى ئىككىنچى مەكتۇبۇمدا يازىمەن. ئالتەشەھەرنىڭ تىرىكچىلىك ئۇسۇلى ھەر جەھەتتىن مەركىزىي ئاسىياغا ئوخشايدۇ. پەقەت مەركىزىي ئاسىيا خەلقلىرى روسىيە ھىمايىسىگە ئېلىنغاندىن كېيىن تۆمۇر يوللار ياسىلىپ، زاۋاتنۇى قوراللار كەلدى. تىجارەت، زىرائەت ۋە ماۋارىپ ئىشلىرى بىر ئىزغا چۈشۈشكە باشلىدى. ئالتەشەھەردە بولسا پۈتۈن ئىش نوھ زاماندىكى پېتىچە قالدى، يارغۇنچاق بىلەن ئۇن تارتىش، لامپا ئورنىغا جىنچىراغ يېقىش، ساماۋەر ئورنىغا قۇم چۆگۈن ئىشلىتىش، كوچىلاردا يالاڭ ئاياغ، يالاڭ تۆش، كالتە يەڭ پېتى يۇرۇش، قىزلىرىنى يات مىللەتلەرگە بېرىش، ئىشسىزلىق، ھورۇنلۇق سەۋەبىدىن مۇھتاجلىقتا قېلىپ، دەرۋىشلىك، دىۋانىلىككە بېرىلىش، تەرەققىيات ۋە مەدەنىيەتكە جان جەھلى بىلەن قارشى تۇرۇش ۋە شۇنىڭغا ئوخشىغان سۇپەتلەر بىلەن پەرقلىنىپ تۇرىدۇ.

كۇچا ـ قەشقەر يولى ناھايىتى تەكشى بولۇپ، تاغۇ

تاش، ئويمان ـ چوڭقۇرلار يوق، تۆمۈر يول سىلىشقا بەك قۇلايلىق. يولبويى تەڭرىتاغلىرىدىن نېفت، كۆمۈر چىقىپ تۇرىدۇ.

ئەگەر بۇ يەرلەرگە تۆمۈريول سىلىنغان بولسا مەدەنىيەت، زىرائەت، تىجارەت ۋە سانائەت ئىشلىرى تەرەققىي قىلغان، خەلق ئىقتىسادى كۆتۈرۈلگەن بولاتتى.

لېكىن مۇتەئەسسىپ چىن ھۆكۈمىتى ئۇنداق ئىشلارنى بىلمەيدۇ. ئىككىنچىدىن پۇل يېتىشمەيدۇ، پۇللار تېگىشلىك ئورۇنغا خەجلەنمەيدۇ. شەھەر ئەتراپىغا سىپىل، قەلئە، قورغانلار سالدۇرىدۇ. بۇنىڭ مۇھتىنى بۇلغاشتىن باشقا ھېچقانداق پايدىسى بولمىسا كېرەك.

يوللاردا كۆۋرۈك يوق، شەھەر كوچىلىرى توپىلىق، چاڭ ـ توزاڭ كۆتۈرۈلۈپ تۇرىدۇ. تاش يوق. قورغانلارغا خەجلىگەن پۇللارنى يوللارغا، كۆۋرۈكلەرگە، شەھەرلەرنى ياساشقا ئىشلەتكەن بولسا ياخشى بولماسمىدى.

نوشىروان يائۇشىف. كاشغەر 19 ـ ئاپرىل

ئاپاق خوجام مازىرى

قەشقەردە ھەزرىتى ئاپاق دېگەن بىر قەبرە بار. بۇ يەر ئالتە شەھەر مۇسۇلمانلىرى ئارىسىدا رەۋزەئى سائادەتتىنمۇ ئۇلۇغ ۋە مۇقەددەس سانىلىدۇ. بۇ قەبرە شەھەرنىڭ ئۈچ چاقىرىم شەرقىي شىمالىي تەرىپىدە. بۇ يەردە زىيارەتچىلەر ئۈچۈن مەخسۇس بازارلار ئېچىلغان. زىيارەتچىلەرنىڭ سانى يوق. ئالتە شەھەرلىكلەر بارچە مۇراد ـ مەقسەتلىرىنى بۇ يەردىن ئىزدەيدۇ، ھاجەتلىرىنى شۇنىڭدىن سورايدۇ.

شەنبە كۈنى مەنمۇ مەزكۇر قەبرىنى زىيارەت قىلماقچى بولۇپ يولغا چىقتىم. يولدا ئاتلىق، پىيادە، ئېشەكلىك ۋە ھارۋىلىق كىشىلەر ئۇرۇشقا ماڭغان ئەسكەرلەردەك مازارغا كېتىپ باراتتى. ئەرلەر، خوتۇن ـ قىزلار، مۇسۇلمانلار، چىنلار ئارىلاش. بۇ كۈنى شەھەردە ئادەم شالاڭداپ قالغاندى. تىلەمچى، قىمارۋاز، پالچى، قەلەندەر، تېرىقچى، تىكىنچى، بۇزۇقلاردىن تارتىپ مولا ـ مۆتەۋەرلەرگىچە قالماي كەتكەندى.

مانا، بىرئاز مېڭىپ بازارغا ئوخشايدىغان بىر يەرگە يېتىپ كەلدۇق. بۇ يەردە ھەر خىل كىشىلەر بار. دۇكان، ئاشخانا، چايخانىلار قۇرۇلغان، خەلق مىڭ ـ مىڭ قاينىپ تۇرىدۇ. كوچا ـ كويلار، مازار پۇتۇنلەي ئادەم بىلەن تولغان. بۇ يەردە پاھىشىلەر بىلەن چىنلار، تىلەمچىلەر بىلەن قىمارۋازلار، مولىلار بىلەن ئاخۇنلار ئارىلاش يۈرىدۇ. شۇنىمۇ ئېيتماسلىققا چىدىغىلى بولمايدۇ: بۇ يەردىكى پاھىشىلەر پۇتۇنلەي مۇسۇلمان خوتۇن ـ قىزلىردىن ئىبارەت. نامدا زىيارەتكە كەلگۈچى بولسىمۇ، خەلقنىڭ يۇرۇش ـ تۇرۇشلىرى، ھەرىكەتلىرىگە دىققەت بىلەن قارىغاندا قەبرىلەرنى زىيارەت قىلىش بولماستىن، تىرىكلەرنى زىيارەت قىلىش ئىكەنلىكى بىلىنىپ تۇرىدۇ...

قىستىلىپ يۇرۇپ ئالغا ماڭدىم، مازار دەرۋازىسى ئالدىدا پالچىلار پال بېقىپ ئولتۇرىدۇ. بەخت تىلىگۈچىلەرنىڭ كۆپىنچىسى خوتۇن ـ قىزلار ئىدى. بۇلار يازمىشى، تەقدىرى ۋە كېلەچىكى ھەققىدە پال ئاچقۇزاتتى.

دەرۋازا ئىچىدە بىر توپ كىشى دۇگلەك بولۇپ چاي ئىچىپ ئولتۇرىدۇ. مەددىھلار ئەبۇ مۇسلىمنىڭ ھېكايىسىنى سۆزلەيدۇ. بۇنى مىڭلارچە كىشى ئاڭلايدۇ. بۇلاردىن ئۆتۈپ ئىككىنچى دەرۋازىغا باردىم. بۇ ئاپاق خوجام مازىرىنىڭ دەرۋازىسى ئىدى. يۇزلەپ تىلەمچى ئولتۇراتتى: «ئاپاق خوجامنىڭ ھەققىدە ئىككى پۇل بېرىڭ، ئاپاق خوجام مەقسىتىڭىزگە يەتكۈزسۇن» دەپ ئولىشۋالدى، بىر پۇلدىن بەرگەندىمۇ بۇلارغا پۇل يەتكۈزۈش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. بۇلارنىڭ ئىچىدە ئىشقا يارىمايدىغانلىرى ئاز، كۆپىنچىسى سەككىز ـ توققۇز ياشلىقتىن تارتىپ 20، 30 ياشقىچە بولغان يىگىتلەر، تەپسە تۆمۈر ئۈزگىدەك قىران ئەركەكلەر. بۇلار تىلەمچىلىكنى ئۆزلىرىگە كەسىپ قىلىۋالغان، ئىشلىمەيدۇ، قورساقلىرىنى تىلەمچىلىك قىلىپ تويغۇزۇپ يۈرىدۇ.

ئارقىمدىن ئەگەشكەن يۇزلەپ تىلەمچى بىلەن خوجامنىڭ قەبرىسىگە كىردىم. ئىشىكىگە يېزىلغان خەتتىن مەلۇم بولۇشىچە، بۇ قەبرىنى بۇنىڭدىن 41 يىل ئىلگىرى ياقۇپ بەگ سالدۇغان ئىكەن. گۈمبەز تەخمىنەن 350 ئارشىن (گەز) چوڭلۇقىدا بولۇپ، سەمەرقەنت مەدىنىسىدىكى شاھىزىندا مازارىغا ئوخشايدىكەن.

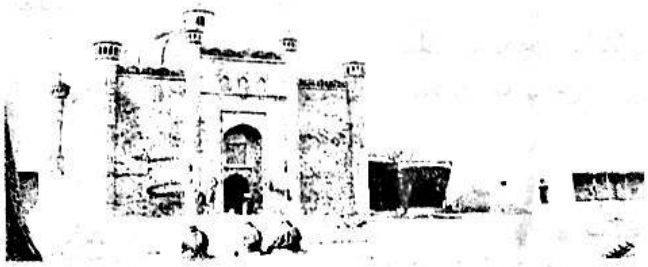

ئاپاق خوجام مازىرىنىڭ 100 يىل ئىلگىرىكى كۆرۈنۈشى

رىسلىرىدەك زىننەتلەنگەندى. ئىشكىلىرى ئېتىك بولـ
غاچقا ئىچىنى كۆرەلمىدىم. شۇ كۈنى چوڭ شەيخلىرى
چىقماپتۇ، دەيدۇ. گۈمبەزنىڭ ئەتراپىغا چەكسىز كۆپ
مۇڭگۈز (تاغ تېكىسىنىڭ مۇڭگۈزى) قويۇلغان.

يۈزلەرچە خوتۇن ـ قىزلار «ئاھ خوجام، ۋاھ خو-
جام» دەپ يىغلىشىپ تىلەك تىلەيتتى. قوللىرى بىلەن
تامنى سىيپاپ كۆزلىرىگە سۈركەيتتى. يۈزلەرچە ئەر كىشى
ئۇنلۇك ئاۋازدا قىرائەت قىلاتتى. بۇلار قارىلار، زىيارەت-
چىلەر ئۈچۈن ئوقۇپ بېرەتتى. ئوقۇتقۇچىلاردىن ئاز ـ
تولا پۇل ئالاتتى.

ئاپاق خوجامدىن چىقىپ ئۇنىڭ ئاياغ تەرىپىدىكى
قىمارخانىغا كىردىم. بۇ يەردىمۇ تىلەمچىلەر پۇل تىكىپ
دەتتىكام ئويۇنى ئويناپ تۇراتتى. بۇلارنىڭ سانىنى بىلىش
تەس ئىدى. بۇنى پەقەت مۇنداق تەخمىن قىلىش مۇمكىن:

تەخمىنەن يۈز ساۋىن* يەر پۈتۈنلەي تىلەمچى، قە-
مارۋاز بىلەن تولغان. ئۇلار سوقۇشاتتى، سوقۇشۇپ بىر ـ
بىرىنى قانغا بويىتاتتى. «سۆزۈم يالغان بولسا ھەزرىتى
ئاپاق خوجام ئۇرسۇن» دەپ قەسەمىيات قىلىشاتتى.

قەشقەردە مۇندىن باشقا «مۇرات بەخش ئاتام»،
«چارشەنبە مازار»، «سىيىت ئارسلانخان»، «قۇتبۇللا
خوجام» «ئاق مازار خوجام»، «چاقماق خوجام»،
«قاراخان پادىشاھىم»، «ئابدۇراخمان خوجام» دېگەن
ئەۋلىيالارنىڭ مازارلىرى زىيارەت قىلىنىدۇ.

شەھەرگە يېقىن يەردە قەدىمدىن قالغان بىر قالماق
بۇتخانىسى بار ئىكەن. ئالتە شەھەر خەلقلىرى بۇنى
«مەككىدىن ئۈچۈپ كەلگەن مۇقەددەس ئۆي» دەپ
پۈتۈنلەي غاجاپ تۇگىتىپتۇ. لايدىن ياسالغان بۇ ئۆي
يىيىلىپ تۇگىگەندىن كېيىن ئورنىدىكى توپىنىمۇ قېزىپ
ئىشلەتكىلى تۇرۇپتۇ.

ھەي ئاپاق خوجا! سەن ھەقىقەتەن خوجىسەن ھەم
كۈچلۈك ۋە قۇدرەتلىك خوجىدۇرسەن، مىڭلارچە ئاچ ـ
يالىڭاچلارنى ۋە ئىشسىزلارنى تويغۇزىسەن. مىڭلارچە
قىمارۋازلارغا پۇل تېپىپ بېرىسەن. سەن بولمىساڭ بىچارە
خوتۇنسىز...لارغىمۇ ناھايىتى قىيىن بولغان بولاتتى. سەن
يۈزلەرچە شەيخلىرىڭنى مىڭلەرچە سوملارغا ئىگە قىلىپ
بېيىتىپ تۇرىسەن... سەن بولمىغان بولساڭ تۇغمىغان ئا-
يالار كىمدىن يارىدەم تىلەيتتى!...

بۇ يەردە ياقۇپ بەگ سالدۇرغان بىر مەدرىسە بار
ئىكەن. بۇ مەدرىسە ھازىرمۇ خارابە ئالدىدا. ساق قالغان
ئۇيلەرنىڭ بەزىلىرىنى يەرلىك خەلق ئۆي قىلىۋالغان،
بىرگىنە ھۈجرىدا شاگىرتلار كۆرۈندى.

نوشرۋان يالۇشىپ. كاشغەر

ئالتە شەھەر خەلقىگە

سىزلەرنى مولللىرىڭىز، ئۇلىمالىرىڭىز ئىلىم ۋە ھۈ-
نەردىن، يېڭىلىقتىن نەپرەتلەندۈرىدۇ. «يېڭىچە ماۋارىپتا
ئوقۇغان بالىلار ئاخىر بىر كۈن يولدىن ئازىدۇ. يېڭىچە ما-
ئارىپ تەرەپدارلىرىنىڭ مەقسەتلىرى كۈپرىغا دەۋەت قە-
لىشتىن ئىبارەت» دېگەندەك تېتىقسىز گەپلەرنى قىلىدۇ.
سىزلەر يېڭىچە ماۋارىپنىڭ نېمىلىكىنى بىلمىگەنلىرىڭىز ئۈ-
چۈن ئەلۋەتتە شۇ سۆزلەرگە ئىشىنىسىزلەر. بۇ ھەقتە ئۇلە-
مايىڭىزمۇ، سىزمۇ مەزۇرسىز. چۈنكى ئۇلىمايىڭىز يېڭىچە
ماۋارىپنىڭ نېمىلىكىنى ئۆزىمۇ بىلمەيدۇ. بىلگەن بولسىدى،
ئەلۋەتتە ئۇنچىۋالا خاتالىقلارغا يول قويمىغان بولاتتى.

بۇنىڭ ئەكسىچە، يېڭىچە ماۋارىپ ياشلارنى مىللىيەت
ۋە ئىمان ـ ئېتىقاد روھىدا تەربىيىلەپ چىن ۋە ھەقىقىي
ئىنسان قىلىدىغان يېڭى ئۇسۇلدۇر. بۇ ئۇسۇل بالىلارنىڭ
خەت ساۋاتىنى تېز چىقىرىدۇ. بالىلار بىر يىلدا ئۆز ئانا
تىلىدا ئوقۇش ـ يېزىشنى ئۆگىنەلەيدۇ. بۇ ئۇسۇل بالـ
لارنى ئىلىم، ھۈنەرگە قىزىقتۇرىدۇ. بۇ ئۇسۇلدا ئوقۇغان
بالىلار 12، 13 يىلدا دىن ئىلمىنى تامامەن ئۆگىنىپ بولىدۇ.
ھەددىس ۋە تەپسىر ئىلمىغا ماھىر بولىدۇ. شۇ ئەسنادا تا-
رىخ ئۆزلىرىنىڭ كىم ۋە قانداق خەلق ئىكەنلىكىنى چۈ-
شىنىدۇ. ئۆتكەن زاماندىكى ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ قانداق
تۇرمۇش كەچۈرگەنلىكىنى بىلەلەيدۇ. باشقا خەلقلەرنىڭمۇ
قانداق ئىشلارنى قىلغانلىقلىرىنى بىلەلەيدۇ.

دىن ئىلمى بىلەن دۇنيا ئىلمىنى تەڭ ئوقۇيالايدۇ.
تەبىئەت، ھېساب، تىجارەت، زىراەت ۋە سانائەت ئىلىم-
لىرىنى ئىگىلەپ دۇنيا ھەم ئاخىرەت ئۈچۈن ياخشى ئىش-
لار قىلالايدۇ. تەڭرىدىن باشقىغا موھتاج بولمايدۇ،
موھتاجلىقتا قالسىمۇ، ئۆزئارا ياردەم قىلىشالايدۇ.

مانا كۆز ئالدىڭىزدا، شەھىرىڭىزدىكى يات قەۋملەر-
نىڭ خوتۇنلىرىنىڭ كۆپىنچىسى مۇسۇلمان قىزلىرى، بالـ
لىرىنىڭ كۆپىنچىسىمۇ مۇسۇلمانلاردىن سېتىپ ئېلىنغان
بالىلاردىن ئىبارەت.

ئالتە شەھەر مولللىرى يېڭىچە ماۋارىپنى تەكشۈرگىچە
مانا مۇشۇنداق ئىشلارنى تەكشۈرسە، ياش ۋە مەسۇم با-
لىلارنى ياتلارغا بېرىپ ئاينىشتىن، مەسۇمە قىزلارنى
ياتلارغا خوتۇن قىلىپ بېرىشتىن خەلقنى بەزدۈرسە

ياخشىراق بولغان بولاتتى.

بالىلار يېڭىچە ماۋارىپتا ئوقۇسا، سىزلەرنىڭمۇ ئاتا-بوۋىلىرىڭىزمۇ زامانغا لايىق سۈرەتتە تەربىيە قىلىپ دىن ۋە دۇنيا ئىلىملىرىنى ئوقۇتقان بولسا، يۈرەكلىرىڭىزگە ھەمىيەت، مىللىيەت ۋە دىنىيەت روھى يىلتىز تارتىپ قالغان بولسا، ئەلۋەتتە مۇنداق ئىشلاردىن ساقلىنىپ قالغان بولاتتىڭىز. موھتاجلىق ئاسارىتىدىن قۇتۇلۇپ، بالىلىرىڭىزنى ياتلارغا ساتىدىغان ئىشلارنى قىلمىغان بولاتتىڭىز.

تەرتىپلىك ۋە مۇنتىزىم مەكتەپلەردە تەربىيە كۆرگەن مىللەتلەر ئۆزلىرىنىڭ ئەزىز بالىلىرىنلا ئەمەس، ھەتتا ئۇلار يېرىدىن چىققان ھايۋان ۋە مېۋە-چېۋىلەرنىمۇ ياتلارغا ساتمايدۇ. ئۆزلىرى زاۋۇت، فابرىكىلارنى قۇرۇپ يېڭىچە تېخنىكا بىلەن تۇرلۇك قىممەتلىك قوراللارنى يا-سايدۇ...

سىزنىڭ موللىلىرىڭىزغا مەلۇم:

باشقا مىللەتلەرگە (ھەتتا ئۆز مىللىتىڭمۇ) بالىسىنى سېتىشتەك ئىشلار پۈتكۈل مۇسۇلمانلار ۋە پۈتكۈل ئىنسانىيەت نەزەرىدىمۇ قەبىھ ۋە ئېغىر گۇناھ بولغاچقا تەگرى تەرىپىدىنمۇ قوبۇل قىلىنمايدۇ.

بۇ ئىشنىڭ ياخشى ئىش ئەمەسلىكىنى بەلكىم ئۆزدىڭىزمۇ بىلىپ تۇرۇۋاتىدىغانسىز. ئۆلىمالىرىڭىزمۇ بىلىپ تۇرىدىغاندۇ. سىزنى مۇشۇنداق قىلىشقا پەقەت ئاچلىق ۋە موھتاجلىق مەجبۇر قىلىۋاتىدۇ. بەس، بۇ ئىشقا سەۋەبە بولغان ئاچلىق ۋە موھتاجلىقتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن دۇنيادا بايلىق كېرەك. باي بولۇش ئۈچۈن ئىلىم ۋە ھۈنەر كېرەك. مۇنداقچە قىلىپ ئېيتقاندا، يېڭىچە ماۋارىپ كېرىپ، يەنى دۇنيا يېڭىلانغان ۋە ئۆزگەرگەن پەيتتە ھاياتىنمۇ زامانغا لايىق رەۋىشتە ئۆزگەرتىش ۋە يېڭىلاش لازىم.

يېرىڭىز ياخشى، ھاۋاسى مۆتىدىل، نېمە تېرىسىڭىز شۇ ئۈنمەي قالمايدۇ. كېۋەزمۇ ئۆسىدۇ، گۈرۈچمۇ ئۈنىدۇ، بۇغدايمۇ بار، مېۋە-چېۋىمۇ بار، يېرىڭىزدە ئالتۇنمۇ، كۈمۈشمۇ بار، تۆمۈر، تاشكۆمۈر ۋە باشقا تۇرلۇك مەدەنلەر چىقىدىغان تاغلىرىڭىز بار. نېفىت ۋە كىرسىن چىقىدىغان يەرلىرىڭىزمۇ بار. بۇلارنىڭ ھەممىسى سىزنىڭكى، تەگرى سىز ئۈچۈن ياراتقان، پەقەت نادانلىقىڭىز ئۈچۈنلا ئۇ نەرسىلەردىن پايدىلىنالمايسىز.

قىلىدىغان ئىشىڭىز پەقەت مال بېقىش ۋە تېرىقچىلىق. بۇ ئىككى ئىشنىمۇ ناھايىتى قالاق يوسۇندا قىلىسىز. ھەممە يەردە سايمانلىرىڭىز ھەتتا كىيىملىرىڭىزمۇ روسىيە ۋە ھىندىستان تەرەپلىرىدىن كېلىدۇ. پۇلنى ئاز تاپىسىز، تاپقىنىڭىز خىراجەتلىرىڭىزگە يەتمەيدۇ.

ھۈنەر بىلمىگەنلىكتىن قولىدا ھۈنىرى بار مەدەنىيەتلىك مىللەتلەرگە ياللىنىپ ئۆمرىڭىز ئۆتىدۇ. ئويلاپ كۆرۈڭچۇ، كېۋەز تېرىيسىز، ئۇنى مىلك بىر مۇشەققەتتە تېرىپ ئۆستۈرۈپ، يەر ئۈستىدىن قولىڭىزدا تېرىپ ئالەسىز. ئەرزان باھادا ساتىسىز. بۇ پاختىلار تېخنىكىسى بار خەلقنىڭ قولىغا چۈشۈپ چىت، تاۋار بولۇپ يەنە ئۆز يېرىڭىزگە قايتىپ كېلىدۇ. ئەمدى سىز ئۇنى ئۆزىڭىز ساتقان باھادىن (95%) قىممەت سېتىۋالىسىز. سىز مال-چارۋا بېقىپ يۈك، ئۇچەي، تېرە ساتىسىز، ئۇ نەرسىلىرىڭىزمۇ ھۈنەرلىك خەلقلەرنىڭ قولىغا چۈشۈپ يېڭىچە تېخنىكا بىلەن سۈپەتلىك ئىشلىنىپ چىققاندىن كېيىن يەنە ئۆزىڭىزگە قايتىپ كېلىدۇ. قىممەت باھادا سېتىۋېلىشقا مەجبۇر بولىسىز. بازاردا سېتىلىۋاتقان نەپىس ۋە ئېسىل يىپەك ياغلىقلارمۇ سىزنىڭ قولىڭىزدىن، سىزنىڭ يېرىڭىزدىن چىققان پىلىدىن ئىشلەنگەن نەرسىلەرغۇ!

ياق، بۇرادەرلەر! سىز ئەمدى ئۇنداق بولمىغۇر سۆزلەرنى قويۇڭ. ئۆلىمالىرىڭىزمۇ ئىنشائاللا مۇنداق كېيىن بۇ ھەقتە سىزلەرگە قارشى تۇرماس، چۈشىنۈر، بىلۈر.

يېڭىچە ماۋارىپ دېگەن يېڭى پەيدا بولغان ئۇسۇل ئەمەس، بۇ دۇنيا يارىتىلغاندىن بېرى داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان قائىدە. يېڭىچە ماۋارىپ تىل جەھەتتىنمۇ، ئۆزگەرتىش، يېڭىلاش جەھەتتىن ئېيتقاندىمۇ بەك توغرا ۋە مەنىلىك سۆزدۇر.

بۇ قائىدە ئادەم ئاتا زامانىدىن باشلاپ بۈگۈنگىچە داۋاملىشىپ كەلگەن تەبىئىي قانۇندۇر. ئادەم ئەلەيھىسسالام زامانىدىن بۈگۈنگىچە بولغان تەرەققىياتلارنى ئويلاپ قارىسىڭىز، تارىخ كىتابلىرىغا نەزەر تاشلىسىڭىز ھەيران قالۇرسىز.

دۇنيا ئىشلىرىنىڭ ئۆزگىرىپ، يېڭىلىنىپ كېۋىدىن كۈنگە ئىسلاھ قىلىنىپ تۇرغاندىن سىرت شەرىئەتلەرمۇ يېڭىلىنىش قانۇنىيىتى بويىچە يېڭىلىنىپ، ئۆزگەرتىلىپ، زامانغا لايىق سۈرەتتە ئىسلاھ قىلىنىپ كەلدى ۋە ھەمىشە ئىسلاھ قىلىنىپ كەلمەكتە. بۇنىڭدىن كېيىنمۇ يېڭىلىنىش ۋە ئىنقىلاب داۋاملىشىپ يېڭىچە ماۋارىپ تا قىيامەتكىچە ئۆز يولىدا ماڭغۇسىدۇر.

شۇنىمۇ ئەسته تۇتۇش كېرەككى، بۇ قانۇنىيەتكە بويسۇنغانلار دۇنيا ۋە ئاخىرەتتە سائادەتمەن ۋە بەختىيار بولىدۇ. ئەمما سىزلەرگە ئوخشاش يېڭىچە ماۋارىپ ھارام دەپ ئىش-ھەرىكەتلىرىنى ئۆزگەرتمەي، قەدىمكى ئۇسۇللىرىدا تۇرغان ئادەملەر مەڭگۈ قۇللۇق، ئاسارەت، سېتىلىشتىن خالاس بولالماي خارلىق، زەبۇنلۇقتا ھايات

كۆچۈرۈپ قېلىۋېرىدۇ.

مەيلى بۇ دۇنيا تىرىكچىلىكى بولسۇن، مەيلى ئاخىرەت تەييارلىقى بولسۇن ھەممىسى ئۆزگەرتىشكە، يېڭىلاشقا مەجبۇردۇر. سىزلەر كونا قەدىمىي ئۇسۇللىرىمىزنى بۇزمايمىز، دەپ ھەرقانچە سۆزلىسىڭىزلەرمۇ يېڭىلىنىش ۋە ئۆزگىرىش قانۇنى ئۆز يولىدىن چىقماي توختىماستىن ئالغا قاراپ مېڭىپ تۇرىدۇ.

قارالق، ئۇستىڭىزگە كىيگەن كىيىملىرىڭىزگە. خوتۇن ـ قىزلىرىڭىزنىڭ ئېگىن، ئاياغ، ئۇستىۋاشلىرىغا. تېخى بۇندىن ئىككى ـ ئۈچ يىل ئىلگىرىلا كىيگەن چاپان ۋە كۆينەكلىرىڭىز ئۆز قولىڭىزدا ئىشلەنگەن شالق، ماتالاردىن تىكىلىمەسمىدى؟ــــھە! مانا ئەمدى بارلىق كىيىم فورما (ئۆزلىرىنىڭ تەبىرىچە) بولۇپ كەتتى. شالق، ماتالار پايتىما بولۇشقىلا يارايدىغان بولۇپ قالدى. بازارلارغا سەندەل ۋە سابىر (مازوزوف) ماللىرى كېلىپ تولدى. مانا شۇنداق بىر زامان كېلىدۇكى، ئۆيلىرىڭىزدىكى جىنچىراغ ئورنىغا رۇس يېغى بىلەن فەنەر (كىرسىن بىلەن لامپا) يانداۋرۇشقا باشلايسىز. ئۆيلىرىڭىزگە دېرىزە ئورنىتىپ تەڭرى بەرگەن قۇياش نۇرى بىلەن ئۆيىڭىزنى يورۇتەسىز. ئۆيلىرىڭىز، قۇرۇلۇشلىرىڭىز ۋە ئومۇمىي تىرىكچىلىكىڭىز يېڭىلىنىدۇ، ياخشىلىنىدۇ، مۇنداق ئىشلارنى ئۆلمالىرىڭىز ۋە سودىگەرلىرىڭىز ئۆزلىرى باشلاپ قىلىدۇ.

شۇنداق بىر زامان كېلىدۇكى، مەكتەپ ۋە مەدرىسىلىرىڭىزمۇ تۈزۈلىدۇ، يېڭىلىنىدۇ، ئىسلاھ قىلىنىدۇ، تەرتىپكە سېلىنىدۇ. يېڭىچە ماۋارىپ قائىدىسى جارى قىلىنىدۇ. بۇ ئىش چوقۇم بولىدۇ. مولىرىڭىز، ئۆلمالىرىڭىز، سوپىلىرىڭىز ۋە ئۆزگىلەر قارشى تۇرۇپ بولدۇرماسلىققا تىرىشسىمۇ بەربىر بولىدۇ. شۇنداق بىر زامان كەلمەي قالمايدۇ، پەقەت ئۇنىڭغىچە ئازراق ۋاقىت ھارام ۋە بىكار ئۆتۈپ كېتىدۇ، شۇ.

ياشلارنىڭ، بالىلارنىڭ پۇشايمان ۋە ئارماندا قېلىشلىرىغا قېرىلار، ئاتىلار، ئۆلمالار سەۋەب بولغان بولىدۇ.

پېقىر بۇ يىل كۆچا شەھىرىگە كېلىپ يېڭىچە ئۇسۇلدا بالىلارنى ئوقۇتۇشقا باشلىغانىدىم. ئۆلمالارنىڭ خەلققە قىلغان ۋەز ـ نەسىھىتى نەتىجىسىدە مەكتىپىمىز تاقالدى. بالىلار ئىلگىرىكى ئىزلىرىغا چۈشۈپ كونىچە مەكتەپلىرىگە كىرىپ دۇئا يادلاشقا تۇتۇندى. بايلار بولسا (تاشكەنتلىك ئەيساخان ئايدۇلجاپپاروفتىن باشقىلىرى) مەكتەپ ئېچىشتىن ۋاز كەچتى. يەرلىك بايلاردىن ھەمىت ھاجى مۇمىن قارى ئوغلىمۇ مەكتەپنى تاشلاپ مەشرەپلەردە ياش قىز بالىلار بىلەن ئويناشقا باشلىدى، مانا ئۆلما نەسىھىتىنىڭ ناچار نەتىجىسى!...

كۆچادا بايلارمۇ يوق ئەمەس. پەقەت ئېلىم ـ سېتىم قىلغۇچى ئۈچ ـ تۆت ئادەم بار. بۇلارغا مەكتەپ سېلىش ئۈنچۈالا ئېغىر ئىش ئەمەس. پەقەت بۇنىڭ پايدىسىنى بىلمىگەنلىكلىرى ۋە ئۆلمالارنىڭ تەرغىب ـ تەشۋىق قىلمىغانلىقىدىن بۇ ئىش ۋۇجۇدقا چىقماي كېلىۋاتىدۇ.

يەنە بىرى، بۇ يەردىكى بايلارنىڭ مەتبۇئات يېڭىلىقلىرىدىن خەۋىرى يوق. گېزىت ئوقۇمايدۇ، ئوقۇغانلىرىمۇ ئۇرۇش خەۋەرلىرىنىلا كۆرۈپ قويىدۇ. مىللىي تۇرمۇش ھەققىدە يېزىلغان ماقالىلەرگە ئەھمىيەت بەرمەيدۇ، ئۇنىڭدىن ئۆرنەك ئېلىشقا قىزىقمايدۇ.

غۇلجا مۇسۇلمانلىرىدىنلا ئىبرەت ئالسىمۇ ياخشى بولاتتى. مۇتەئەسسىپلىك قىلىشتا ئۇنداق ئىشلارغا ئېتىبار يوق. بارى يوق پۇلنى ياش ۋە چىرايلىق قىزلارغا پىدا قىلىدۇ. ئىلىم ـ مەرىپەت يولىغا ئىنئام ـ ئېھسان قىلىشتىن لەززەتلىنىشنى بىلمەيدۇ. بۇلارنىڭ بەخت قارىشى ياخشى ئۆي، ياخشى خوتۇن، ياخشى تاماق، ياخشى ئات، چىرايلىق كىيىمدىنلا ئىبارەت خالاس. بالىلىرىنىڭ ياتلارغا سېتىلىپ ئاينىپ كېتىشلىرى بىلەن كارى يوق.

ھەي، ئالتە شەھەر مۇسۇلمانلىرى! ئويلاڭلار، ياخشى ئويلاپ ئەتراپقا بېقىڭلار، ئىش ئۆتكەندىن كېيىن ئۆكۈنگەنگىنىڭ پايدىسى يوق.

نوشىروان يائۇشىف. كۆچا

ئالتە شەھەرلىكلەر تۇرمۇشىدىن

قەشقەرنىڭ مەنزىرىسى، بايلار، روھانىيلار، ئاددىي خەلق، كوچا ـ كويلار، ئۆيلەر، بازارلار، يېڭى ئەۋلاد.

قەشقەر شەھىرى تەڭرىتاغلىرىنىڭ يەتتە ـ سەككىز تەرىپىدە روسىيە چېگرىسىغا ئاتلىق يەتتە ـ سەككىز كۈندە يەتكىلى بولىدىغان يەردە بولۇپ، مەنزىرىسى ئانچە گۈزەل بولمىسىمۇ، ھاۋاسى مۆتىدىل، سۈيى كۆپ، يېرى خېلى مۇنبەت. بۇ شەھەر ئالتە شەھەرنىڭ مەركىزى بولۇپ، خېلى قەدىمىي ھەم تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە. قەشقەردىن ئوش ۋە ئەنجانغىچە بارىدىغان كارۋان ۋە پوچتا يولى بار.

نوپۇسى 55 مىڭدىن 60 مىڭغىچە دەپ تەخمىن قىلىنىدۇ. يەرلىك خەلقتىن باشقا روسىيە پۇقرالىرى، ئىنگلىزلار، ئافغانلارمۇ بار. بۇ يەردە روسىيە ۋە ئەنگلىيە كونسۇلخانىلىرى، رۇس پوچتىخانىسى، روسىيىسكى ۋاستوچنى كانترولىر (روسىيىنىڭ شەرقنى تىزگىنلىگۈچى ئەمەلدارى ـ ت) رۇس ۋە شۋېت دوختۇرخانىلىرى، بىر رۇس ـ ئاسىيا بانكىسى، سەندەل ۋەتۈر كارخانىلىرىنىڭ

ئىسكىلاتلىرى بار. بۇ يەردە رۇسلارغا خاس قاۋاقخانىلا-رمۇ بار بولۇپ، بۇنىڭدىن مۇسۇلمانلارمۇ ئىستېمال قىلىپ تۇرىدۇ. بۇ ماگىزىنلارنىڭ سودىسى بەك تېز، بۇلاردىن باشقا كۆزگە كۆرۈنەرلىك يۇرتلار يوق. پەقەت خوجەنتلىك ھېسامىدىن باينىڭ ئۆيلىرىلا ئۆيگە ئوخشايدۇ.

كوچىلىرى بەك تار ھەم تەرتىپسىز، چاڭ - توزان كۆتۈرۈلىپ تۇرىدۇ. شۇ تار ۋە چۈۋالچاق كوچىلاردا ئو-تۇن ئارتىلغان ئېشەكلەر، مەپىگە چەككەن قاچۇرلار، ئىككى - ئۈچ كىشى مىنگىشۋالغان ئاتلار، كاۋۋان تۆگە-لىرى، بىلىگىچە ئوچۇق يالىڭاچ ئادەملەر، ئەر، ئايال، بالا - چاقىلار بىر - بىرى بىلەن قىستىلىشىپ يۈرىدۇ.

مۇنداق كوچىغا بىلمەي كىرىپ كېتىپ قالسالا، كېتە-ۋېتىپ ئۇ كوچا تۈگەيدۇ - دە، بىر ئۆينىڭ ئىشىكىگە بې-رىپ تاقىلىسەن. ..

ئۆيلەر لايدىن ياسالغان بولۇپ، تۆۋىسىمۇ لايدا يې-پىلغان، دېرىزە قويۇلمىغان ئىشىكلىرى كوچىغا قاراپ تۇرىدۇ. كوچىدىن ئۆتكۈچىلەرگە ئۆي ئىچى پۈتۈنلەي كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. ئۆيگە چاڭ - توزان كىرىپ تۇرىدۇ. بەزى ئىشكىلەرگە چۈپرەكتىن پەردە تارتىپ قويۇلغان. بۇ يەردە ياز كۈنى خوتۇن - قىزلار ئۆمرىنى كۆپىنچە ئۆگزىلەردە ئۆتكۈزىدۇ.

ئۆيلەر، دۇكان، ئاشخانا ۋە چايخانىلار، مەسجىت، مەدرىسە ۋە مەكتەپلەر، ساراي، ھامامىلار، قاسساپلار، شالقان ۋە كوزا بازارلىرى، ئاياغ، ئۆتۈك دۇكانلىرى، خانە (ئۆي) لەر، ساتىراچىلار، قېتىقچى، قايماقچى، ئې-شەكچى، تۆگىچى، ناۋاي ھەم كاللا - پاقالچاق ساتقۇچى-لارنىڭ ھەممىسى ئارىلاش.

قەشقەردە پەيشەنبە كۈنى بازار بولىدۇ. بۇ يەردە ئادەمنىڭ دىققىتىنى بەكرەك تارتىدىغان سودا - چاچ بازىرى بىلەن دوپپا بازىرىدىكى سوددۇر. بۇ بازارغا كىرىپ كەتسەك ساق چىقىشىڭ تەس. بۇ يەردە خو-تۇن - قىزلار ماچكىغا تولدۇرغان بېلىقتەك قىم - قىم مىغلداپ تۇرىدۇ.

ئەمدى خەلقنىڭ تۇرمۇشىغا كەلسەك، بۇنى مۇھىم ئۈچ قىسمىغا بۆلۈپ كۆرسىتىشكە بولىدۇ. 1. بايلار تۇرمۇشى، بۇلارنىڭمۇ كۆپىنچىسى ئاشۇنداق دېرىزىسىز ئۆيلەردە تۇرىدۇ. يېمەك - ئىچمەكتە ئوتتۇراھال يولنى تۇتىدۇ، يەنى ئاچمۇ قالمايدۇ، ئىسراپمۇ قىلمايدۇ.

بايلار سودا ئىشلىرىدا بەك ساددا كېلىدۇ، دەپتەر تۇتۇش، ھېسابات قىلىش دېگەندەك ئىشلار بولۇنمايدۇ. شۇ سەۋەبتىن بولسا كېرەك، سودىگەرلەر ئارىسىدا ياش - ياش ياللانمىلارمۇ بولۇپ تۇرىدۇ.

بۇ يەردىكى بايلار ياز ۋە تومۇز كۈنلىرى شەھەر سىرتىدىكى باغچىلارغا چىقىپ تۇرىدۇ.

بۇ يەردىكى روھانىيلار كۆپىنچە مەسجىت، مەدرىسە-لەردە تۇرىدۇ. روھانىيلارغا ماۋاش بېرىلمەيدۇ. ۋەخپە كۆپ بولسىمۇ مەدرىسە ۋە مۇتىۋەللىلەر خالىغانچە پاي-دىلىنالمايدۇ. سودا دۇكانلىرى 70 - 60 سومغا ئىجارىگە بېرىلگەندەك ۋەخپە دۇكانلىرى 15 - 10 سومغىلا ئىجارد-گە بېرىلىدۇ. يەرلەرمۇ شۇنىڭغا ئوخشاش.

ئاددىي خەلقنىڭ تېرىقچى، باغۋەن، تىكىمچى، ھام-مال، ئاشپەز، ئېشەكچى، تۆگىچى، ھارۋىكەش، مەپىكەش، ئوتۇنچى، پىچانچى بولۇپ، قالغانلىرى تىلەمچى، گاداي، دىۋانە، قەلەندەر، مازار شەيخلىرى، قىمارۋاز، پاھىشە ۋە بەچچىۋازلاردىن ئىبارەتتۇر.

ياز كۈنلىرى مېۋە - چېۋە، قېتىق، سۈت ۋە قايماق ساتقۇچىلارمۇ بار.

بۇ يەردە كوچا بويىدا سۈرەن سالغۇچىلار، بىر تىيىن ئۈچۈن كوچىنى بېشىغا كىيىپ سوقۇشقۇچىلار، قىيامەت قايىم بولغاندەك ئۇرۇشىدىغانلار بەك كۆپ ئۇچراپ تۇ-رىدۇ. بۇنداق ئىشلاردىن خوتۇن- قىزلارمۇ چەتتە قال-مايدۇ. ئاتا بالىسى ئالدىدا، بالىسى ئاتا - ئانىسى ئالدىدا ئېغىزغا ئالغۇسىز گەپلەرنى كۆپ قىلىدۇ. بۇ ئىش بۇ يەردە ھېچقانچە ئەيىب سانالمايدۇ. ئېرى خوتۇنغا، خوتۇنى ئېرىغا ئاچچىقلىنىپمۇ، ئوينىپ كۈلۈپمۇ ھەر قىسما ئۇياتسىز سۆزلەرنى ھەددى - ھېسابسىز قىلىۋېرىدۇ.

بۇ يەردە ئوغۇللارنى بولسۇن، قىزلارنى بولسۇن ئىشقىلىپ ئوقۇتۇش، تەربىيىلەشكە ئەھمىيەت بېرىلمەيدۇ. قىزلار تاكى ئەرگە تەگكەنگە قەدەر ئوغۇل بالىلار بىلەن بىرگە كوچا - كويلاردا ئويناۋېرىدۇ. ئەرگە تەگكەندىن كېيىنلا ئاندىن يۈزىگە چۈمبەل تارتىدۇ. نېمە سەۋەبتىندۇر، بۇ يەردە قىز بالىلار ئوغۇللاردىن كۆپ بولىدىكەن. شۇڭا بۇ يەردە قىزلارنىڭ قەدىر - قىممىتى ۋە ئېتىبارى يوق.

تەرەققىيپەرۋەرلەر

قاچاندۇر بىر ۋاقىتتا بىر گېزىتتە «مىللەتنى رونىاق تاپقۇزمىغۇچىلار» دېگەن بىر ماقالىنى ئوقۇغاندىم. قەشقەردە مىللەتنى رونىاق تاپقۇزمىغۇچىلارنى سانىاپ تۈگەتكىلى بولمايدۇ. لېكىن ئۇلار ھەققىدە يازغانىنىڭ ئەھمىيىتى يوق. چۈنكى ئۇلار گېزىت ئوقۇمايدۇ. شۇڭا مەن ھازىر گېزىت ئوقۇيدىغان، كۆزى ئوچۇق، تەرەق-قىياتنى ياقلىغۇچى ياشلار، مىللەتنى رونىاق تاپقۇزغۇچى-لار ھەققىدە يازىمەن:

ياشلارنىڭ ئۆز ئىقرارلىرىغا قارىغاندا قەشقەردە مۇندىن ئۇچ ـ تۆت يىل ئىلگىرى گېزىت ئوقۇغۇچىلار بولمىغان. بولغان تەقدىردىمۇ ناھايىتى ئاز بولغان. بىراق، ھازىر بۇ يەردە گېزىت ئوقۇغۇچىلار خېلى كۆپ ھەم شۇ گېزىت ئوقۇش نەتىجىسىدە كۆپ كىشىلەرنىڭ كۆزى ئېچىلغان. ئۆز ئەھۋالىنى چۈشىنىشكە باشلىغان. بۇھال داۋاملىشىۋەرسە، مىللەتنىڭ ۋەيران بولىدىغانلىقىنى، ھالاكەتكە يۈزلىنىدىغانلىقىنى چۈشىنىپ يەتكەي، لېكىن مۇنداقلار بەك ئاز.

بۇلارنىڭ كۆزلىرىنىڭ ئېچىلىشىغا گېزىت سەۋەب بولغىنىدەك گېزىت ئوقۇشىمۇ بالقان ئۇرۇشى سەۋەب بولغان. مەيلى قانداق سەۋەب بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، بۇلار گېزىت ئوقۇشنى باشلاش بىلەن مىللەتنىڭ كېسەل ھالىتىنى تونۇپ يېتەلەيدىغان بىر دەرىجىگە يەتكەي. لېكىن شۇنىسى ئېنىقكى، ئۇلار تېخى كېسەلنىڭ قەيەردىلىكىنى بىلەلىگۈدەك مەلۇمات ھاسىل قىلالىغىنى يوق. بۇ يەر ئۇچۇن بۇمۇ ئەيب ئەمەس. چۈنكى ئۇلار مەكتەپ يۈزى كۆرمىگەن، نادان ئاتىلار ۋە تەربىيىسىز ئانىلار قولىدا ئۆسۈپ يېتىلگەن. پەقەت گېزىتنىڭ توغرا يولىغا باشلىشى سايىسىدىلا توغرا يولنى تاپقان بۇ ئەۋزىز مىللەت بالىلىرى ماختاشقا لايىقتۇر. ئومۇمەن قەشقەر ئەھلى زېرەك ۋە ئىستېداتلىق بىر خەلقتۇر. ئازراقلا تەربىيە كۆرسە تېز ئادەم بولۇپ كەتسە كېرەك.

ئاغرىقنىڭ قەيەردىلىكىنى بىلمەيدۇ، دېگەندەك ئوقۇغۇچىلارغا چۈشىنىشلىك بولسۇن ئۇچۇن بۇنى ئازراق يېشىپ ئېيتىشنى لايىق تاپتىم.

مەزكۇر زاتلارنىڭ قايىسىغىلا ئۇچرىسىاق يۈزلىرىدە نۇر ۋە كۆزلىرىدە ئۈمىد چاقنىغان ھالدا ئېغىزلىرىنى ئۇمچەيتىپ: «خۇداغا شۈكۈر، بىزنىڭ قەشقەرمۇ يۇكسىلىۋاتىدۇ، بۇنىڭدىن تۆت ـ بەش يىل ئىلگىرى گېزىت ئوقۇش ۋە تار چەپلىك كىيىم كىيىشنى ھېچكىم بىلمەيتتى. ھازىر خۇداغا شۈكۈر....» دېگەن سۆزلىرىنى ئاڭلىغىلى بولاتتى.

ئەلۋەتتە بۇنىڭلىق بىلەن «قەشقەرنى تەرەققىي قىلدى» دېيىشكە بولمايدۇ. تەرەققىياتنى كىيىم ـ كېچەك، گېزىت ئوقۇش بىلەنلا ئۆلچەش توغرا بولمىسا كېرەك.

تەرەققىياتنىڭ باسقۇچى ۋە نىجاتلىقنىڭ ئاچقۇچى ئىلىم ۋە مائارىپتۇر. شۇ مائارىپ نەتىجىسىدە يەرنىڭ بايلىقىدىن، تىجارەت، سانائەت ۋە زىرائەتتىن پايدىلىنىپ ئىنسان سىياقىدا ياشاشقا مۇمكىن بولۇر. بۇ ئىشتا ئۇتۇپ چىققان خەلق ھايۋانلىق، ۋەھشىيلىك، بەدەۋىيلىك، ياۋاۋىلىق سۈپەتلىرىدىن قۇتۇلۇپ چىقىپ، «مەدەنىيلىك» سۈپىتىگە ئىگە بولالايدۇ. ئۇلار توغرىسىدا سۆز بولغاندا باشقىلارمۇ مەدەنىي ۋە تەرەققىي تاپقان مىللەت دېگەندەك ئاتالغۇلارنى ئىشلىتىپ تەرىپىنى قىلىشىدۇ. مانا مۇشۇ نۇقتىدىن قارىغاندا ئالتەشەھەر مۇسۇلمانلىرى تېخى تەرەققىي قىلغىنى يوق. ئىلىم ۋە مائارىپ، زىرائەت، تىجارەت ۋە سانائەت ئىشلىرى بىر ياقتا تۇرسۇن، بۇ يەردە تېخى ئىپتىدائىي مەكتەپلەرمۇ يوق. خەلق بەك نامرات. تىلەمچىلەر ھەدەپ كۆپەيىپ تۇرىدۇ. تاھارەت ۋە تازىلىققا رىئايە قىلمايدۇ، يېگەن ئاش ـ تاماقلار، ئىچكەن سۇلار، تۇرۇۋاتقان ئۆيلەر، كىيگەن كىيىم ـ كېچەكلەر، يېتىۋاتقان يەرلەرنىڭ ھەممىسى زىيانلىق ئۇسۇلدا ئىشلىنىپ چىقىدۇ. شۇڭا ئاغرىق ـ سىلاق ھەدەپ كۆپەيىپ تۇرىدۇ. يېتىمخانا ۋە شىپاخانىلار سېلىنمايدۇ. ھەممىدىن قورقۇنچلۇقى ئاىلە ئىشلىرىدىكى بۇزۇقچىلىقتۇر، ئايمۇ ئاي خوتۇن ئالماشتۇرۇپ تۇرۇش ھەمشە داۋام قىلىپ تۇرىدۇ. ھاجەتمەنلەر ئەۋزىز بالىلىرىنى سېتىشقا مەجبۇر بولىدۇ. روھانىيلار بۇ ئىشلارغا يول قويىدۇ، دىن ۋە شەرىئەت ھۆكۈملىرىمۇ يول قويىدۇ. قازىلار قورساق بالاسى بىلەن ئاۋارە. مازارلاردىن مەدەت تىلەش ھەدەپ كۆچىيىپ كېتىۋاتىدۇ. مانا شۇنداق قىلىپ مىللەت تەرەققىي قىلىپ ئۆسۈش تۈگۈل تەتۇرسچە كەينىگە قاراپ ھالاكەت ئازگىلىغا چۈشۈپ كېتىۋاتىدۇ.

توغرا، مۇسابايوفلاردەك مىللەتنىڭ ناچار ئەھۋالىنى چۈشىنىپ يېتىپ، چىن مەنىسىدىكى تەرەققىيات ۋە ئىسلاھات چارىلىرىگە كىرىشكۈچىلەرمۇ بار. لېكىن، بۇ پەقەت بىرلا كىشى. ھەر قانچە پىداكارلىق كۆرسەتسىمۇ، پۈتكۈل قەشقەر خەلقىنى، قەشقەر بالىلىرىنى تەربىيىلەپ بولۇش بۇ كىشىگە ئېغىر كېلىدۇ. توغرىسىنى ئېيتقاندا، مۇنداق قىلىش مۇمكىن ئەمەس. بەس، باشقا بايلارمۇ بۇنىڭدىن ئىبرەت ئالسۇن. بۇ ئىش پەقەت ياش بوغۇنلارنى تەربىيىلەش، ئوقۇتۇش، ئىلىم ۋە ھۇنەر ئۆگىتىش بىلەن ئەمەلگە ئاشىدۇ. گېزىت ئوقۇپ قۇرۇق پەلسەپە سېتىش، ياخشى كىيىم كىيىپ، ئۆز نوچىلىقىدىن زوقلىنىشتىن ھېچقانداق پايدا كۆتۈش مۇمكىن ئەمەس.

(داۋامى كېيىنكى ساندا)

نوشىروان يائۇشىف. كاشغەر

«شۇرا» ژۇرنىلىدىن نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابلىز ئورخۇن

مۇھەررىرى: مۇختار مۇھەممەد

---

* ساژىن ـــ ئۇچ گەزگە توغرا كېلىدۇ.

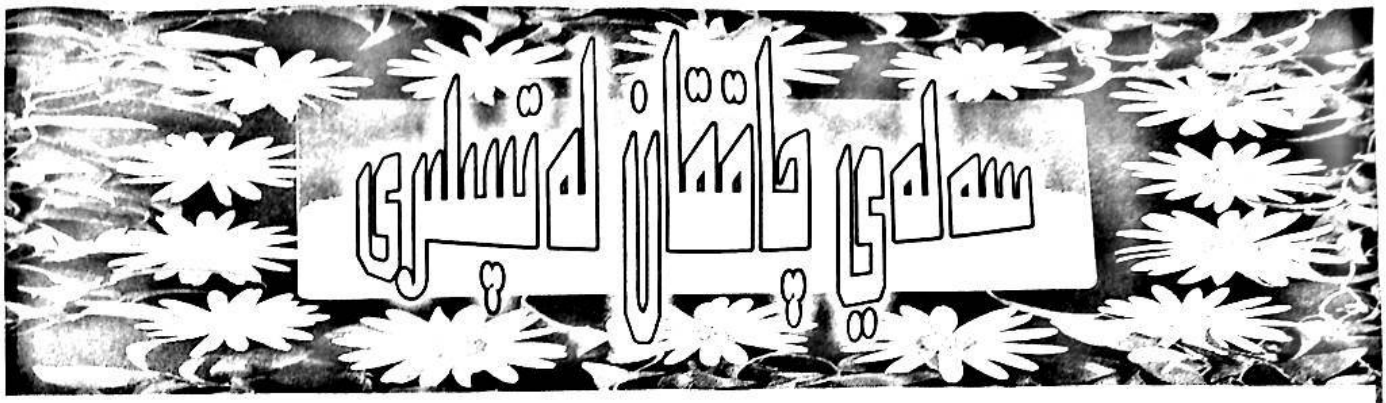

ئاتقا ئايلىنىۋالسىلا!

بىر كۈنى سەلەي چاققان زوردۇن بەگدىن سوراپتۇ:

ــبېگىم، سىلى بېدە كۆكسىنى نېمانچە كۆپ يەيدىلا؟

ــئاتتەك بولۇش ئۈچۈن،ــدەپتۇ بەگ گەپتە يەڭ-مەك ئۈچۈن.

ــتوغرا ئويلاپتىلا، قاچانغىچە ئېشەك بولۇپ يۈرد-دىلا، بۇ يىل ئەتىيازدىن پايدىلىنىپ، ئاتقا ئايلىنىۋالىـ-لا!ــدەپتۇ سەلەي چاققان.

ئامبالدىن ئۇزاق ياشايدۇ

بىر كىشى:

ــسەلەي تاغا، ئېشەكلىرى شۇنچە ھاڭراپ، قانچىلىك ئۆمۈر سۈرەر؟ــدەپ سوراپتۇ.

ــبۇ جانىۋار كەم دېگەندە ئۇچ ئامبالنىڭ ئۆمرىنى سۈرىدۇ،ــجاۋاب بېرىپتۇ ئۇ.

بۇ گەپ «مەنسەپدارلار بىر ئېشەكچىلىكمۇ ئۆمۈر سۈرەلمەيدىكەن» دېگەن سۆز ـ چۆچەكلەرگە ئايلىنىپ، ئامبالنىڭ قۇلىقىغا يېتىپتۇ. سەلەي ئۇزىنى شۇ زامان سو-راقخانىدا كۆرۈپتۇ. دەرغەزەپ بولغان ئامبال:

ــخوش، سەن نېمىشقا «مېنىڭ ئېشىكىم ئۇچ ئام-بالنىڭ ئۆمرىنى سۈرىدۇ» دېدىڭ. قېنى، ئىسپاتلاپ بەر! بولمىسا...ــدەپتۇ.

سەلەي چاققان ئالدىرىماي:

ــئالدىنقى ئېشىكىم ئۆلگەندىن بېرى بۇ يۈرتنى ئۇچ ئامبال سوراپ ئۆتتى، ئۇ گەپنى شۇنىڭغا قاراپ ئېيتقانـ-دىم،ــدەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

نەرخىمۇ بىزچە بولۇشى كېرەك

سەلەي چاققان تۆمۈرچىلىك قىلىۋاتقان كۈنلەردە بىر سۆلەتمەن كىشى كېلىپ، سالامنىمۇ ئىلىك ئالماي، بېشىنى تاتىلاپ قاپتۇ ۋە:

ــخوتۇنۇم بىر نەرسىنى تۆمۈرچىگە بۇيرۇتۇپ قوي دېگەندى. لاخشىگىر... ھە، ياق قىسقاچ!ــدەپتۇ.

سەلەي شېرىكىگە كۆز قىسىپ:

ــتەخسىر، مەيلى بۇيرۇڭ، قايىسىنى بولسىمۇ يا-ساپ بېرىمىز،ــدەپتۇ.

باي ئىككىلىنىپ سوراپتۇ:

ــلاخشىگىر دېگىنى قانداقتۇ، قىسقاچ دېگىنىچۇ؟

ــلاخشىگىر دېگىنىمىز تاجىكچە، قىسقاچ دېگىنىمىز بىزچە.

ــھە! شۇ بىزچىسىنى ياساپ بېرىڭلار، سىمكىرى قانچە؟

ــئىككى تەڭگە.

ــئەرزەنرەك بولمامدۇ؟

ــياق.

ــنېمىشقا؟

ــقىسقاچ بىزچە بولغاندىن كېيىن، نەرخىمۇ بىزچە بولۇشى كېرەك، بولمىسا ياسىمايمىز،ــدەپتۇ سەلەي.

مال ئىگىسىنى دوراپ...

بىر كۈنى قەشقەر شاھى زوردۇن ھاكىم ئوردا خادىمى مولا سەلەينى دەررۇ ھۇزۇرىغا چاقىرىپ:

ــمېنىڭ ئارغىمىقىم بۇگۈن كېچە ئۇلۇپ قاپتۇ. بۇ قانداق بولغىنى؟ــدەپ ۋارقىراپتۇ.

ــمال ئىگىسىنى دوراپ ھارام بولغىنى،ــدەپتۇ سە-لەي ۋە «قالۇ ئىننالىللا... ياتقان جايى دوزاخ بولسۇن» دەپ دۇئا قىلىپتۇ.

گاڭگىراپ قالغان ھاكىم:

ــنېمە ئۈچۈن جەننەتتىن چىققان ئاتقا دوزاقنى تە-لەيسەن؟ــدەپ كۆزىنى ئالايتىپتۇ.

سەلەي چاققان كۈلۈپ جاۋاب بېرىپتۇ:

ــئاتنىڭ جەننەتتىن چىققىنى تېخىچە نامەلۇم. لېكىن ئارغىمىقىڭىزنىڭ ھارام بولۇپ قالغىنى راستىمۇ؟... ھە، ئەمدى ھارامنىڭ جايى دوزاختا بولۇشىــبۇ، ئۆزلىرىگە-مۇ مەلۇم.

مەشىق قىلدۇرماقتا

بىر كۈنى پادىشاھ ئۆزىنىڭ بامدات نامىزىغا چىقالمـ-غانلىقىنى ئوردا مەزىنىنىڭ ئاۋازى پەسلىكىدىن كۆرۈپ تەنە بىلەن:

—ئوردىغا ئاۋازى كۆچلۈكرەك بىر ئېشەك تېپىشساڭ بولمامدۇ؟—دەپ ۋارقىراپتۇ.

كۆپ ئۆتمەي پادىشاھ ئوردا ئەتراپىدىن چىققان ئېشەكنىڭ ھاڭرىشىدىن قىينىلىپ ئۇخلىيالماپتۇ. بۇنى ئېنىقلىغان شاھ سەلەينى ھۇزۇرىغا چاقىرتىپ:

—ئېشىكنىڭ نېمانچىلا ھاڭرايدۇ؟—دەپ كايىپتۇ.

مولا سەلەي دەرھال شاھقا تەزىم بەجا كەلتۈرۈپ:

—جانابلىرىنىڭ ئاۋۇ كۆنى: «ئوردا مەزىنلىكىگە ئاۋازى بەلەنرەك بىر ئېشەك تېپىشساڭ بولمامدۇ!» دېگەن بۇيرۇقلىرى جاكار قىلىنغاندىن بېرى مېنىڭ ئېشىكىم: «شاھنىڭ ئەمرى ۋاجىپ» دەپ مەزىن بولۇش ئۈچۈن، ئۆز ئاۋازىنى مەشىق قىلدۇرماقتا—دەپتۇ.

ئۆزۈڭ بىر سۆزلەپ باق

سەلەينىڭ شەھەر ھاكىمى بولغان چاغلىرى ئىكەن. بىر كۈنى بىر ئادەم كېلىپ ئۇنىڭغا ئەرزىنى تاپشۇرۇپتۇ. سەلەي ئەرزىنى تەتۈر تۇتۇپ پىچىرلاشقا باشلاپتۇ. ھەيران بولغان ئەرز ئىگىسى:

—تەقسىر، ئوڭ تۇتۇپ ئوقۇمامىلا—دەپتۇ.

—ئوڭ تۇتۇپ ئوقۇسام، شارىلداپ كېتىپ، مەزمۇنىدىن ۋاقىپ بولالماي قالىمەن. قېنى، ئۆز ئاغزىڭ بىلەن قىسقا قىلىپ سۆزلەپ باق، ئېيتقانلىرىڭ ئەرزىڭنىڭ مەزمۇنى بىلەن ئوخشامدىكىن—دەپتۇ سەلەي چاققان.

ياش ۋاقتىمدىمۇ چۈشكەن

سەلەي چاققان ئېتىزغا كېتىپ بېرىپ، بىرىنىڭ بېغىغا تامدىن چۈشۈپ ئەنجۈرگە راسا تويۇپتۇ ۋە بېلىگە بىر ئاز تۈگۈپ، ئەمدى ماڭاي دەپ تۇرۇشىغا، باي كېلىپ قاپتۇ ۋە:

—ئۇيالماي، ساقلىڭ چىققاندىمۇ ئوغرىلىققا چۈشۈتۈڭمۇ؟—دەپتۇ. سەلەي دەررۇ:

—ياق، ئاكا، ياش ۋاقتىدىمۇ چۈشكەن،—دەپتۇ.

ھەم كۆرمەس ھەم كۆرەلمەس

پادىشاھ ئوردا قازىسى ئۆلۈپ قالغاندا، مولا سەلەينى ۋاقتىلىق قازى قىلىپ قويۇپتۇ. سەلەي يېڭى قازى بولۇپ، پادىشاھ بىر ياقلارغا كەتكەندە، ئوردا يارەنلىرىنىڭ جاڭجاڭلىرىنىمۇ سورايدىغان بولۇپ قاپتۇ. بىر كۈنى سول قول ۋەزىر ئوڭ قول ۋەزىر ئۈستىدىن مۇنداق دەپ ئەرز قىلىپتۇ:

—...ئۇ مېنى ھەق ـ ناھەقنى كۆرمەيلا مەسلىھەت بېرىدىغان قارىغۇ، دەپ ئارقامدىن تۆھمەت قىلىپتۇ. شۇنى ئايرىپ، ھۆكمى شەرئىي قىلىپ بەرسىلە، تەخسىر.

—شۇنچە يىللار مەنسەپدار بولۇشۇپ،—دەپتۇ سەلەي قازى،—ئۆزۈڭلارنىڭ سىرىنى ئۆزۈڭلار بىلمەيسىلەر، مەنسەپدارلار يالغۇز كۆرمەسلا ئەمەس، ئۇنىڭ ئۈستىگە كۆرەلمەسمۇ بولىدۇ... دېمەك، مېنىڭ ئاخىرقى ھۆكمۈم شۇكى، جانابلىرىمۇ مەم كۆرمەس ھەم كۆرەلمەس.

—بۇنىڭدىن ياخشىراق پەتۋايىڭىز يوقمۇ، تەخسىر؟—دەپتۇ دەۋاگەر.

—شاھىم قازىلىققا ئارىلاشمايدىغان بولسا، شۇنداق ھۆكۈم چىقىراتتىمكى، ئۇ چاغدا سىلى ئوردىدا كۆرەلمەس ئادەملا ئەمەس، بەلكى ئوردىدا كۆرۈنمەس ئادەم بولۇپ كېتەتتىلا—دەپتۇ سەلەي.

قارا ساقال

مولا سەلەي بىر كۈنى دۇنيانىڭ بىر چېتىنى بولسىمۇ كۆرۈپ كېلەي دەپ بايلارغا مالاي بولۇپ ھەجگە مېڭىپتۇ. يولدا «قىبلىگاھىم—ئانام» دېگەن سۆز ئېسىگە كېلىپ، مېنىڭ مەككەم ئۆز يۇرتۇمدا قالغان دەپ، ئۇنىمىسا ئۇنىماي، قايتىپ كەپتۇ. ھەجدىن قايتىپ كەپتۇ دەپ ئاڭلاپ زىيارەتكە كەلگەن كىشىلەردىن بىرى سوراپتۇ:

—«ھەجرىل ئەسۋاد»نى كۆردىلىمۇ، قانداق ئىكەن؟

سەلەي سەل ئويلىنىپ، جاۋاب بېرىپتۇ:

—ھە، كۆردۇم. ئېگىز بويلۇق، قارامتۇل، قارا ساقال ئادەم ئىكەن. بىچارە بىزنىڭ تاۋاپ قىلىپ ھۇزۇرىغا بارغىنىمىزغا كۆپ خۇرسەن بولدى.

كىشىلەر بۇ گەپكە ئۇزاق كۆلۈشكەندىن كېيىن، مەھەللە ئىمامى تەكەببۇرانە ئىزاھ بىلەن يەنە سوراپتۇ:

—«ھەجرىل»، «ھەجرىل ئەسۋەد» دېگەن كەبەتۇللانىڭ ئالدىدا تۇرىدىغان چوڭ ساماۋى قارا تاش دەپ ئاڭلىۋېدۇققۇ؟

—بەلكى، مەن كەلگەندىن كېيىن، تاۋاپ قىلىشنىڭ باھاسىنى ئۆرلىتىپ، كۆپىنىڭ قارىغىشىغا ئۇچراپ تاشقا ئايلىنىپ قالغان بولسا كېرەك، بىچارە ياتقان جايى تاغلىق بولسۇن!—دەپتۇ سەلەي چاققان

بىر ئاش پىشىمچە...

زوردۇن ھاكىم سەلەي چاققانغا ئەمىر قىپتۇ:

—بار، يېزا ـ قىشلاقلارنى ئارىلاپ، يامانراق بىر ئىت تېپىپ كەل!

سەلەي چاققان ئەكسىچە ناھايىتى ياۋاش بىر ئىت ئېلىپ كەپتۇ.

—ھەي ئەخمەق،—دەپتۇ ھاكىم غەزەپلىنىپ،—ساڭا

ئالغۇر ئىت تېپىپ كەل دېسەم، نەدىكى بىر ئۆلەرمەن ئىتنى ئېلىپ كەلگىنىڭ نېمىسى؟

—جانابىي تەقسىر،—دەپتۇ سەلەي چاققان،—بۇ ئىت يانلىرىدا بىر ئاش پىشمىچىلا تۇرسا، سىز ئويلىغاندىنمۇ ئالغۇر بولۇپ كېتىدۇ، ئىشىنىۋېرىڭ.

ھەسەتخورلارغا جاۋاب

سەلەي چاققاننىڭ بەزمىدە مۇسەللەس ئىچكىنىنى كۆرگەن بايۋەچچە بىر كۈنى سەلەي مەسچىت ئالدىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقىندا ئۇنىڭدىن:

—سەلەي، ئاۋۇ كۈنى ياشلار بەزمىسىدە نېمە ئىچتىڭ؟—دەپ سوراپ قاپتۇ.

—ساڭا ئوخشاش كۆرەلمەس، غەيۋەتچىلەرگە كۈن بەرمەسلىك ئۈچۈن قەسەم ئىچتىم،—دەپ جاۋاب بېرىپتۇ سەلەي چاققان شۇئانلا.

گۆر كولاش

زوردۇن ھاكىم تاپشۇرۇق بەرمەك بولۇپ سەلەيدىن سوراپتۇ:

—پادىشاھقا قانداق خىزمەت كۆرسىتىش قولۇڭدىن كېلىدۇ؟

—گۆر كولاش،—دەپتۇ سەلەي چاققان.

نامەلۇم بولسا كېرەك

بىر باي زىياپەتتە ئولتۇرۇپ، ئۆزىنىڭ كۆپ خوتۇنى بارلىقىدىن ماختىنىپ:

—بالىلىرىمنى شۇنچە كۆپكى، بەزىدە ھەتتا قايسى بالام قايسى خوتۇندىن تۇغۇلغانلىقىنىمۇ بىلەلمەي قالىمەن،—دەپتۇ. شۇ چاغدا سەلەي چاققان:

—دېمەك، باي ئاكا، سىلى ئانىلىرىنى ئەسلىرىگە كەلتۈرەلمىگەن بالىلارنىڭ دادىلىرىمنى نامەلۇم بولسا كېرەك؟!—دەپتۇ.

تەخەي چوڭ بولسا ئېشەك بولىدۇ

زوردۇن بەگنىڭ ئالدىغا كەلسە چىشلەپ، كەينىگە كەلسە تېپىدىغان ئادىتىگە قاراپ كىشىلەر ئۇنىڭغا «زوردۇن ئېشەك» دەپ لەقەم قويۇپتۇ. بەگ بۇ لەقەمدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن، جامائەتنى چايغا چاقىرىپ:

—مېنى ئېشەك دېمەڭلار،—دەپ يالۋۇرۇپتۇ.

ئادەملەردىن بىرى:

—ئېشەك دېمىسەك، نېمە دەيمىز؟—دەپ سوراپتۇ.

يەنە بىرى:

—خوتەك دەيمىز ـ دە، — دەپتۇ. بەگ نائىلاج ماقۇل بولۇپتۇ.

كۈنلەردىن بىر كۈنى زوردۇن بەگ سەلەي چاققانغا يولۇقۇپ:

—بۇنىڭدىن كېيىن خەلق مېنى ئېشەك دېمەي، خوتەك ـ تەخەي دەيدىغان بولدى، — دەپ كۆرەڭلەپتۇ.

سەلەي چاققان:

—تەخەيمۇ چوڭ بولسا بەربىر ئېشەك بولىدۇ ـ دە،—دەپتۇ كۈلۈپ.

قوي ئۈستىدىن ماكان تاپقان

پادىشاھ بىر كۈنى پۈتۈن يۇرت چوڭلىرى يىغىلغان سورۇندا مۇنداق دەپ ماختىنىپتۇ:

—بىرىنچىدىن ئاللا، ئىككىنچىدىن مېنىڭ شاپائىتىم بىلەن ھازىر «قوي ئۈستىدە تورغاي ئۇۋىلايدىغان زامان» بولدى!

شۇ چاغدا سەلەي چاققان قوشۇلغان بولۇپ مۇنداق دەپتۇ:

—توغرا، تورغايلارمۇ ھېچىيەردە ئارام جاي بولمىغاچقا، ئاخىر شۇ ياۋاش جانىۋار—قوينىڭ ئۈستىدىن ماكان تاپقان.

ھەممە ئۆلۈم ئوردىدىن

بىر كۈنى پادىشاھ سەلەينىڭ ھارغىنىغا قارىماي، ئۇزاقتىن ـ ئۇزاق قىزىق پاراڭلارنى قىلدۇرۇپ، كۆڭلىنى خۇش قىپتۇ. ئاخىرىدا، ناپىسەنلىك قىلدىمۇ ياكى كۈلكە تەس كەلدىمۇ ئەيتاۋۇر، شاھ يەل قويۇپ قاپتۇ. پادىشاھ ئوڭايسىزلىنىپ، گەدىنىنى تاتىلاپتۇ ۋە گەپنى باشقا ياققا بۇراپتۇ:

—سەلەي، سەن زادى نەدىن؟

—ئوپالدىن.

—نېمىشقا شەھەرگە كەپقالدىڭ؟

—قېچىپ ناپىسەن، قوپالدىن...

—سەن يالغۇز ئوغۇلمىدىڭ؟

—ياق، بىز ئۈچ ئوغۇل ئىدۇق.

—سەن نەچىنچىسى؟

—مەن كەنجىسى.

—ئاكىلىرىڭ بارمۇ؟

—ئۆلۈپ كەتكەن.

—ئۇلار نېمە بولۇپ ئۆلۈپ كەتكەن؟

—چوڭ ئاكام ئالۋاڭ تۇلىيەلمەي، چۆلگە پالىنىپ، ئىسسىقتا ئۆلگەن. كىچىك ئاكام زۇلۇمغا كۆنمەي، داردا—ئېسىقتا ئۆلگەن. ئەمدى مەن پاراڭ تۇگىمەي، ئوردىدا سىسىقتا ئۆلىدىغان ئوخشايمەن،—دەپتۇ.

بايلارنىڭ گۆرىنى كولاش

سەلەي ئۆزىنى ئىشلىتىۋاتقان خوجايىنى بىلەن گەپ تالىشىپ قاپتۇ. گەپتىن ـ گەپ تۇغۇلۇپ باي:

ـــسەن گادايلار ئۆلسەڭ، گۆرۈڭنى كولاشقىمۇ ئادەم چىقمايدۇ. گادايىنىڭ گۆرىنى كولاش يەنە بىزنىڭ ئىمام ياكى باينىڭ ئىشى. قەدرىمىزنى بىلىپ يۈر،ـــدەپتۇ. سەلەي چاققان:

ـــتوغرا ئېيتتىلا، باي ئاكا، گادايلارنىڭ گۆرىنى كولاش سىلەرگە ئوخشاش ئازلا ئادەمنىڭ ئىشى. ئەمما بايلارنىڭ گۆرىنى كولاش ھەممە گادايلارنىڭ ئىشى، ھوشلىرىنى يىغىپ يۈرسىلە!ـــدەپتۇ.

نېمىسنى تۆكىمەن .

بىر كۈنى ھاكىم:

ـــسەلەي، سېنىڭ زادى مېنىڭ ئابرۇيۇمنى تۆكۈشتىن باشقا ئىشىڭ يوقمۇ؟ـــدەپتۇ.

ـــيوق،ـــدەپتۇ سەلەي چاققان ئەيمەنمەستىن. يوق دېگىنىگە ئاچچىقى كەلگەن ھاكىم تەنە قىلىپ:

ـــئۇنداق بولسا، تۆكۈۋەر!ـــدەپتۇ.

ـــيوق ئابرۇيلىرىنىڭ نېمىسنى تۆكىمەن؟ ـ دەپتۇ سەلەي چاققان.

تىلىمغا باغلاڭ

سەلەي چاققان ئۆزىنىڭ ئات سىغماس ئىشكىدىن ئېشكىنى ئاران چوڭ كوچىغا چىقىرىشىغا، ئاتلىق يېزا بېگى ئۇچراشىپتۇ. سەلەي ھۆرمەت يۈزىسىدىن سالام بېرىپ:

ـــقېنى، تەقسىر، پېقىر پۇقرالىرىنىڭ ئۆيىگە بىر چۈشۈپ، چاي ـ پاي ئىچىپ، دەم ئېلىپ كەتسىلە! خۇرسەن بولۇپ قالايلى،ـــدەپتۇ.

ـــخوپ، خوپ،ـــدەپتۇ تەكلىپ خۇش ياققان بەگ ئاتتىن چۈشۈۋېتىپ، ـ سەن كەمبەغەلمۇ خۇرسەن بولۇپ قالساڭ قال...

سەلەي چاققان ئىچىدە: «... ھەر كىشى بالاغا قالارمۇ ئۆز ئىختىيارى بىلەن» دەپ تۇرۇشىغا، بەگ ئېتىنى ھويلىغا كىرگۈزۈشكە كۆزى يەتمەي سوراپتۇ:

ـــنېمە ئېشىكىگە ئېسىلىپ تۇرىسەن، ئېتىمنى نەگە باغلايمەن؟

سەلەيمۇ جىددىي قىياپەتكە كىرىپ:

ـــئۆيگە كىرىپ كەتسىلە دېگەن تىلىمغا باغلىسىلا!ـــدەپتۇ.

ساقال دورا بولۇپ...

قەشقەرنىڭ ئەڭ چېتىدە بىر ئالىمنىڭ تېۋىپلىقتا نامى چىقىپ داڭقى ئالەمگە پۇر كېتىپتۇ. شۇ كۈنلەردە پادىشاھنىڭ ئاغرىق ئۇچىغا چىقىپ، تېۋىپلا بولسا چاقىرتىپ يۈرگەن چېغى ئىكەن. پادىشاھ شۇ داڭقى چىققان تېۋىپقا دەرھال ياساۋۇل ئەۋەتىپتۇ. لېكىن ئۇ «ماڭا ھارۇندا يول ئازابى ئېغىر كېلىدۇ» دەپ كەلمەپتۇ. بۇنى بىلگەن شاھ گەپ بىلەن بولسىمۇ، ئەپ بىلەن بولسىمۇ ئېلىپ كېلىلەيدۇ، دەپ سەلەينى ئەۋەتمەكچى بوپتۇ. سەلەي:

ـــقولۇمغا بۇيرۇق يېزىپ بېرىڭلار،ـــدەپتۇ.

سەلەي بۇيرۇقنى ئېلىپ داڭلىق تېۋىپنىڭ ئالدىغا بېرىپتۇ. تېۋىپ پەرماننىڭ ئاخىرقى جۈملىسىنى ئوقۇپ كۆلۈپ، ئۇزۇن ئاق ساقىلىدىن ئىككى ـ ئۈچ تال بېرىپتۇ. ئىشنىڭ كۈتكىنىدەك بولغىنىدىن مەمنۇن بولغان سەلەي ئۇنى ئەپكېلىپ شاھنىڭ ئالدىغا قويۇپتۇ.

ـــنېمە گەپ بۇ؟ـــدەپتۇ ۋارقىرىيالماي تىترىگەن ۋەزىر.

ـــئۇزلىرى يازغان پەرماندا: «كەلمىسە، ساقىلىدىن يۇلۇپ ئېلىپ كېلىنسۇن» دېيىلگەنىكەن. ساقال دورا بولسا كېرەك دەپ، بىچارىنى چىرقىرىتىپ تۇرۇپ، ساقىلىنى يۇلۇپ كەلدىم، ـــ دەپتۇ سەلەي چاققان. بۇ سۆزلەرنى غەزەپ بىلەن ئاران ئاڭلاپ تۇرغان شاھ:

ـــھەممىڭ كازىزاپ، تۇزكور،ـــدەپ بىرلا ۋارقىراپ يېتىپ قاپتۇ.

ئوخشاپ قاپتۇ

سەلەي بىلەن يۈرتىدىكى سۇلتان باي كۆپ ئېيتىشىدىكەن. لېكىن سۇلتان باي قانچە يېڭىلىپ تۇرسىمۇ، شۇنچە يېپىشىدىكەن. سۇلتان بىر كۈنى كەچتە ئۇزاق ئويلاپتۇ:

«ئەمدى تاپتىم، ئەتە سەلەيگە ‹ئىتتىن قورقامىلا› دەيمەن. ياق دېسە، ‹ئىتتىن قورقىغان گاداي بولماس› دېگەنىكەن دەيمەن. قورقمايمەن دېسە، ‹ناۋايچىلىق قىلىپ يۈرگىچە، قەلەندەر بولۇپ يۈرسىلە› دەيمەن» دەپ ئۆزىچە خۇش بولۇپ ئۇخلاپ قاپتۇ.

ئەتىسى سەلەينى ئۇچراتىپ سوراپتۇ:

ـــسەلەي ئاخۇن، سىلى ئىتتىن قورقامىلا؟

ـــسىلىچۇ؟

ـــمەنغۇ قورقمايمەن، سىلىدىن سوراۋاتىمەن.

ـــھە ـ ئە، مەنمۇ سىلىدەك ئىتتىن قورقمايمەن،ـــدەپتۇ سەلەي. شۇنىڭ بىلەن باي ئىتقا ئوخشاپ قاپتۇ.

توپلىغۇچى: جۇنەيد بەكرى

مۇھەررىرى: خۇرسەنئاي مەمتىمىن

مومامنىڭ شىمالى دورىلىرى*

كامال ھىسامىدىنوف (قازاقستان)

باشنىڭ تەڭ بولۇشى

كۈندە يېتىپ يۈرگەن ئورنىڭىز، كۈندە قويۇپ يۈرگەن ياستۇقىڭىز بولغىنىغا قارىماي، بەزىدە ئەتىگەنلىكى ئورنىڭىزدىن ئۆزىڭىزنى ئېغىر ھېس قىلىپ تۇرىسىز. ئۇنىڭ ئۈستىگە بېشىڭىز زىڭىلداپ ئاغرىيىدۇ. سەل ھەرىكەت قىلسىڭىز بېشىڭىزنىڭ ئىچىدە بىر يەر سانجىغاندەك قىلىدۇ ۋە ھەتتا كۆڭلىڭىزنىڭ ئېلىشىشىمۇ (بۇ تولىراق بالىلاردا كۆرۈلىدۇ) مۇمكىن. «يا ھاراق ئىچكىنىم يوق، بۇ نېمىشقا شۇنداق؟» دەپ ئەجەبلىنىسىز.

مېنىڭ كۆزىتىشىمچە، بۇ ئاغرىق ئادەمنىڭ جىسمانىي چارچىغانلىقىدىن كېلىپ چىقىدۇ. ھارغان ئادەم ئىشتىن كېلىپ ئاخشىمى ئۆزىنى تاشلۇۋېتىدۇ. ھەتتا بېشىنىڭ ياستۇقتىن چۈشۈپ كەتكىنىنى ياكى ياستۇقتىن ساڭگىلاپ قالغانلىقىنىمۇ ئۇقمايدۇ. يۇمشاق ياستۇقتا يېتىپ نورمال ئۇخلاپ يۈرگەن ئادەم يۇقىرىدىكى ئەھۋالغا قالغاندا بېشى قايسى ياققا چۈشۈپ كەتكەن بولسا، شۇ تەرەپىكە ساقىيىدۇ. ئاغرىقمۇ شۇ تەرەپتە سېزىلىدۇ ياكى نورمال يېتىپ ئۆگەنگەن ئادەم يېتىپ ـ قوپۇشتا سەل ئۆزگىرىش يۈز بەرسە باش ئاغرىقىنى چوقۇم ھېس قىلىدۇ. بۇنى كۈندىلىك تۇرمۇشتا ئۆزىڭىزمۇ سىناپ كۆرۈشىڭىز مۇمكىن. بولمىسا، يىپ بىلەن باغلاپ قويغانغا باش ئاسانلا ساقىيىپ كەتمەيدۇ.

بۇ ئاغرىقنىڭ كېلىپ چىقىشىنى ماڭا مومام مەريەمخانىمۇ ئادەمنىڭ قاتتىق ھېرىپ كەتكەنلىكىدىن دەپ چۈشەندۈرەتتى ۋە باش تەڭلەش ئۇسۇلىنى ئۆگىتىپ قويغانىدى. ئۇنىڭ ئۈچۈن قائىدە بويىچە ئادەمنىڭ بېشىغا بىمالال يەتكۈدەك چوكا توملۇقىدا يىپ ئېلىنىپ ئوتتۇرىسىدىن چىگىلىدۇ. بىر قولىڭىزدا شۇ تۈگۈچنى، يەنە بىر

---

* بېشى ئۆتكەن ساندا

قولىڭىزدا يىپىنىڭ ئىككى ئۇچىنى چىڭ تۇتۇپ، بىمارنىڭ بېشىنى تۆت تەرەپكە ئۆلچەڭ. مۇبادا باش تەڭ بولۇپ قالغان بولسا، يىپنى چىقارغاندا باشنىڭ ساقىغان تەرىپى بىلىنىدۇ. يەنە شۇ تەرەپتىكى يىپ ساڭگىلاپ قالىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن بىمارنىڭ بېشىنى ئىككى ئالقىنىڭىز بىلەن تۇتۇپ ئۇياق، بۇ ياققا ئىرغىتىڭ. ئاندىن باشقا بىر قولىڭىزنى مۇشت قىلىپ تۇڭۇپ ئىككىنچى قولىڭىز بىلەن مۇشتنى ئاستا بىر نەچچە قېتىم ئۇرسىڭىز، تەڭ بولۇپ قالغان تەرەپ زىڭىلداپ ئاغرىيدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن بىمارنىڭ بېشىنى يەنە ئىككى ئالقىنىڭىز ئارىسىغا ئېلىپ ئۇياقتىن بۇياققا سىلكىڭ ۋە پېشانىسىدىن چىمداپ ئۇزۇڭ. ئىككى قولاقتىن يۇقىرى كۆتۈرۈپ تارتىڭ. ئاخىردا بېشىنى تەڭلىگەن يىپ بىلەن تارتىپ چىڭ قىلىپ باغلاڭ. شۇنىڭدىن كېيىن تۆز يەرگە بەش مىنۇت ئوخدىسىغا ياتقۇزۇڭ. بەش مىنۇتتىن ئوشۇق بولسا، باشنىڭ قايتىدىن ئاغرىپ كېتىشى ئېھتىمال. كېيىن بىمار ئۆز ئورنىغا چىقىپ ئارام ئالسا بولىدۇ. ئىمكانىيەت بولسا بىرەر سائەت كۆزىنى ئىلىۋالسا تېخىمۇ ياخشى.

بەزىلەرنىڭ «بۇنى يازمىسا نېمە بولاتتى. چۈنكى ئۇ ھەممە بىلىدىغان ئىشقۇ» دېيىشى مۇمكىن. بىراق بۇ ئۇسۇلنى تۇخۇم چېكىش بىلەن چاتاشتۇرىدىغان يولداشلارمۇ بار ئىكەن، ئارىمىزدا تېخى. ھاياتتا تېخى شۇ ئاددىي ئۇسۇلنى بىلمەي خىمىيۋى دورىلارنى ئىشلىتىشكە ئالدىرايدىغان يولداشلارمۇ كۆپ ئىكەن. خىمىيۋى دورىلارنىڭ بىر يەرگە داۋا بولغىنى بىلەن ئىككىنچى يەرگە ئەكسىچە تەسىر قىلىدىغانلىقى ھازىر كۆپچىلىككە مەلۇم. شۇڭا دورا بىلەن ئورگانىزمنى زەھەرلىمەي باش ئاغرىغاندا مۇشۇ ئاددىي ئۇسۇلنى قوللىنىش لازىم.

تەسۋى

تېخى دىنىي ئىشلارغا كەڭچىلىك بېرىلىشى ھېچكىمنىڭ خىيالىغىمۇ كەلمىگەن چاغدا مەن نامازنى ئوقۇشنىڭ سالامەتلىكنى مۇستەھكەملەشتە قانچىلىك مۇھىم رول ئوينايدىغانلىقى توغرىسىدا سۆزلەپ، تالاي ـ تالاي زاماندىشلىرىمنى قايىل قىلغانىدىم. ھازىر ئۇ شۇ يولدىن قايتقىنىم يوق. چۈنكى بۇ بىرىنچىدىن، «تەن ھەرىكىتى». موسكۋادا نەشر قىلىنىدىغان «زدوروۋيي» (سالامەتلىك) «كرىستيانكا» (دېھقان ئايال)، «رابوتنىتسا» (ئايال ئىشچىلار) ژورناللىرى ۋە «سىمىيا» (ئائىلە) نامىلىق گېزىتتە تازىلىقنىڭ ئادەم ئۈچۈن قانچىلىك مۇھىم رول ئوينايدىغانلىقىغا، قىزلار قانداق، ئوغۇللار قانداق يۇيۇنسا بولىدۇ، شۇ ھەقتە تۇراقلىق يېزىپ مەسلىھەت بېرىپ كېلىۋاتىدۇ. بىراق بىزنىڭ ئۇيغۇرلار ئارىسىدا كېيىنكى ئەۋلادتىن دەل شۇ كۆرسەتمىگە ئەمەل قىلىۋاتقان ئادەمنى ھازىرغا قەدەر كۆرمىدىم. بۇ مەسىلىگە دىن ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلىدۇ. نامازغا تەييارلىق كۆرۈش قائىدىسىدە روشەن ئېيتىلغان. يەنى تەقۋادارلار كۈنىگە بەش قېتىم يۇيۇنىدۇ. ئۇلار ئۈچۈن ھېچقانداق تەشۋىق ۋە كۆرسەتمە كېرەك ئەمەس. ھەر كۈنى ئەتىگەنلىكى، يەنى سائەت ئالتىدىن ئون بەش، سائەت يەتتىدىن ئون بەش مىنۇت ئۆتكەندە مەخسۇس مۇزىكا چېلىنىپ، بىر ئادەم ئومۇمىي خەلقنى تەن ھەرىكىتىگە تەكلىپ قىلىدۇ. تېلېۋىزورىدىمۇ تەن ھەرىكىتى ئەستىن چىقىرىلغىنى يوق. مېنىڭچە بولغاندا مۇسۇلمانلار ئارىسىدىن بۇنىڭغىمۇ ئەمەل قىلىۋاتقانلار ساناقلىق بولسا كېرەك. بۇگۈن ھەممە ئىش جەريانلىرى مېخانىكىلاشتۇرۇلغان، ئاپتوماتلاشتۇرۇلغان، ترانسپورتىمۇ كەڭ قانات يايدۇرۇلغان دەۋردە ئىنسان ئۈچۈن تەن ھەرىكىتى ھاۋادەك لازىم. لېكىن ئۇنى ئويلاۋاتقان ئادەم يوق. ھەممە پەقەت تىرىكچىلىك كويىغا چۈشۈپ كەتكەن. ئىشتا ئولتۇرۇپ ئىشلەيمىز، ئۆيگە كېلىپ تېلېۋىزور ئالدىدا قېقىپ قويغان قوزۇقتەك ئولتۇرىدىمىز. ھەتتا ئاش ـ تاماقنىمۇ شۇ تېلېۋىزورغا تىكىلىپ ئولتۇرۇپ ئېچىمىز. مېھمان كەلگەندىمۇ تېلېۋىزورىمىز سايراپ تۇرىدۇ. تەقۋادارلاردا يەنە تىنىم يوق. ئۇلار يۇيۇنۇپ ـ چايقىنىپ كۈنىگە بەش قېتىم قازا قىلماي نامازنى ئوقۇيدۇ. ھەرىكەتلىرىنى كۆز ئالدىڭىزغا كەلتۈرۈپ بېقىڭ؟ مۇشۇ كۈنلەردە مۇبادا دوختۇرخانىغا بارسىڭىز نامازنى ئوقۇپ يۈرگەن چوڭلارغا نىسبەتەن ياشلار كۆپ. بىرىنىڭ ئۇ، بىرىنىڭ بۇ يېرى ئاغرىۋاتقان.

ئاساسىي ماۋزۇدىن سەل چەتنەپ كەتتىم، ئەمدى تەسۋىگە كېلەيلى. ۋەتەن ئۇرۇشىغىچە قەدەر نامازنى ئوقۇيدىغان مويسىپىت بوۋايلارنىڭ تەسۋى تاشلىرىنى سانىغاندەك ئۆتكۈزۈۋاتقانلىقىنى كۆپ كۆرگىلى بولاتتى. كېيىن ئۇ تىرىكچىلىك تۆپەيلى تامامەن ئەمەلدىن قالغان. دىنغا كەڭچىلىك بېرىلگەن بۇگۈنكى كۈنلەردە ئۇمۇ يەنە

جانلاندى. مېنىڭچە بولغاندا، ئۇ تېخى دېگەندەك تەرەققـ
قىي ئەتمىدى. بۇ ئېچىنىشلىق ئەھۋال، ئەلۋەتتە. نېمىشقا
دەيسىز دەك؟ مەن يۇقىرىدا ئادەم سالامەتلىكىنى مۇسـ
تەھكەملەشتە پاكىز يۇرۇشنىك، تەن ھەرىكىتىنىك نەقەدەر
مۇھىم رول ئوينايدىغانلىقىنى تەكىتلىگەنىدىم. بۇ جەھەتـ
تىن تەسۋىرىمۇ كېيىن قالمايدۇ. مەسىلەن، كېيىنكى يىللىرى
نېرۋىسى ئاجىز ۋە ئاغرىق كىشىلەرگە كەشتە بېسىش، تور
توقۇش ئىشلىرىنى بىۋاسىتە تەكلىپ قىلىپ، شۇ ئارقىلىق
داۋالاۋاتىدۇ. چۈنكى بۇ ئۇسۇلدا نېرۋا ئاجىزلىقىنى بىر
تالمۇ دورا ئىستېمال قىلماي داۋالاشقا بولىدىغانلىقى ئىلـ
مىي تەكشۈرۈشلەر ئارقىلىق ئېنىقلاندى. ئەگەر بۇ ئۇسۇل
جارى قىلىنمىغىندا بەل، پۇت ئاجىزلىقى تۆپەيلى ئورۇن
تۇتۇپ يېتىپ قالغان بىمارنىك ئىچ پۇشۇقىدا نېمە بولۇ-
شىنى كۆز ئالدىڭىزغا كەلتۈرۈپ كۆرۈك. بۇ ئۇسۇلنى
ئويلاپ ئاخىرىغا چىققان ئادەمنىك ئاتىسىغا رەھمەت!

تور توقۇش ياكى كەشتە بېسىشنى مۇسۇلمان ئەرلەر
پەقەت ئايال ـ قىزلارغىلا خاس تىرىكچىلىك دەپ ھې-
سابلايدۇ. شۇنداق تور توقۇپ، كەشتە باسقۇسى كەلمەيـ
دىغان بىمار ئەرلىرىمىزنىك نېرۋىسىنى نېمە بىلەن داۋا-
لىشىمىز مۇمكىن؟ يا ئۇلار شۇ ئىلگىرىكىدەكلا قوپال،
توك، سىركىسى سۇ كۆتۈرمەيدىغان، چېچىلاڭغۇ يۇرۇ-
ۋەرسۇنمۇ؟ ياق، دۇنيادا ئادەمدىن قىممەت ھېچنەرسە
يوق. ئۇنداق بولسا تور توقۇشنى خالىمايدىغان ئەرلىرد-
مىزنىك نېرۋىسىنى قانداق مۇستەھكەملەش مۇمكىن؟
ئۇنىڭغا ئادەم ئورگانىزمىغا ئەكسىنچە تەسىر قىلمايدىغان
دورا ياكى ھەرىكەت بارمۇ؟ بۇنىڭغا شەخسەن مەن «بار»
دەپ ئىشەنچىلىك ئېيتالايمەن. بۇ بولسىمۇ تەقۋادارلىرد-
مىزنىك قولىدىكى تەسۋى.

تەسۋىنىك شىپالىق خىسلىتىنىك بارلىقىنى باشقىلاردىن
مىسال ئىزدەپ ئاۋارە بولماي، ئۆز ھاياتىمدىن ھېكايە
سۆزلەپ بېرەي.

مۇبادا خاتالاشمىسام بۇنىڭدىن ئون يىل ئىلگىرىغۇ
دەيمەن، ئۆيدە ناھايىتى قاتتىق خاپا بولدۇم. نېمىشقا،
ھازىر ئەسلىيەلمەيمەن. ئۇستى ـ ئۇستىگە تاماكا چەكتىم.
تالاغا چىقىمەن، ئۆيگە كىرىمەن. قوللىرىم، پۇتلىرىم
غال ـ غال تىترەيتتى. دەل شۇ دەقىقىدە ئۆيدە ماڭا بـ-
رەرى لام دەپ ئېغىز ئاچتىمۇ بولدى، ئېغىز چىشىمغا ئې-
لىپ چاينۇۋېتىشىم ئېھتىمالدىن يىراق ئەمەس. تالادىن
كىرىپ نېمىشقىدۇر پەس ئىشكاپنىك تارتمىسىنى قوپاللىق
بىلەن تارتىپ ئېچىپ يېپىۋاتىمەن. بىر تارتمىدا تەسۋى
يېتىپتۇ. يۈز بىر دانە تېشى بار چوك تەسۋى. ئۇنى ئالـ
دىم ـ دە، ياتاقخانىمىزغا كىرىپ ئىشكنى ئېچىدىن ئىلـ
ۋالدىم. قولۇمدا تەسۋى، موللىلارنىك ئۇنىك ھەر بىر تې-
شىنى نېمە دەپ سىيرىيدىغانلىقىنى بىلمەيمەن. بىسمىللا-
ھىر رەھمانىررەھىم! دېدىم ـ دە، ئاندىن تاشلارنى بىر،
ئىككى، ئۈچ، تۆت، بەش دەپ ساناشقا باشلىدىم. خاتا-
لاشمىسام ئون قېتىمغۇ دەيمەن، ساناقنى بىردىن باشلـ
دىم، ئاندىن كېيىن يۈزدىن تۆۋەنلىتىپ بىرگىچە، كېيىن
يۈزدىن ـ بىرگىچە توختىماي ئۆتكۈزدۈم. يىگىرمە قېتىم-
دىن ئوشۇقراق قىلغان بولسام كېرەك، بىر ۋاقىتتا ئۆ-
زۈمنى شۇنداق تىڭشاپ كۆرسەم، پۈتكۈل ۋۇجۇدۇمدا بىر
يېنىكچىلىك، تەمكىنلىك ھېس قىلدىم. بايا ۋۇجۇدۇمدا
قاينىغان غەزەپ بېسىلىپ، نېرۋىلىرىم خۇددى ئورنىغا
چۈشكەندەك كۆرۈندۇ. ناھايىتى قاتتىق ئۇخلاپتىمەن،
ئەتىگەنلىكى ئورنۇمدىن يېنىك تۇردۇم.

بۇ ئۇسۇلنى ئون كۈن كۈندە ئاخشىمى يالغۇز ئولـ
تۇرۇپ داۋاملاشتۇردۇم ۋە دوپپامنى ئالدىمغا قويۇپ ئۆ-
زۈمنى ئۆزۈم سوردىم. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن، ھەرقانداق
شارائىتتا ئۆزىنى تۇتۇشقا، ئەرزىمەيدىغان نەرسىگە چې-
چىلىشقا يول قويماسلىققا تىرىشىپ يۈرىمەن. سالامەتلىكىم
يامان ئەمەس.

بۇنىڭغا ئوخشاش شىپابەخش تەسۋىنى ھەركىمنىك
ئۆزى بىمالال ياسلىۋېلىشىمۇ مۇمكىن. ئۇنىك ئۈچۈن
چوك كۈچ، ئەمگەك ۋە مەبلەغمۇ تەلەپ قىلىنمايدۇ.
تەسۋىنىك يۈز بىر تال بولۇشىمۇ شەرت ئەمەس. ئۇنىك
ئۈچۈن يوغان ئاددىي مونچاقتىن ئەللىك بىر تال كۈپايە.
يىپقا ئۆتكۈزۈك ـ دە، پايدىلىنىك.

تەجرىبىدىن كۆرۈشىمىزچە، بۇ ئادەم ئۈچۈن ھېچ-
قانداق زىيىنى يوق، پەقەت سالامەتلىك ئۈچۈن پايدىلىق
ئۇسۇلدىن تۇراقلىق پايدىلىنىلسا، ئادەم ئۈچۈن شۇنچە-
لىك ياخشى ئىكەنلىكىنى ھايات ئىسپاتلىدى. مۇشۇ كۈن-
لەردە نېرۋا جەھەتتىن تەلتۆكۈس ئادەمنى تېپىش ناھايىتى
تەس. شۇڭا، بۇرادەرلەرگە ھەر كۈنى ئەتىگەن ۋە ئاخـ
شىمى ئېرىنمەي تەسۋى تارتىشنى تەۋسىيە قىلىمەن.

قارا كىشمىش

كىمدۇر بىرى «خەلق ـــ ئۇ بىر خەزىنە» دېگەنـ-
كەن. لېكىن شۇ خەزىننى دەمال بىلىۋەرمەيمىز. ئادەملەر
بىلەن پات ـ پاتلا ئۇچراشسىڭىز، سۆھبەتلەشسىڭىز ئۇ-
چىلىمغان ساندۇق، كۆمۈلۈپ ياتقان سىرنىڭ تولىلىقىغا
كۆزىڭىز يېتىدۇ. باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، نى ـ نى قە-
زىق، ئىبرەتلىك گەپلەرنى، ئىشلارنى ئاڭلايسىز. تېبابەت-
تىمۇ خۇددى شۇنداق. بىراق، ئېچىنارلىق يېرى شۇكى،
دەل بۇگۈنكى كۈنلەردە ئۇلارنى تېرىپ تەپچىپ يىغىۋاتـ-
قان، توپلاپ كېينكى ئەۋلادقا قالدۇرۇش مەقسىتىدە تەر
تۆكۈۋاتقان بىرەرىنى كۆرمەيسىز.

مەن تا كېينكى يىللارغا قەدەر كىشمىش دېگەن ئۆيگە
پەقەت مېھمان كەلگەندە، توي ـ تۆكۈن، چايلاردا جوزىنى
بېزەش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان نەرسە دەپ چۈشىنەتتىم.
ئۇنىڭ شىپالىق خۇسۇسىيىتىنىڭ بارلىقى ھەتتا چۈشۈمگىمۇ
كىرمەپتىكەن. ھەر نەرسىنى پەقەت بېشىڭغا كەلگەندىلا
بىلىپ، قەدرىگە يېتەمسەن نېمە؟

يېقىندا تاشكەنسازغا مىسرەت ئىسىملىك شىرەم تۇغـ-
قان بىلەن بىللە باردۇق. خەلق تېبابەتچىلىكىدىن ئاز ـ
تولا بىلگىنىم ئۈچۈن يەتمىشكە تاقاپ قالغان بۇ ئادەم
مېنى گەپكە تۇتتى، ئاغرىق داۋالاشنىڭ خىلمۇخىل ئۇ-
سۇللىرى، ئاماللىرى توغرىسىدا سۆزلەشتۇق. قېيناتا ئاغـ-
رىپ ياتاتتى. «باھانىدىن ـ باھانىغا سىز بىلەن بىللە بې-
رىپ بوۋاينىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىپ قويايى. بىر ساۋابلىق
ئىش بولسۇن» دېدى ئۇ.

ـــ كامال مۇنۇ بوۋاينىڭ بېشىنى پۈركىۋېلىپ ھېچ
نېمىنى ئېيتقۇسى كەلمەيدىكەن، ـــ دېدى مىسرەت ئاكا
مەن ئۇنى ئۇزىتىپ تالاغا چىققاندا، ـــ ئەمما بايقىشىمچە
ئۇنىڭ بېغىرى (جىگىرى) ئاغرىۋاتىدۇ. بۇنىڭدىن يىگىرمە
يىل ئىلگىرى مېنىڭمۇ بېغىرىم ئاغرىپ، ئاغىنىلەردىن بە-
رىنىڭ مەسلىھەتى بىلەن قارا كىشمىش قاينىتىپ ئىچىپ،
ياخشى بولۇپ قېلىۋىدىم.

ـــ نورمىسى، قاينىتىش تەرتىپى يادىڭىزدا بارمۇ؟!

ـــ بولمايچۇ، بىر كىلوگرام كىشمىشقا بىر كىلوگرام
سەۋزە، سوغۇق سۇدىن چاغلاپ ئالىسىز. ئەپلىكىرەك
بولسۇن دېسىڭىز يېرىم كىلوگرام كىشمىش بىلەن يېرىم
كىلو سەۋزىنى بىر قاينىتىپ ئىچكۈزۈك. ئىچىش نورمىسىدا
چەك يوق.

مىسرەت ئاكا كەتتى. مەن ئويلاشقا قالدىم. قارا كىشـ-
مىشمۇ، سەۋزىمۇ ئادەم يېسە ئۆلىدىغان نەرسە ئەمەس.
ھەر ئىككىسى ئوزۇقلۇق مەھسۇلات. راست سەۋەب بو-
لۇپ قالسا ئەجەب ئەمەس. سەۋزىغۇ ئۆيدە بار، بىر كـ-
لوگرام كىشمىش دېگەن نېمە؟ ئالمۇتىنىڭ كۆكتات بازىـ-
ردا كۆپ. ئەتە بېرىپ دەررۇ ئەۋەتىپ بېرەي، ئۇنىڭ
ئۈستىگە دورا دېگەننىمۇ نورما بىلەن مەلۇم بىر ۋاقىتتا
ئىچكەن ياخشى. ئۆيدىكىلەرگە شۇلارنى چۈشەندۈرۈپ
يولغا سالاي.

يەكشەنبە كۈنى تاشكەنسازدىن ئۈتتۈر بازارغا كەلـ-
دىم ـ دە، بىر كىلوگرام قارا كىشمىشنى ئېلىپ ئۆيگە
كەلدىم. ئۆيدىكىلەرگە ھەممىنى چۈشەندۈرۈپ يولغا سالـ-
دىم. قارا كىشمىش بىلەن سەۋزە قايناتمىسىدىن كۈنىگە
تۆت مەزگىل تاماقتىن يېرىم سائەت ئىلگىرى ۋە ئاخشىمى
يېتىش ھارپىسىدا 75 گراملىق ئىستاكاندا بىر ئىستاكاندىن
ئىچىشكە بېرىلىدۇ. مۇبادا ئۇسساپ قالدىم دېسە، سۇنىڭ
ئورنىدا بەر. بوۋاي بەربىر كۆپ ئىچمەيدۇ.

ئومۇمەن سەۋزە بىلەن كىشمىشنىڭ ئادەمگە قۇۋۋەت
بېرىدىغانلىقى مەلۇم. ئۇنىڭدىن تاشقىرى قاننى تۈزەيدۇ،
قاننىڭ پائالىيىتىنى ئۇڭشاشقا يارىدەم بېرىدۇ. بۇ مېنىڭ
چۈشەنچەم. ئىككىسى بىرلەشسە بېغىردىكى، بۆرەكتىكى،
سۈيدۈك يولىدىكى توسالغۇلارنى ئېچىپ، سوغۇق تەگـ-
كەن يەرلەردىكى زەخمنى قايتۇرسا كېرەك. شۇنداقلا
ئادەم ئىچىنى بوشتىش خۇسۇسىيىتىمۇ بار. شۇڭا بۇ دو-
رىغا كۆپ ئۈمىد باغلىدىم.

ئۆيدىكىلەر بىر ھەپتىدىن كېيىن قايتتى. ئېيتىشلىرىغا
قارىغاندا بوۋاينىڭ چىرايىغا قان يۈگۈرۈپتۇ. تالا ـ تۈزگە
چىقىشىمۇ نورماللىشىۋاتقان ئوخشايدۇ.

ـــ قىزىم، مەن ياخشى، ئەمدى ئۆيىڭىزگە بېرىڭ،
تىرىكچىلىكىڭىزگە ئىگە بولۇڭ، دەپ قايتۇرۇۋەتتى، ـــ
دېدى ئۆيدىكىلەر مېنىڭ سوئالىمغا جاۋابەن، ـــ ئۇنى ئۆ-
زىمۇ سوراپ ئىچىۋاتىدۇ. يەنە بىر كىلوگرام كىشمىش ئە-
ۋەتىپ بەرسەم نېمە دەيسىز؟

ـــ گەپىمكەن شۇ، ئەۋەت، بولمىسا ئۆزۈڭ ئاپىرىپ
بېرىپ كەل.

بۇ يەردە مۇنداق بىر لەتىپە ئېسىمغا چۈشۈۋاتىدۇ.

ئۇنى دېمەي مۇمكىن ئەمەس. ئېيتىشلىرىغا قارىغاندا، يەھۇدىيلار ـــ مەن ئەتىگىچە ئاغرىپ قالىدىغاندەك قىلىۋاتىمەن. بۇگۈن دوختۇرغا باراي، دەپ كېتەرمىش. رۇسلار بولسا بۇگۈن ئاغرىپ قېلىۋىدىم، دەپ دوختۇرنىڭ ئالدىدا ھازىر بولار ئىكەن. بىزنىڭ مۇسۇلمانلار دوختۇرنىڭ ئالدىغا ئۆز ۋاقتىدا ئەمەس، ئاغرىق ئوبدان جاندىن ئۆتۈكەندىلا يۈگۈرەيدۇ. مۇبادا «بېغىرىڭىز قاچاندىن بېرى ئاغرىيىتتى؟» دەپ سورىسىڭىز. بەزىلەر ئۇچ ـ تۆت كۈننىڭ، بەزىلەر ئۇنىڭدىنمۇ كۆپ ۋاقتىنى ئېيتىدۇ. «بۇگۈن بولمىسا ئەتە توختاپ قالار» دەپ ئاغرىقنى راسا كۆچەيتىۋالىمىز. «قانداق قىلىمىز تىرىكچىلىك!» دەپ ئۆزلىرىنى ئاقلىغۇسى كېلىدۇ. قېيناتىسىڭمۇ ئاغرىقى خۇددى شۇنداق ئۇزاق يىللىق ستاژىغا ئىگە ئاغرىقلاردىن. شۇڭا قارا كىشىمىش بىلەن سەۋزە قانچە يۆلەكچىلىك قىلىسىمۇ، ئاغرىق بىلەن كۈچ ئېلىشىش تەس. كونىنىڭ كونىلىقى بار. ئەگەر ئۆز ۋاقتىدا داۋالانغاندا ئاغرىق ئۇنىڭ بوينىغا مۇنچىلىك مىنۋالماس ئىدى.

ناسۋال

بەزىلەرنىڭ «بۇ ئادەم خىيالىغا كەلگەنلا نەرسىنى يېزىۋېرىپتۇ ـ دە!» دېيىشى مۇمكىن. بىراق، مەن خىيالىمغا كەلگەننىلا قەغەزگە چۈشۈرۈشنى ئەمەس، ھېچبولمىغاندا بىرەر ئادەمنىڭ جېنى ئارام ئالسۇن، دېگەن پىكىردە بولدۇم. بەلكى يازغانلىرىمدىن بىرەر ـ يېرىمى بەزىلەرنىڭ كۆڭلىگە ياقماسلىقىمۇ مۇمكىن.

ھاكىمجان ئىسىملىك بىر يىگىتنىڭ ھەر ئىككى كۆزى كۆزگە ئاق چۈشۈش ئاغرىقى بىلەن تۇتۇلۇپ قالدى. قەددى ـ قامىتى كېلىشكەن، قاۋۇل يىگىتنىڭ بۇ پاجىئەسى خېلى ـ خېلىسىنى ئېچىندۇردى. ئاغرىقخانىلاردا ياتتى. تېۋىپلارغا كۆرۈندى. لېكىن ھېچنەرسە داۋا بولمىدى. كېيىنكى يىللىرى موسكۋادا ئەنە شۇنداق بىمارلارنى داۋالاش بويىچە مەخسۇس كلىنىكىلىق ئاغرىقخانا ئېچىلىپتۇ. بۇنى ئاڭلاپ ئايالى بىچارە ئۇمىد بىلەن موسكۋاغا قاراپ يول ئالدى. ھاكىمجانلار «موسكۋاغا بېرىپ كەپتۇ» دەپ ئاڭلاپ، ھال سوراش مەقسىتىدە ئۇلارنىڭ ئۆيىگە بارىدۇق.

ـــ دوختۇرلىرى تولىمۇ سىلىق، مېھرىبان ئادەملەردىن ئىكەن، ـــ دەيدۇ ھاكىمجان مىننەتدارلىق بىلەن، ـــ ناھايىتى جىددىي، ئېرىنمەي تەكشۈرۈشتىن ئۆتكۈزدى. مېنىڭ قان بېسىمىم يۇقىرى. شۇ باھانە بىلەن ئوپېراتسىيە قىلىشقا جۈرئەت قىلالمىدى.

ـــ باشقا دورا بەرمىدىمۇ؟

ـــ كۈل ئىلەشتۇرۇلمىگەن ناسۋال بىلەن سۇمبۇل (ۋالېرىئانا) يىلتىزىنى ئارىلاشتۇرۇپ يۇمشاق ئېزىپ پۇرا، دېدى.

ھاكىمجان چوڭ ئۇمىد باغلىغان دوختۇرلارنىڭ گېپىنى دەسلەپ چۈشەنمىدىم. ئۆيگە كېلىپ ئۇزاق ئويلاندىم. ھەممە پەرەزلەر بىلەن تەخمىنلەرنى تەھلىل قىلدىم. ناسۋالمۇ، سۇمبۇلمۇ بۇرۇندىكى شىللىق پەردىگە يەتكەندە ئادەم مەجبۇرىي يوسۇندا چۈشكۈرىدۇ. ئادەم ئۇنىڭسىزمۇ چۈشكۈرىدىغۇ. كۆپ ئويلىدىم، ھەممىگە مەلۇمكى، چۈشكۈرگەندە ئادەمنىڭ پۈتكۈل ئورگانىزمى كۆچلىنىدۇ. قاتتىق چۈشكۈرۈش تۈپەيلى ھەتتا بەزىلەرنىڭ بۇرنىدىن قان چىقىپ كېتىشىمۇ ئېھتىمال. بەزىدە كۆزدىن ياش چىقىپ كېتىدۇ. دېمەك، گالائۇكۇما بىلەن ئاغرىۋاتقان ئادەم ئۇچۇن بۇ جەريان پايدىلىق بولسا كېرەك. قاتتىق ۋە يېنىپ ـ يېنىپ چۈشكۈرگەندە قان تومۇرلىرى، كلېتكىلار ھەرىكەتكە كېلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن تومۇرلار ئېچىلىدۇ. ياش بولسا يوللاردىكى «ئەخلەتلەرنى» ئېلىپ چىقىپ كېتىدۇ، قېتىپ قالغان نېرۋا تالالىرى ھەرىكەتكە كېلىشى چوقۇم.

ئۇغۇ شۇنداق. بىراق كۈل ئارىلاشتۇرماي تەييارلىغان ناسۋال قانداق؟ زادى ئەقلىم يەتمەيدۇ. چۈنكى مەن بالا مەزگىلىمدە بوۋامنىڭ قازاق ئاغىنىلىرىنىڭ ئۆيىدە ناسۋال ياساش جەريانىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەن. ئۇ بوۋايلار تاماكا يوپۇرمىقىنى ھاۋانچىدا سوقۇپ تالقانلاپ، ئاندىن چاكاندىنى كۆيدۈرۈپ، كۈلىنى ئارىلاشتۇراتتى. بۇ بىرىنچى سورتلۇق ناسۋال ھېسابلىناتتى. ئۇنداق بولسا كۈل ئارىلاشتۇرماي ياسالغان ناس قانداق بولىدۇ؟

نۇرغۇن پېشقەدەملەر بىلەن ئۇچرىشىپ سۆھبەتلەشتىم. كۆپچىلىكى ناسنى قانداق ياسايدىغانلىقىنى كۆرمىگەن ئىكەن. ئاخىرى 50 ـ يىللارنىڭ بېشىدا ئۇمۇرلۇك جۈپتى ناس ياساپ ساتقان بىر مومايىنى تاپتىم:

ـــ ھەي ئۇكام، ئۇ ئاسانلا ئىشقۇ، ـــ دېدى مومايى مىيىقىدا كۈلۈپ، ـــ تاماكىنى ھاك سۈيىگە چىلاپ، ئاندىن

قۇرۇتۇپ سوقسا، ناسۋال ئاسان تەييار بولىدىغۇ. مانا سىزگە كۆل ئارىلاشتۇرمىغان ناسۋال. ھاكىمجانغا مەن بۇ ئۇسۇلنى سۆزلەپ بەردىم. لېكىن شەھەردىن ناسقا كېرەك-لىك ماتېريالنى تېپىپ بېرىش قولۇمدىن كەلمىدى. ئىككى كۆزى كۆرمىسە ئۆزى نەدىن تاپسۇن. ئەمدىلا 50 نىلىق قارىسىنى ئالغان ئادەم ئۆيگە يىپسىز باغلىنىپ ئولتۇرىدۇ.

توخۇ ۋە توخۇ تاشلىقى

توخۇ گۆشى بىلەن شورپىسىنىڭ شىپالىق خۇسۇسىيە-تى توغرىسىدا مەن كىتابلاردىن ئازدۇر ـ تولا ئوقۇغان. زامانىۋى ئىلمىي تېبابەتچىلىك بولسا، توخۇ گۆشى بىلەن شورپىسىنى سىڭىشلىك يېنىك غىزا، دەپ ھېسابلايدۇ. ئومۇمەن تۇرمۇشتا توخۇ شورپىسى تولىراق ئىچىنى بو-شتىش، تازىلاش مەقسىتىدە ئىشلىتىلىدۇ. لېكىن بۇگۈن تۇرمۇشىمىزدا شورپا قاينىتىش ئۇسۇلىمىزنىڭ ئاتا ـ بو-ۋىلار ئۇسۇلىغا ھېچ يانداشمايدىغانلىقىنى تەكىتلىشىمىز كېرەك. چۈنكى، بەزىلەر «مەن توخۇ شورپىسى ئىچىپ بىر راھەتلەندىم» دېسە، ئىككىنچى بىرلىرى «مەن ئۆي-دىكىلەرگە توخۇ شورپىسى قاينىتىپ قوي دېدىم. تاماكا تاشلىغاندىم. شورپا بىلەن ئىچىمنى تازىلىماقچىمەن» دەپ ماختىنىدۇ. توغرا، نۇرغۇن مۇتىۋەرلەردىن ئاڭلا-شىمغا، ئاتامدىن ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگىنىمگە قارىغاندا، بۇگۈن بىز قاينىتىۋاتقان شورپا ئۇ پەقەت غىزا ئۈچۈنلا، ئۇنىڭ ھەقىقىي مەنىسىدىكى شىپالىق خۇسۇسىيىتى تۆ-ۋەن. بىزنىڭ ئائىلىدە ئاتام ئۈچۈن توخۇ شورپىسى تۆ-ۋەندىكىچە تەييارلىناتتى:

ئانام قازانغا سۇ قۇيۇپ، توخۇ گۆشىنى سالاتتى. كې-يىن قازانغا قاسقىنى كۆيۈپ، ئۇۋۇلىپ چۈشۈپ تۈگىگەن كونا جىمبىلنى قوياتتى. ئۇنىڭ ئۈستىدە كىچىك چىنە بو-لاتتى. شۇ تەييارلىقتىن كېيىنلا ئوچاققا ئوت تۇتاشتۇرۇ-لاتتى. قازان ئاستا قاينايتتى. قازان قاينىغانسېرى ئۇنىڭ-دىن كۆتۈرۈلگەن ھور بېرىپ تۇۋاققا تېگىدۇ ۋە سۇ بو-لۇپ چىنىگە چۈشىدۇ. بىر توخۇ گۆشىدىن ئوتتۇرا چىنە شورپا ئېلىناتتى. بۇ شورپا ئادەمنىڭ ئىچىنى بوشتىپلا قالماي، ئۆت خالتىسى، بۆرەك، دوۋسۇندا پەيدا بولغان تاشلارنىمۇ ئېرىتىپ سۈيدۈك بىلەن سىرتقا چىقىشنى چاپسانلاشتۇرىدۇ، ئاشقازانغا قۇۋۋەت بېرىدۇ.

ـــ بۇرۇنقى زامانىدا داڭلىق بىر تېۋىپ قىز چىققان ئىكەن، ـــ دەپ ئاتام سۆزلەپ بەرگەن ھېكايە تا مۇشۇ كۈنگىچە يادىمدا ـــ ئۇ ساقايتالمايدىغان ئاغرىق يوق ئى-كەن. بىر كۈنى قىزنىڭ دادىسى ئاغرىپ قاپتۇ. ئۇ پۈتۈن كۈچىنى سېلىپ بار ئىمكانىيەتلەردىن پايدىلىنىپتۇ. بىراق ئاتىسىغا قىلغان دورىسى ھېچ داۋا بولماي ئالەمدىن ئۆ-تۈپتۇ. قىز ئەجەبلىنىپتۇ. ئاخىرى ئاتىسىنىڭ ئىچىنى يې-رىپ، ئۆلۈش سەۋەبىنى ئېنىقلاپتۇ. ئوپېراتسىيە قىلغاندا ئاتىسىنىڭ ئىچىدىن كىچىك تۇخۇم چوڭلۇقىدا تاش دېسە تاش ئەمەس، گۆش دېسە گۆش ئەمەس، بىر نەرسە چې-قىپتۇ. ئۇنى سۈتكە سالسا ئېرىمەپتۇ. پىچاق بىلەن كەسسە كېسىلمەپتۇ. بولقا بىلەن ئۇرسا ئېزىلمەپتۇ. قىزنىڭ بېشى قېتىپتۇ. ئاخىرى ئۇنى توخۇ شورپىسىغا سېلىپ قويۇپتۇ. ئەتىسى قارىسا، ھېلىقى نەرسە مىچىدە ئېرىپ كېتىپتۇ. شۇندا قىز ئاتىسىغا توخۇ شورپىسىنى بەرمىگىنىگە ناھا-يىتى ئېچىنغان ئىكەن.

بۇ لەتىپە مەنتىقىگە توغرا كېلىدۇ. ئاتامغا تەييارلانغان شورپىدىن ئۆزۈممۇ ئىككى ـ ئۈچ قېتىم ئىچىپ كۆردۈم. ئۇنى ئىچكەندىن كېيىن ئادەم ئۆزىنى ھەقىقەتەنمۇ يېنىك ھېس قىلىدىكەن.

كېيىنكى يىللىرى بەزىلەر ئۆت خالتىسىدا، بۆرەكتە ۋە دوۋسۇندا تاش پەيدا بولغاندا ئۇنى چۈشۈرۈش مەقسىتى-دە توخۇ تاشلىقى ئىچىدىكى يۇپقا پەردىنى قاينىتىپ، ئى-چىپ يۇرگىنىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم ۋە ئۆزۈممۇ باشقىلارغا شۇنى سىناپ كۆرۈشنى ئېيتتىم. ۋ. ئىسىملىك ئەللىكتىن ئەمدىلا ھالقىغان بىر ئايال ئۆزىنىڭ ئۆت خال-تىسىدا تاش پەيدا بولغانلىقىنى ۋە دوختۇرلارنىڭ ئوپې-راتسىيىگە يات دەۋاتقانلىقىنى، ئۆزىنىڭ قورقۇپ قېچىپ يۇرگەنلىكىنى سۆزلەپ بەردى. مەن بۇ ئۇسۇلنىڭ ئادەم ھاياتىغا دەخلى يەتكۈزمەيدىغانلىقىنى، ئۆتى ئوپېراتسىيە يولى بىلەن ئېلىۋېتىلگەن بەزىبىر تونۇشلىرىمنىڭ سەك-سەن يىلدىن ئوشۇقراق ھايات كۆچۈرگەنلىكىنى ئېيتىپ بەردىم. لېكىن ئۇ ئوپېراتسىيىگە زادى رازى ئەمەسلىكىنى ئېيتىپ تۇرۇۋالدى. شۇڭا قولۇمدىكى توخۇ تاشلىقىدىن بەردىم ـ دە، تۆت قېتىم قاينىتىپ، ھەر كۈنى ئۈچ قېتىم، تاماقتىن يېرىم سائەت ئىلگىرى ئوتتۇز گرامدىن ئىچىشنى چۈشەندۈردۈم.

ـــ سىز دېگەندەك تۆت كۈنلا ئۇدا ئىچىۋىدىم،

ئاغرىپ يېتىپ قالدىم. شۇنىڭدىن كېيىن توختىتىپ قويـ
دۇم ـــ دېدى ئۇ بىر كۈنى.

مەن ئۇنىڭغا تاشنىڭ تېز پارچىلانمايدىغانلىقىنى ۋە ئاسان چىقىپ كەتمەيدىغانلىقىنى چۈشەندۈردۈم. تاش ئۇ ـ ۋىلىنىپ سىرتقا قاراپ ماڭغاندا، ئەلۋەتتە ئادەمنى بىئارام قىلىدۇ، ئاغرىيدۇ. شۇنداق ۋاقىتتا سۈلۈ پاخىلى بولسا، ئۇنى قاينىتىپ ياكى ئاددىي سۈنىڭ ئۆزىنى قاينىتىپ ئىلـ مان ۋاننا (يېزىلاردا شەھەردىكىدەك ۋاننىسى يوق ئۆيـ لەردە تەڭنىنى ئىشلەتسىمۇ بولىدۇ) ئېلىش كېرەك. ئۇ تاشنىڭ چىقىشنى تېزلىتىدۇ.

توخۇ تاشلىقى پەردىسى قاياناتمىسى ئۆت خالتىسى، دوۋسۇن ۋە بۆرەكتىكى تاشنى ئۇۋۇتىدۇ، ئېرىتىپ چىقـ ىرىدۇ، دېيىشمىدىكى سەۋەب، توخۇ سويغاندا تاشلىـقـنى يارسىڭىز، ئىچىدىن قۇم ۋە ئەينەك پارچىلىرى چىقىدۇ. دېمەك، تاشلىق تاش، قۇملارنى ئېرىتىپ، ئۇلاردىن توخۇ ئورگانىزمىغا لازىملىق ماددىلارنى چىقىرىپ بېرىش تۈگـ مىنى. مۇبادا ئۇنىڭ توخۇغا بىرەر پايدىسى بولمىسا، توخۇ ئۇلارنى شۇبھىسىز ئىستېمال قىلماس ئىدى. يەنە بىـر نەرسە توخۇلار دانلاپ بولۇپ، تام تۇۋىدە تۇرىدۇ ـ دە، بوينىنى سوزىدۇ ۋە ئۇياقتىن ـ بۇياققا تولغىنىدۇ. شۇنداق توخۇ تاشلىقىدىكى تاشلارمۇ، ئەينەكلەرمۇ ئۇۋۇلىنىـدۇ. شۇنىڭغا قاراپ مەن ئىشەنچلىك ھالدا ئۆت خالتىسىدىكى تاشنى چۈشۈرۈش ئۈچۈن، توخۇ تاشلىقى پەردىسـنى قاينىتىپ ئىچىشكە بەرگەندىم ۋە ھەر كۈنى بىـلـنى بەش ـ ئون مىنۇت تولغاپ ھەرىكەتلەندۈرۈشنىڭ لازىمـ لىقىنى تەكىتلىدىم.

مېنىڭ پەرەز قىلىشىمچە، ئۇ تاشلىق پەردىسى قايناتـ مىسىنى ئىككىنچى قېتىم ئىچكەندىن كېيىن ئۇ بىقىنىنىڭ قاتتىق ئاغرىپ كەتكەنلىكىنى باھانە قىلىپ ئىـچـشـنى توختاتقان ياكى ئۇ تاشلىق قاياناتمىسىنى ئۆزىـنى سەل ياخشى ھېس قىلغاندىن كېيىن ئاخىرىغا يەتكۈزمەي توخـ تاتقان. چۈنكى، كېيىنكى بىر ئۈچرىشىشتا ئۇ ئوك بىقىنىم يەنە ئاغرىپ تۇرىدۇ، دېگەنىدى. كەسپي دوختۇرلارنىڭ تەكىتلىشىگە قارىغاندا ۋاقىت ئۆتۈشى بىلەن ئۆت خالتـ سى، دوۋسۇن ياكى بۆرەكتىن كەتكەن تاش ئورنىدا يەنە تاش پەيدا بولار ئىمىش. شۇڭا دوختۇرلار ئوپېراتسىيە قىلغان بىمارنى ئاغرىقخانىدىن ئۆيىگە چىقارغاندا شۇنى ئاگاھلاندۇرۇپ، بىر يىلغا يېقىن سۈيدۈك كۆپەيتىدىغان شپالىق گىياھلار قاياناتمىسىنى ئىچىشنى تەكلىپ قىلىدۇ. ۋ. غا مەن ئۇنىمۇ ئېيتقانىدىم. ئەگەر ۋ. ئۇنىڭ ئوك بىقىنى يەنە ئاغرىپ يۈرگەن بولسا، ئۇ يۇقىرىدا ئېيتىلغان چارد ـ لەرنىڭ بىرىگە ئەمەل قىلمىغان ياكى ياخشى بولۇپ قالدىم دەپ ئاچچىق ـ چۈچۈكلەردىن ئۆزىنى تارتمىغان.

بەزىلەر توخۇ تاشلىقى پەردىسىنى ھەتتا ئاشقازان را ـ كىغىمۇ ئىشلىتىپ، نەتىجىگە ئېرىشكەن. ئۇنىڭ ئـۈچـۈن ئالتە دانە توخۇ تاشلىقى پەردىسىنى قۇرۇتۇپ تۆمۈر ھا ـ ۋانچىدا سوقۇپ تالقانلاپ، سەككىز قېتىم كاپ ئەتكۈدەك دورا ياساش لازىم. ئۇنى كۈنىگە بىر قېتىم، تاماقتىن بىر سائەت ئىلگىرى سەل سوۋۇغان قايناق سۇ بىلەن ئىچىش تەكلىپ قىلىنىدۇ.

بۇ ئۇسۇلنى ئاڭلىغىنىم بىلەن تۇرمۇشتا سىناپ كۆر ـ مىدىم. پايدىلىنىپ سىناپ كۆرۈش كېرەك. يۇقىرىدا ئېيـ تىلغان مىقداردا ئىچسە، ئۇنىڭ ئادەم ئورگانىزمىغا زىيىنى يوق.

قازان قۇرۇمى

بىزدىكى تاماق (بوغۇز) ئاغرىغىغا ئىلمىي تېبابەتچـ لىكتە ئانگىنا، تانزىلىت ياكى يۇقىرىقى نەپەس يوللىرىنىڭ ياللۇغى دېگەنلەرنىڭ ھەممىسى كىرىدۇ دېسەم لاپ بول ـ ماس بەلكى. چۈنكى ھەممىسىنىڭ تومۇرى بىر. سوغۇق تېگىشتىن يۈز بېرىدىغان ئاغرىقلار. ئۇ ھەممىگە مەلۇم. بۇلاردا شپالىق گىياھلاردىن غاڭزىگۈل، تىكـەنـگـۈل، ئېۋكالىپت دەملەنمىسى بىلەن غارغار قىلىپ داۋالانسىمۇ بولىدۇ. ئۇ توغرىسىدا «شپالىق يۈز ئون گىياھ»دا خېلى تەپسىلىي يېزىلغانىدى. شۇڭا ئۇنى تەكرارلاپ ئولتۇرۇشنى مۇناسىپ كۆرمىدۇق.

بۇ يەردە پەقەت قازاننىڭ قۇرۇمى توغرىسىدا ھېكايە قىلىشنى كۆزدە تۇتتۇم. مېنىڭچە، بولغاندا ئانگىناغىمۇ، تانزىلىتقىمۇ ئۇنىڭدىن ئۇنۇملۇكرەك دورا يوقىـكـن دەپمۇ ئويلايمەن. ئۇنى ئىسپاتلاش مەقسىتىدە مۇنداق بىر پاكىتنى ئەسلەپ ئۆتۈشنى مۇۋاپىق كۆردۈم. بۇنىڭدىن خېلى ئۇزاق يىللار ئىلگىرى، بىر كۈنى كەچكى تاماقتىن كېيىن، گېزىت ئوقۇپ ئولتۇراتتىم، چوك قىزىم:

ـــ دادا، ئوغلىڭىزنى سورايمۇ قويمايسىزغۇ؟ ـــ دەيدۇ.

ـــ ئۇنىڭغا نېمە بوپتۇدەك؟ ـــ دېدىم.

ـــ ئىككى كۈن بوپتۇ، بېشىنى كۆتۈرمەي ياتقىنىغا، بىر يۈتۈم سۈمۈ ئىچمەپتۇ، ھەتتا پاراڭمۇ قىلالمايدۇ.

ـــ توۋا!ـــ دېدىم ـ دە، ئورنۇمدىن تۇردۇم، بالا ـ چاقا بىلەن ئوچ ئېغىز ئۆيدە بىللە تۇرىمىز. ئوغلۇم با ـ لا ـ چاقىسى بىلەن ئاشخانا يېنىدىكى بىر بۆلـمـدە. ئاش ـ تامىقىمىز بىر. ئەمما مەن كەلگەندە ئۇ ئىشتا بو ـ لاتتى، مەن ئىشقا ماڭغاندا ئۇ ئۇخلايتتى. قانداق قىلىسەن، تىرىكچىلىك!

ئىككىنچى بۆلمىگە چىقسام، راست، ئوغلۇم بېشـنى پۈركەپ يېتىپتۇ. نېمە بولدۇك دېسەم، گەپ قىلالماي تا ـ مىقنى كۆرسەتتى. تەرلەپ تۇرىدۇ. مېھمانخانىغا چىقتىم. بۇ يەردە ئۇنى ـ بۇنى قويىدىغان جاي بار ئىدى. قازاز ـ نىك قۇرۇمى سېلىنغان قۇتام شۇ يەردە تۇراتتى. ئۇنى تاپتىم ـ دە، ئوغلۇمنى باشلاپ ئاشخانىغا چىقتىم. قۇرۇم ـ دىن ئاق قەغەزگە ئازراق تۆكۈپ سەرەڭگە تۇتاشتۇردۇم. ئوغلۇم دېرىزە ئالدىدىكى ئورۇندۇقتا ئولتۇراتتى. كۆر ـ سەتكۈچ بارمىقىم ۋە ئوتتۇرانچى قولۇمنىڭ تۇخۇمى بە ـ لەن بېسىپ قۇرۇمنى ئەزدىم. بارماقلىرىم قاپقارا بويالدى. ئاندىن ئوغلۇمنىڭ شىلىمشىپ تۇرغان ئاغزىنى ئاچقۇ ـ زۇپ، تامىقنى بارماقلىرىم بىلەن ئوچ نۆۋەت كۆتۈردۈم. ھەرقانداق داۋالاش ئۇسۇلىنىڭ ئاسان ئەمەسلىكى مەلۇم. ئوغلۇمنىڭ پېشانىسىدىن مونچاق ـ مونچاق تەر چىقىپ كەتتى.

شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنى ئورنىدىن تۇرغۇزدۇم ۋە مو ـ مامنىڭ ئۇسۇلى بويىچە تامنى غۇلاچلاتتىم. ئاندىن ھا ـ جەتخانىغا كىرگۈزۈپ، ئورنىغا ياتقۇزۇپ قويدۇم. ئارىدىن يېرىم سائەتتىن ۋاقىت ئۆتۈپ، ئاشخانىغا چىقسام ئوغلۇم تاماكا چېكىپ ئولتۇرۇپتۇ.

ـــ ئەھۋالىڭ قانداق؟ـــ دەپ سوردىم ئۇنىڭدىن.

ـــ ياخشى. تامىقىم خېلى قويۇپ بەردى.

ـــ تاماكاڭنى سەل توختىتىپ تۇرساڭ بولاتتى بالام، ئاز جاپا تارتمىدىڭغۇ.

ـــ ئۇنىڭ دورىسى ئاسان ئىكەنغۇ، بىلمەپتـمـەن. ئەمدى ئۆزۈمگە ئۆزۈم دورا قىلىمەن،ـــ دېدى كۈلۈپ. شۇنىڭدىن بۇيان ئۇزاق يىللار ئۆتتى، لېكىن ئوغلۇمنىڭ بوغۇزۇم ئاغرىۋاتىدۇ، دەپ ياتقىنىنى كۆرمىدىم. بەزىلەر يىرگىنەمدۇ، يا كۆزىگە ئىلغۇسى كەلمەمدۇ بىلمەيـمـەن، داۋالاشنىڭ بۇ ناھايىتى ئاددىي ئۇسۇلىدىن پايدىلانماي، دوختۇرغا يۈگۈرۈشنى ئەۋزەل كۆردۈم. دوختۇرنىڭ ئال ـ دىغا بارما، دەپ ئېيتالمايمەن. ئاساسىي نەرسە، ۋاقىت ئۆتكۈزمەي ئۆيدە چاپسانراق داۋالان، دېمەكچىمەن. بە ـ زىلەر «بىز شەھەردە تۇرساق، قازاننىڭ قۇرۇمىنى نەدىن تاپىمىز؟...» دەپ بۇنى چوڭ بىر مەسىلىگە ئايلاندۇرد ـ دۇ. مۇشۇ كۈندە شەھەر ئاھالىسىدىن يېزا بىلەن تامامەن مۇناسىۋىتى يوق بىرەر ئائىلىنى تېپىش مۇمكىن ئەمەس دېسەم لاپ بولماس، بەلكى. قەلەي چۆمۈچ بىلەن قازاز ـ نىڭ تۈۋىنى قىرساڭ قۇرۇم چۈشىدۇ، ئۇنى بىر قۇتىغا قۇيۇپ ئېلىپ قويساڭ تۇرىدۇ، سېنىڭدىن نانمۇ، چايمۇ سورىمايدۇ، خالىغان چاغدا ئىشلىتىسەن.

بەزىلەر: «بۇ ئىش پەقەت ئاتا ـ بوۋىسى شۇنىڭ بە ـ لەن ھەپىلەشكەن ئادەملەرنىڭلا قولىدىن كېلىدۇ. ئۇ ئۇ ـ دۇم تالىشىدۇ» دېگەن پەتىۋاسىنى ئېيتىشىدۇ. بىكار گەپ. ئۇنداق دېيىشىمگە سەۋەب، مومام رەھمىتى راست، داۋالاش ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىناتتى. لېكىن ئۇ تىل سېلىپ كۆزگە چۈشكەن ئەخلەتنى ئالمايتتى. بۇگۈنكى كۈنلەردە ئۇنىڭ چوڭ قىزى تۈگمەن يېزىسىدا كۆزگە چۈشكەن ئەخلەتنى تىل سېلىپ ئالغۇچى بىردىنبىر ئادەم. قېنى ئۇدۇم تالاش ـ قىنى؟

مېنىڭچە بولغاندا، ئادەم قىلغان ئىشنى ئادەم چوقۇم قىلالايدۇ. ئۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ ئادەمدە ھەۋەس، تىرىش ـ چانلىق بولۇشى كېرەك.

مومام مەريەمخان رەھمىتى تامىقىغا قاپارتقۇ چىقـقـان ئادەمنىمۇ داۋالايتتى. قولىنى يەنىلا شۇ قازان قۇرۇمى بىلەن مايلاپ قاپارتقۇنى يېرىپ، ئىچىدىكى قان ـ يې ـ رىڭنى چىقىرىۋېتەتتى. بىراق ئۇنىڭغا ئوبدانراق سەپسە ـ لىۋالمىدىممۇ ياكى ئۇنتۇپ قالدىممۇ، ئۇ مېنىڭ قولۇمدىن كەلمەيدۇ. شۇڭا مۇبادا ئۇنداق ئاغرىقى بار بىمار ئالدىمغا كەلسە، ئېۋكالىپت دەملەنمىسى بىلەن چايقاشنى تەكـلـىپ قىلىمەن. ئۇ تېپىلمىغان تەقدىردە، غاڭزىگۈل قايناتمىسى بىلەن چايقىسىمۇ بولىدۇ. يېقىندا بىر قىزىق ئىش بولدى. قوشنىمىز كىرىپ:

ـــ ئوغلۇمنىڭ (ئوچ يېرىم ياشتا) تامىقى ئـاغـرىپ، دوختۇر بەرگەن دورىنى ئىچىپ، تامىقنى چايقىغىلى ئۇ ـ نمايۋاتىدۇ. سىزدە بۇنىڭغا دورا يوقمۇ؟ـــ دەيدۇ. مەن

قازاننىڭ قورۇمىدىن ئازراق بېرىپ، مومامنىڭ ئۇسۇلىنى كۆرسىتىپ قويدۇم. ئەتىسى قوشنىمىز:

ـــئاكا، دورىنىڭز ئاجايىپكەن، ئوغلۇمنىڭ تامىقىدىكى قاپارتقۇنى بېسۇۋىدىم، ئىچىدىن يېرىلىپ دېگەن ئېتىلىپ چىقتى. جېنىم بالام، شۇنىڭدىن كېيىن ياخشى،ـــدەپ رەھمىتىنى ئېيتتى.

خەلق ئارىسىدا ئانگىنا، تانزىلىت ئومۇمەن بوغۇز ئاغرىقىنى زەمچە دەملەنمىسى بىلەن چايقاش ئادەتتى بار. مەن ئۇنىمۇ سىناقتىن ئۆتكۈزۈپ كۆردۇم. ئەمما بۇ كۈنلەردە ئۇنى تېپىش تەس. زەمچىدىن دەملەنمە تەييارلاش ئۇسۇلى: ئارا چىنىدە ئوتتۇرا قايناق سۇ ئېلىپ، زەمچىنى شۇنىڭغا سالىمىز ۋە قوشۇق بىلەن ئارىلاشتۇرىمىز. تاماقنى كۈنىگە تۆت ـ بەش قېتىم چايقايمىز.

بەزىلەر «تاماق ئاغرىسا يىلان شورپىسى بىلەن بوغۇزنى چايقىسىمۇ ياخشى تەسىر قىلغۇدەكتۇ. بۇنىڭغا سىز قانداق قارايسىز؟» دەپ سورايدۇ. توغرا، تەجرىبىدە كۆرۈلۈشچە تاماق ئاغرىقىدا ئۇمۇ ياخشى تەسىر قىلىدىكەن. تامىقىڭزدا چايقىغان شورپىنى يۇتۇۋالسىڭىزمۇ زىيىنى يوق. ئۇ بوغۇزنىڭ ئىچكى قاتلىمىدىن سوغۇق تەگكەن يەرلەرگىمۇ، ئىچىڭىزدىكى باشقا ئاغرىقلارغىمۇ ياخشى تەسىر قىلىدۇ. لېكىن، يىلاننى مۇشۇ كۈنلەردە شەھەردە تۇرماق يېزىدا تېپىشمۇ تەس.

ماگىزىنلاردا ئالما سىركىسى سېتىلىپ تۇردى. ئۇنى ھەركىمنىڭ ئۆزىمۇ ياسۇۋېلىشى مۇمكىن. مۇبادا قازان قۇرۇمىغا ملانغان قولىڭىزنى ئاغزىڭىزغا سېلىشقا كۆڭلىڭىز تارتمىسا، بوغۇزىڭىزنى شۇ سىركە بىلەن داۋالىسىڭىزمۇ بولىدۇ. مەسىلەن، بىر ئىستاكان قايناق سۇغا (ئېغىز كۆيمىگۈدەك) چاي قوشۇقتا بىر قوشۇق ئالما سىركىسى ۋە بىر قوشۇق ھەسەلنى ئارىلاشتۇرۇپ تاماق چايقايسىز. تاماق چايقالغان دورىنىڭ ھەممىسىنى بولمەسمۇ، يېرىمىنى ئېچىۋېتىڭ. ئۇ قىزىلئۆڭگەچتىكى سوغۇق تەگكەن يەرلەرنىمۇ داۋالاپ، ئۇگىلەرگە يىغىلىپ قالغان تۇزنى ئېرىتىش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە.

تۇخۇم

تۇخۇمنىڭ ئىنسان ئۈچۈن قانچىلىك مۇھىم ئەھمىيىتىگە ئىگە ئىكەنلىكىنى چوڭ ـ كىچىكنىڭ ھەممىسى بىلىدۇ. ئەمما ئۇنىڭ شىپالىق خۇسۇسىيىتىنىڭ بارلىقىنى ھەممە ئادەم بىلىۋەرمىسە كېرەك، دەپ ئويلايمەن.

تۇخۇم پەقەت مومام مەريەمخان ئىشلەتكەن دورا ئەمەس. ئومۇمەن ھەممە ئىشلىتىپ يۈرگەن نەرسە. مەسىلەن، بالىلىق ئانىلار يىراق سەپەرگە ماڭسا، بىر تۇخۇمنىڭ سېرىقىنى قەغەزگە تۆكۈپ، نارەسىدىنىڭ بېشىنى چېكىلەيدۇ. بۇ بالىنىڭ مېڭىسى چايقىلىپ كەتمىسۇن، دېگەنلىك. ياكى بالا يىقىلىپ چۈشسىمۇ تەجرىبىلىك ئانىلار بالىسىنىڭ بېشىنى تۇخۇم بىلەن چېكىلەيدۇ. چۈنكى بۇمۇ بالا مېڭىسىنىڭ چايقىلىپ كېتىشىگە قارشى دورا، ھەممەمىسى توغرا. بۇلارنىڭ بىرىنىمۇ ئىنكار قىلالمايمىز ھەم زىيىنى يوق ئادەتلەر.

ياكى مەسىلەن، بەزىدە ئۆزىڭىز بېپەرۋالىق قىلىپ پۇتىڭىزغا قايناق سۇنى تۆكۈۋالدىڭىز دەيلى. ئۇنى دەرھال داۋالىغۇدەك دورىمۇ يوق، شۇنداقتا نېمە قىلىش كېرەك؟ دەررۇ بىر تۇخۇم چېقىپ ئۇنىڭ ئېقىنى ساقتىۋېتىپ، سېرىقىنى كۆيگەن يەرگە سۈركەك. ئاغرىق چاپسان بېسىلىدۇ ۋە چاپسان ساقىيىدۇ.

باش ئاغرىقى دەيمىز. ئۇنىڭ سەۋەبلىرىنى سۈرۈشتۈرۈپ ئولتۇرمايلا ئانالگىن ياكى تىستىرامون ئىزدەيمىز. بۇ توغرا ئەمەس. باش ئاغرىغاندا، ئۇنىڭ تېگى ـ تەكتىنى ئىزدەپ تېپىش لازىم. بەزىدە باش قان بېسىمىنىڭ يۇقىرىلىقىدىن ئاغرىشى ئېھتىمال. دوختۇرغا بارسىڭىز ئۇنى بىردەمدىلا ئېيتىپ بېرىدۇ. بۇ يەردە تەجرىبىدىن ئۆتكەن مۇنداق بىر ئەھۋالنى سۆزلەپ بېرەي. ئۇيغۇرلار ياشايدىغان يېزىلارنىڭ بىرىگە بارسام، خېلىلا ياشانغان بىر ئادەمنى قاتتىق ئاغرىۋاتىدۇ دېيىشتى. سالام بەرگەچ ھالىدىن خەۋەر ئالاي، دەپ ئۆيىگە باردىم. قان بېسىمى 220 گە يېتىپ، دوختۇرخانىدا يىقىلغىلى تاستاماس قاپتۇ. ئۇ كۈل سالدۇرۇپ، ئۆيىگە تېخى يېڭىلا كېلىپ ياتقانىكەن.

ـــتۇخۇم بارمۇ؟ـــدەپ سوردىم بىرىدىن.

ـــبىزنىڭ ئۆيىدە ئۇنداق نەرسە يوق. ئۆيدىكىلەرنىڭ چۈشلۈك تاماققا كېلىدىغان ۋاقتى بولۇپ قالدى. شۇ كەلگەندە قوشنىلاردىن ئېلىپ چىقمىسا،ـــدېدى ئۇ. شۇ گەپلەرنى ئېيتىشنىڭ ئۆزى ئۇنىڭ ئۈچۈن نەقەدەر مۇشكۈل بولۇۋاتقانلىقى چىرايىدىنلا كۆرۈنۈپ تۇراتتى. مەن ئورنىدىن قوزغالماسلىقنى ئۆتۈندىم. مەن ئالدىرىماي ھەممىنى چۈشەندۈرۈۋاتقاندا ئاغىنىنىڭ ئايالى چۈشلۈك

تاماققا كېلىپ قالدى. ئۇنىڭغا ئېيتتىم.

ـــكەڭلىكى تۆت ـ بەش سانتىمېتىر، ئۇزۇنلۇقى باش ئوربغدەك لاتا ئېلىڭدە، بىر تۇخۇمنىڭ سىرتقىنى شۇ-نىڭغا سۈركەك، دۇكاننىڭكىگە قارىغاندا، ئۆينىڭ تۇخۇمى ياخشىراق. ئاندىن لاتىنى مانا مۇنداق: قاشنىڭ ئۈستىدىن باشلاپ باشقا ئورالۋ. بىر قېتىمدىلا قان بېسىمى تۆۋەن-لەپ، باش ئاغرىقى توختايدۇ. ئەمما ئۇنى ئۇچ كۈن ئۈدا تەكرارلاش كېرەك.

ئارىدىن ئىككى ـ ئۇچ ئاي ئۆتۈپ، بۇ يېزىغا يەنە يولۇم چۈشۈپ قالدى ـ دە، ئاغىنىنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىش مەقسىتىدە ئۇنىڭ ئۆيىگە يەنە بېرىشقا توغرا كەل-دى.

ـــمەسلىھەتىڭگە ئاپىرىن،ـــدېدى ئۇ.

ـــنېمە بولدى؟

ـــشۇ كۈنىگىچە بىز ئەخمەقلەر تۇخۇمنىڭ قۇدرىتىگە كۆز يۇمۇپ يۈرۈپتىمىز،ـــدېدى ئۇ مىيقىدا كۈلۈپ،ـــ ئۇنى پەقەت ئوزۇق قاتاردا بىلىپ، شىپالىق خۇسۇسىيىتى يوق، دەپ يۈرۈپتىمىز. سەن دېگەندەك بىرىنچى كۈننىڭ ئەتىسىلا ئەسلىمگە كەلدىم. شۇنىڭدىن بۇيان مانا ئىككى ئايدىن ئوشۇقراق ۋاقىت ئۆتتى. قان بېسىمىم ئۆرلىمىدى. خۇدايىم، بىر جېنىڭغا مىلك جان بەرسۇن.

بۇ تاساددىپي نەرسە ئەمەس. چۈنكى بۇ ئۇسۇل بىلەن نۇرغۇنلىغان كىشىلەر ئۆز جېنىغا ئارام تاپتى.

تۇخۇم توغرىسىدا سۆزلىگەندە خېلى گەپ قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. بەزىلەر، ئېغىر يۈك كۆتۈرۈپ، بېلىنى چىم قىلىۋالغاندىمۇ تۇخۇم سىرتقى يارىدەم بېرىدۇ. بەزىلەر تەرتىزنى ھاۋانچىدا سوقۇپ تالقانلاپ، بىر قوشۇق تال-قاننى بىر تۇخۇم سىرتقى بىلەن ئارىلاشتۇرۇپ بەلگە چاپلايدۇ. بەزىلەر قارىمۇچ بىلەن ھەسەل، تۇخۇم ئۇچىنى ئارىلاشتۇرۇپ ئىشلىتىدىكەن. قارىمۇچ بىلەن تۇخۇم سىرتقى ئارىلاشتۇرۇپ بەلگە چاپلىغاندا، يۇقىرى ئۇنۇمگە ئىگە بولدۇم. ئۇنىڭ ئۇسۇلى مۇنداق: تۇخۇم سىرتقى، قارىمۇچ (چوڭ قوشۇقتا سىيپاپ بىر قوشۇق) ھەسەل (بىر قوشۇق) بىلەن ئارىلاشمىسىنى تۆت قاتلانغان قول ياغلىققا مايلاپ، بەلنىڭ دەل ئاغرىيدىغان يېرىگە قويىمىز ۋە ئۇستىنى بىر نەرسە بىلەن تارتىپ باغلىۋالىمىز. بۇ ئۇسۇل كېچىسى يېتىش ئالدىدا ئىشلىتىلىدۇ. ئەتىگەنلىكى ئىشقا ماڭغاندا ئۇنى ئېلىۋېتىمىز. دەسلەپكى ئۇچ كۈننىڭ ئۆزىدە-دىلا ئادەم ئۆزىنى تېتىك ھېس قىلىشقا باشلايدۇ. مېنىڭچە بولغاندا داۋالاشنى ئۇزۇلدۇرمەي بىر ھەپتە قىلغان ياخشى. بۇ يەردە شۇنىمۇ ئېيتىپ كېتىش كېرەككى، داۋالانغان ئادەم بىر ئاي ئۆزىنى ئېغىر ئىشلاردىن تارتىمىقى لازىم.

تۇخۇم يېغى. ئۇيغۇرلارنىڭ تۇرمۇش تىرىكچىلىكىدە غاز، ئۆردەككە قارىغاندا، توخۇ ئاساسلىق ئورۇندا تۇرىدۇ. شۇڭا تېبابىتىمىزدە كۆپرەك توخۇ تۇخۇمى ئىشلىتى-لىدۇ. تۇخۇم يېغىمۇ مانا شۇ توخۇ تۇخۇمىنىڭ سىرتقىدىن چىقىرىلىدۇ. ئۇنى مومام مەريەمخاننىڭ ياساۋاتقىنىنى تا-لاي قېتىم كۆرگەنمەن. ھېلىمۇ يادىمدا، تۇخۇم يېغى چە-قىرىش ئۇسۇلى: تۇخۇمنى پۈتۈن پېتى قاينىتىپ پىشۇرۇپ ئاندىن تازىلىنىپ سىرتقى ئېلىنىدۇ. ئاندىن ئۇنى ئاستا-كۆيۈۋاتقان ئوتقا قويسا ئېرىپ، مايغا ئايلىنىدۇ. ئۇ كۆيۈ-گەن يەرگە، ھۆل تەمرەتكىگە داۋا.

ھېلىمۇ يادىمدا، مومام رەمىتى ئالدىغا قورسىقى ئاغ-رىپ، ئىچى توختىماي ماغدۇرى ئۇزۇلگەن بالىنى ئېلىپ كەلسە، بىر پارچە كىگىزگە (تولىراق قارا قوينىڭ كىگىزى ئىشلىتىلەتتى) بىر تال تۇخۇمنى چېقىپ قۇيۇپ، ئاغرىق نارەسىدىنىڭ ئىشتىنىنى يەشكۈزۈپ شۇنىڭغا ئولتۇرغۇ-زاتتى. 10 ـ 15 مىنۇتتىن كېيىن بالىنى كۆتۈرۈپ ئالاتتى. شۇندا قارىغۇدەك بولسىڭىز، تۇخۇمنىڭ ياكى سىرتقى، ياكى ئېقى يوق بولۇپ چىقاتتى. مەن ھەيران بولۇپ بىردەم كىگىزگە، بىر دەم مومامغا قارايتتىم.

ـــبۇنىڭ ئەجەبلىنىدىغان ھېچ نېمىسى يوق،ـــدەپ چۈشەندۈرەتتى مومام،ـــمۇبادا نارەسىدىنىڭ قورسىقى سوغۇقتىن ئاغرىسا، تۇخۇمنىڭ سىرتقىنى، ئىسسىقتىن ئاغرىسا، ئېقىنى بالىنىڭ ئىچى شۇمۇرىۋالىدۇ ۋە ئۇ داۋا تاپىدۇ. مانا كۆردۈڭمۇ، تۇخۇمنىڭ سىرتقى يوق، دېمەك بالىنىڭ ئىچى سوغۇقتىن ئاغرىغان.

تۇخۇمدا نارەسىدىنى قانچە كۈن ئولتۇرغۇزىدىغانلە-قىمۇ يادىمدا، ئۇچ كۈن ئاخشىمى ئولتۇرغۇزۇلىدۇ. شۇ-دىلا بالىنىڭ ئىچى ئۆتۈش توختايتتى. ئانىلار مومامغا سۇۋغا ـ سالاملىرىنى ئېلىپ كېلەتتى.

نارەسىدىلەر ئارىسىدىكى مۇنداق قورساق ئاغرىقلە-رىنى داۋالاشتىكى بۇ ئاددىي ئۇسۇل ھازىر تامامەن ئەس-تىن كۆتۈرۈلۈپ ئەمەلدىن قالغان. مۇبادا بالىمىزنىڭ ئىچى

ئۆتۈپ قالسا، دەررۇ دوختۇرغا يۈگۈرەيمىز. دوختۇرلار-نىڭ دوردىسى بولسىغۇ كاشكى. دوختۇردا بەزىلەرنىڭ ئىچى ئۆتۈشى توختىسا، بەزىلەرگە ھېچنەرسە كار قىلمايدۇ. ئۇنى ئۆز پەرزەنتلىرىم، نەۋرىلىرىم ۋە بەزى تونۇشلار-نىڭ بالىلىرىدىنمۇ كۆرۈپ، ئۆز دورامنى ياساشقا مەجبۇر بولغانمەن.

بۇ يەردە تەجرىبىدىن ئۆتكەن مۇنداق بىر ئەھۋالنىمۇ ئەسلەپ ئۆتمەي مۇمكىن ئەمەس ئوخشايدۇ. مۇبادا گې-موروي تېشىغا چىقۋالسا، ئۇچ كۈن ئۇدا، ھەر كۈنى ئاخشىمى ئىككى دانە توخۇ تۇخۇمىنى چېقىپ، بىر پاكىز لاتىغا قويۇك ـ دە، ئۈستىدە 10 ـ 15 مىنۇت ئولتۇرۇك. يارا ئۇچ كۈندە ئىچىگە كىرىپ كېتىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن توخۇ يېغىدا بەش كۈن داكا بىلەن تېڭىلىك.

يىلان

بۇنىڭدىن خېلى يىللار ئىلگىرى ئۆزىبېك تىلىدا چىقىدىغان «سائادەت» ژۇرنىلىدىمۇ ياكى «پەن ۋە تۇر-مۇش» ژۇرنىلىدىمۇ بىر ئالىمنىڭ يىلان توغرىسىدىكى ماقالىسىنى ئوقۇغانىدىم. ئالىم ماقالىسىدە يىلاننىڭ شىپا-لىق خۇسۇسىيىتى بارلىقى توغرىسىدىكى رىۋايەتلەرنى «بىمەنە گەپ» دەپ، يوققا چىقىرىدۇ. مەن شۇندا ئۇ ئالىمنىڭ ئۆزىنى بىمەنە گەپ قىلىدىغان ئادەم ئىكەن-دىدىم. چۈنكى مەن ئۇ توغرىسىدا سەل كېيىنرەك ھېكايە قىلىمەن. يىلاننىڭ شىپالىق خۇسۇسىيىتىنى ئۆز كۆزى بە-لەن كۆرگەن ئادەممەن. كېيىنكى يىللىرى تۇغقان يوقلاش مەقسىتىدە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىغا بارغىنىمدا ئۇرۇمچى، ئاقسۇ، قەشقەر ۋە خوتەن بازارلىرىدا تىرىك، قۇرۇتۇلغان، بوتۇلكىغا قاچىلانغان يىلانلارنىمۇ (ئەپسۇس بۇ جانىۋارنىڭ قانداق ئاغرىقلارغا قوللىنىلىدىغانلىقىنى سۈرۈشتۈرمەپتىمەن) ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم. بۇ پا-كىتلار ئۇيغۇر تېبابىتىدە يىلاننىڭمۇ ئۆزىگە خاس ئورنى بارلىقىنى ئىسپاتلىسا كېرەك.

تەپسىلاتقا بېرىلمەي، ئېنىق پاكىتلارغا تايىنىپ كۆ-رەيلى.

1946 ـ يىلى ئالدىدا ئىسسىق قوتۇرغا مۇپتىلا بولغا-نىدىم. كېيىن ئۇ تۇرۇپلا سوغ قوتۇرغا ئايلىنىپ كەتتى. پۇت ـ قوللىرىمنىڭ بارماقلىرى ئارىسىدىمۇ، پۇتكۈل بەدىنىمدىمۇ شەلۋەرەپ، قىچىشىپ ئارامىمنى قويمىدى.

ئولتۇرۇپ ـ قوپۇش مېنىڭ ئۈچۈن مۇشكۈل ئىش بولدى. ئۆزىمىز يىپ ئېگىرىپ توقۇپ، كىيىۋالغان ئىشتان ـ كۆڭلەككە چاپلىشىپ قالاتتى ـ دە، ئورنۇمدىن تۇرسامىلا جېنىم قاقشاپ كېتەتتى. چۈنكى بىر پارچە يەرنىڭ تېرىسى سويۇلۇپ چىقاتتى. دوختۇرغا كۆرۈنۈۋېدىم. سېسىقتىن ـ سېسىق دورا بەردى. قانچە ئىخلاس قىلىپ ئىشلەتسەممۇ، ئۇنىڭدىن بىر تىينىلىق پايدا بولمىدى.

ئولتۇرۇش ئىمكانىيىتى بولمىغانلىقتىن دەرستە پارتىغا جەينەك تىرەپ ئولتۇرسام، رۇس تىلى مۇئەللىمى ئولتۇر، دەپ بۇيرۇق بەردى. ئولتۇرۇۋاتىمەن، مۇئەللىم، دېدىم. لېكىن ئۇ ماڭا مىختەك قادىلىپ تۇرۇۋالدى. ساۋاقداشلار ئالدىدا ھەممىنى ئوچۇق ئېيتىش مۇمكىن ئەمەستە. چۈنكى 8 ـ سىنىپتا ئۆزۈمنى يىگىت ھېسابلاپ يۈرگەن بالىلارنىڭ بىرىمەن. سىنىپتا قىزلار ئولتۇرىدۇ. شۇڭا خۇددى سوغ سۇدا يۇغۇرۇلغان خام نانىدەك بېزىرىپ تۇرۇۋالدىم. مۇ-ئەللىم مېنى سىنىپتىن چىق دېدى. ئىلاج قانچە، چىقىشقا توغرا كەلدى. تەنەپپۇستا بالىلار مېنى ئىلمىي مۇدىرنىڭ ئىزدەۋاتقانلىقى توغرىسىدىكى خەۋەرنى يەتكۈزدى. رۇس تىلى مۇئەللىمى دەرستىن كېيىن ئىلمىي مۇدىرغا مېنىڭ «تەرتىپسىزلىكىمنى» ئېيتىپ شىكايەت قىلغانىكەن. ئۇمۇ ئەر، مەنمۇ ئەر بولغانلىقىمىز ئۈچۈن ھېچ نەرسىنى يو-شۇرماي ئوچۇق ئېيتتىم.

ـــ بۇ يامان بوپتىغۇ، ـــ دېدى ئۇ مېنىڭ ھالىمنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ـــ بىرەر مومايى، بوۋايلاردىن مەسلە-ھەت سوراپ كۆرمىدىڭمۇ؟ مۇنداق يۈرگىنىڭ بولمايدۇ. ئۆزۈڭگە نېمىشقا ئىچىڭ ئاغرىمايدۇ، ـــ دېدى ئىلمىي مۇدىر.

شۇ دەقىقىدە بىردىن بوۋام رەمىتى ھايات چاغدا ئا-رىلىشىپ يۈرگەن ئاپئاق ساقلى تۇشىنى يېپىپ تۇرىدىغان ئەرشىدىن ئىسىملىك بوۋاي يادىمغا كەلدى، ئۇ كىشى چوڭ ئاقسۇ يېزىسىدىكى شۇ يىللاردىكى چوڭ گۆش دۇكىنىنى تۇتاتتى. يەنە بىر تەرەپتىن ئۇنىڭ ئۆيى مەكتەپ ياتاقخانىسىغا يېقىن ئىدى. شۇ بوۋاينىڭ ئالدىغا كىردىم ۋە ئەھۋالىمنى ئېيتتىم. بۇ ياز ئايلىرىنىڭ باشلىرى ئىدى.

ـــ ئوغلۇم، بىر يىلان تۇتقىن ـ دە، بېشىنى كېسۋال، بوتۇلكىغا قاچىلاپ يەرگە كۆم. ئون كۈن بولغاندا ئاچ-ساڭ، يىلان ئېرىپ مايغا ئايلىنىدۇ، شۇ مايدا بەدىنىڭنى

ئۇدا بەش كۈن مايلاپ، ئاندىن مۇنچىغا چۈش، ئاغرىقىلىق مۇنچىدا قالىدۇ،ـــدەپ مەسلىھەت بەردى ئەرشىدىن بو-ۋاي. يىلان ئېرىپ چىققان ماي سىسىق بولغىنى ئۈچۈن دەرستىن كېيىن ياتاقخانىمىز نېرىسىدىكى ئەسكى تام ئۈ-چىگە كىرەتتىم ـ دە، پۈتكۈل كىيىم ـ كېچىكمىنى يېشە-ۋېتىپ مايلايتتىم ۋە دەرس تەييارلاپ ئولتۇراتتىم.

ئالتىنچى كۈنى كەچ مۇنچىغا بېرىپ يۇيۇنۇپ قايتتىم. ئەتىسى قارىسام بەدىنىمدە مېنى بىئارام قىلغۇدەك نەرسە قالماپتۇ.

قىسقىسى، شۇنىڭ بىلەن قوتۇردىن مەڭگۈ خوشلاش-تىم. ئەرشىدىن بوۋاينىڭ ياتقان جايى ئىلاھىم جەننەتتە بولسۇن! يېقىندا قوشنىمىز مەخسۇت دېگەن كىشى كىرىپ كەپتۇ. چاي ئۈستىدە قىلمىغان گەپىمىز قالمىدى. مەن ئەرشىدىن بوۋاينىڭ دوردىسى بىلەن قانداق ساقايغانلى-قىمنى سۆزلەپ بەردىم.

ـــتوغرا ئېيتىسىز،ـــدېدى ئۇ بىردىن سۆزۈمنى قۇۋۇەتلەپ،ـــبۇنىڭدىن خېلى يىل ئىلگىرى ئاغرىقخانىغا چۈشۈپ قالدىم. مېنى ئورۇنلاشتۇرغان بۆلمىدە چوڭ ياشتىكى بىر كىشىمۇ بار ئىكەن. ئۇ كىشىنىڭ بەدىنىدە تەمرەتكىدەك قىچىشقاق يارا بار ئىكەن. ئوكۇل ئۈستىگە ئوكۇل، دورا ئۈستىگە دورا ئېلىۋاتىمىز. بىراق، قىلغان دورىلار ئۇ كىشىگە ھېچ تەسىر قىلمىدى. مېنى ئاغرىقخا-نىدىن چىقىرىۋەتكەن بولدى. شۇندا ھېلىقى كىشى:

ـــئۇكا، سەن ئۆيۈڭگە چىقىپ كېتىپ بارىسەن، گې-پىڭگە قارىغاندا يېزا بىلەن ئالاقەڭ خېلى چىلك ئوخشايدۇ. ئوغۇل بالىلىق قىلىپ، ماڭا ئىككى تال يىلان تېپىپ بەرگىن. خىزمىتىڭ بىكار كەتمەيدۇ، ماڭا ئوخشاش ئاغ-رىقى بار بىر كىشى بۇ كاساپەت كېسەلدىن شۇ يىلاننىڭ گۆشىنى يەپ ساقىيىپ كېتىپتۇ، ـ دەپ ناله قىلىپ تۇرۇ-ۋالدى. مەن ئاتام دېمەتلىك بۇ چوڭ ياشلىق كىشىنىڭ گەپىنى يىرالمىدىم. رەھمىتى تا ھاياتىنىڭ ئاخىرىغىچە كۆرگەنلا يەردە رەھمەت ئېيتىپ، مۇرەمگە قاقاتتى. چۈن-كى يارىسى شۇ يىلان گۆشىنى يېگەندىن كېيىن ساقىيىپ كېتىپتۇ.

يىلاننىڭ پەقەت ھېيىلا ئەمەس، شۇنداقلا گۆشىنىڭ قىچىشقاققا شىپالىق ئىكەنلىكىنى مۇشۇ ئىككى پاكىت ئىسپاتلاپ تۇرسىمۇ، دەرد تارتىۋاتقانلار ئاڭلاپ قالسۇن، دېگەن ئويدا يەنە بەزى نەرسىلەرنى سۆزلەپ بېرىشكە قارار قىلدىم.

بەزىلەر يىلاننى تىرىكلا بوتۇلكىغا سولاپ، ئاغزىنى ھىم ئېتىپ يار بويى ئاپتاپقا قاقلاپ قويىدىكەن. جانلىق نەرسە بولغىنى ئۈچۈن يىلان بوتۇلكا ئىچىدە ھاۋا يې-تىشمەي، ئالدىدا كۆپۈپ، ئاندىن يېرىلىدىكەن. شۇنىڭ بىلەن ئۇ قۇياش نۇرىدا پەيدىنپەي ئېرىپ ماي ھاسىل بولىدىكەن. يىلاننىڭ بۇ مېيى ئاساسەن بەل ئاغرىقلىرىغا ئىشلىتىلىدىكەن. يىلاننىڭ بېشى كېسىلمىگەنلىكتىن ماي زەھەرلىك بولۇپ، ئېچىشتۇرۇش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە. شۇنىڭ ئۈچۈن پەلكۈچ ياساپ، ئۇنى قويۇق سۈركىمەي، بەلكى ئىككى ياكى ئۈچ سىزىقچە تارتىپ قويۇشنىڭ ئۆزى كۇپايە ئىكەن. ئادەم چىدالماي قالىدۇ، دەيدۇ بىلگەنلەر. بۇ ماي بەل ئاغرىقىدىن تاشقىرى، بەزى تەمرەتكىلەرگىمۇ ئىشلىتىلىدۇ.

چونجا ئاپتوبۇس پاركى شوپۇرلىرىنىڭ بىرى بىلەن يولدا يولداش بولۇپ قالدىم. ئۇ ماڭا تۆۋەندىكىلەرنى ھېكايە قىلىپ بەردى.

ئۇنىڭ 8 ـ سىنىپتا ئوقۇۋاتقان ئىنىسى زىققا بىلەن ئاغرىپتۇ. ئوقۇشنىمۇ تاشلاپتۇ. ياتمىغان ئاغرىقخانىسى، يېمىگەن دوردىسى، سالمىغان ئوكۇلى قالمىغان. ئاخىر ئۇ مېنىڭ ئەرشىدىن بوۋامغا ئوخشاش بىر ئاقساقال بىلەن ئۈچرىشىپ قاپتۇ ـ دە، سۆزىدىن سۆز چىقىپ قېرىندىشى-نىڭ ئەھۋالىنى سۆزلەپ بېرىپتۇ.

ـــبىر پارچە يېڭى كالا گۆشىنى تاپ،ـــدەپتۇ ئۇ،ـــ ئۇنى بىر تال يىلان گۆشىگە ئارىلاشتۇرۇپ، راسا چاناپ، بىر ئايقۇر چۆچۈرە ئەتكۈزۈپ ئىنىڭغا ئىچكۈز. ئۇنىڭغا بۇنىڭدىن ئېسىل دورىنى تاپالمايسەن.

شوپۇر بۇرادەر بوۋاينىڭ دېگىنىنى ئىشلەپتۇ. شۇ كې-چىسى ئىنىسى دۇنيادىن بىغەم ئۇخلاپتۇ. راسا تەرلىگەن بولسا كېرەك. ئەتىسى يۆتەلمۇ كەسكىن ئازىيىپتۇ. بالا ئۈچىنچى كۈنى ئۆزىنى ئوبدانلا ھېس قىلىپتۇ. كېيىن بىمار ئاكىسىدىن نېمە بەرگىنىنى سوراپتۇ. ئاكىسى «گۆشكە بىر مولا بوۋايغا دۇئا قىلدۇرغانىدىم، خالاس» دەپ تىرە-جەپ تۇرۇۋاپتۇ. ئەمما، بۇ جاۋاب بالىنى قانائەتلەندۈرلى-مەپتۇ:

ـــئاكا، سەن ئوچۇقىنى ئېيتقىن، جېنىمغا ئارام

بېرىۋاتىدۇ. ئۇنىڭدىن يىرگەنگىنىم يوق؟ قورقما!ـــدەپتۇ بىمار. بىمار ئەتىسى قوشنىسىنىڭ ئېشىكىنى سوراپ مىنىپ، باھار يېزىسى تەرەپكە بېرىپ، ئۆز قولى بىلەن يەنە بىر يىلان تۇتۇپ چۆچۈرە ئەتكۈزۈپ يەپتۇ.

ـــ شۇنىڭ بىلەن ئىنىم سەللىمازا ساقايدى، ئوتتۇرا مەكتەپنىمۇ تۈگەتتى. ئارمىيىگىمۇ بېرىپ قايتتى. مۇشۇ كۈنلەردە ئۇ ئىككى پەرزەنتنىڭ ئاتىسى،ـــ دەپ شوپۇر ھېكايىسىنى ئاياغلاشتۇردى.

مۇشۇلارنى ھېكايە قىلىۋاتقاندا خىيالىمغا رېئاللىققا يېقىن بىر رىۋايەت كەلدى. ئۇنى قاچان، كىمدىن ئاڭلىغىنىم ئېسىمدە يوق. بىر كىشىنىڭ يالغۇز ئوغلى بولۇپ، ئۇ زىققا بىلەن ئاغرىۋاتقان ئىكەن. ئاتىنىڭ ئوغلىنى ئاپارمىغان يېرى قالمىغان بولسا كېرەك. يېقىنلىرىدىن بىرى پالانچى مەلىدە قالتىس بىر تېۋىپ بارىكەن. ئۇ زىققىنى ئاسانلا ساقايتار ئىمىش، دەپتۇ. ئاتا ھارۋىنى قوشۇپتۇ ـ دە، سەپەرگە چىقىپتۇ. ئاتا ـ بالا ئۇزاق يول مېڭىپتۇ. بىر يەرگە كەلگەندە، كۈن ئولتۇرۇشقا يېقىنلىشىپتۇ. يول چۈلدىن ئۆتىدىكەن. يول بويىدا يالغۇز ئۆي بولۇپ، ئۇ ـ نىڭدا بىر بوۋاي ياشايدىكەن. بوۋاي مېھمانلارنى ئىللىق قارشى ئېلىپ، ئۆيىگە باشلاپتۇ.

ساھىبخان كۆپنى كۆرگەن ئادەم ئىكەن. ‹كەلگۈچە مېھمان، كەلگەندىن كېيىن ئۆي ئىگىسى ئۇيۇلىدۇ› غۇ. ساھىبخان قەدىر ئەھۋال ياشايدىكەن. مېھمانلارنىڭ ئالدىغا قويغۇدەك ھېچنەرسىسى يوق. دۇنيالىقتا يالغۇز ئۆچكىسى ئىكەن. ئۇنى سويماي دېسە، مۇنۇ مېھمانلار ئالدىدا سەت، سويماي دېسە، ئۇ قورسىقىنى شۇ ئۆچكىنىڭ سۈتى بىلەن بېقىۋاتقانلىقىنى ئويلاپتۇ. ساھىبخان ئاخىر مېھمانلارنىڭ دۇئاسىنى ئاپتۇ ـ دە، تىرىكچىلىكتىكى يالغۇز ئۆچكىسىنى سويۇپ، پارچىلاپ قازانغا ساپتۇ. بوۋاينىڭ ئۆيى ئالدىدا بىر تۈپ چېقىر جۈجەم دەرىخى بولۇپ، ئوچاق شۇنىڭ ئاستىدا ئىكەن. ئۆچكە گۆشى خۇددى شۇ ئوچاقتىكى قازاندا قاينايدۇ. ساھىبخان قازان قاينىغاندا، ئۇستىدىكى كۆپۈكنى ئېلىپ، تۈۋاقنى قىيا ئوچۇق قويۇپ مېھمانلىرى ئالدىغا كىرىدۇ. گۆشنى قازاندىن ئۇسۇش مەقسىتىدە ئاخىرقى قېتىم چىقىپ تۈۋاقنى شۇنداقلا كۆتەرسە، قازان ئىچىدە ئارغامچا كېسىمى ياتقۇدەك. ساھىبخان ئۇنى تاياققا ئېلىپ چىقىرىپ قارىسا، يىلان! ساھىبخان نېمە قىلارىنى بىلمەي ھاڭ بېقىپ تۇرۇپ قاپتۇ. چۈنكى گۆش بىلەن شورپىنى تۆكۈۋېتەي دېسە مېھمانلارغا بەرگۈدەك ھېچ نەرسە يوق. كۆزنى يۇمۇپ گۆشنى مېھمانلار ئالدىغا قويماي دېسە، مۇنۇ ئەھۋال. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۆچكىنى سويۇپ قازانغا سالغاننى مېھمانلار كۆردى. ئەگەر ھەق گەپنى ئېيتسا، مېھمانلارنىڭ ئىشەنمەسلىكىمۇ مۇمكىن. ھەتتا ساھىبخاننى «بۇ راسا پىخسىق ئادەم ئىكەن» دېيىشىمۇ مۇمكىن ئىدى.

ـــ بۇمۇ خۇدايىمنىڭ بىر بۇيرۇقىدۇ،ـــ دەپ، ساھىبخان گۆشنى قازاندىن چىقىرىپ، مېھمانلارغا ئېلىپ كىردۇ. ئۇزاق يولدىن ھېرىپ ـ ئېچىپ كەلگەن ئاتا ـ بالا مېھمان گۆش يەپ، شورپا ئىچىپ قورساقلىرىنى ئوبدان تويغۇزۇپ راھەتلىنىدۇ. بىراق، تاڭ ئاتقۇچە تالاغا يۈگۈرەيدىغان بالا ناھايىتى خاتىرجەم ئۇخلايدۇ. ئاتىمۇ، بالىمۇ بۇ يولدا ھېرىپ كەتكەنلىكىنىڭ ئالامىتى دەپ سەپىرىنى داۋاملاشتۇرىدۇ. تېۋىپ بالىنىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ:

ـــ بالىڭىزنىڭ ئىچىدە ھېچقانداق ئاغرىقى يوق. مېنى ئەخمەق قىلغىلى كەلدىڭلارمۇ؟ـــ دەپ ناھايىتى خاپا بولدۇ.

بالىنىڭ ئاتىسى ئاللا نامى بىلەن قەسەم ئىچىدۇ ـ دە، ئوغلىنى ئېلىپ ئۆيگە قايتىدۇ. ئۆيگە كەلگەندىن كېيىنمۇ بالا خۇددى ھېچقاچان ئاغرىمىغان ئادەمدەك يۈرىدۇ. خۇدانىڭ بۇ كارامىتى ئاتىنىمۇ، بالىنىمۇ ئويلاندۇرۇپ قويىدۇ.

ـــ دادا،ـــ دەيدۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئوغۇل،ـــ تا ھېلىقى چۈلدىكى بوۋاينىڭ ئۆيىگە يەتكۈچىلىك مەن ئاغرىق ئىدىم. شۇ بوۋاينىڭ ئۆيىدە قونغان كۈنىدىن باشلاپ خاتىرجەم ئۇخلىدىم. تېۋىپ توغرا تاپتى. ھازىر مېنىڭدە ھېچقانداق ئاغرىق يوق. شۇ بوۋاي ماڭا دورا بېرىپ ساقايتتى. شۇ كىشىنىڭ ئالدىغا بارماي زادى بولمايدۇ.

ـــ ئوغلۇم ئىككىمىزنىڭ ئويى بىر يەردىن چىقۋاتىدۇ. ئەتە ئاناڭ نان ياقسۇن. ئۆگۈنلۈككە يولغا چىقايلى.

ساھىبخان ئالدىدا ئىللا ـ بىللا مەن ھېچنەرسە بەرمىدىم، دەپ يېقىن كەلمەيدۇ. ئەمما ئاتا ـ بالا مېھمانلار قادىلىپ تۇرۇۋالغاندىن كېيىن ساھىبخان بولغان ۋەقەنى باشتىن ـ ئاخىر تەپسىلى ھېكايە قىلىپ بېرىدۇ.

ـــ قېرىنداش،ـــ دەيدۇ ئاخىرىدا بالىنىڭ ئاتىسى،ـــ

ھەر ھالدا پىشانەمگە پۈتكەن يالغۇز ئوغلۇم سىزنىلىق ئۆ-يىگىزدە داۋا تاپتى. مۇنۇ ئىككى ئۆچكە سىزگە قىلغان سۈۋغىمىز بولسۇن، بوپتۇ دېسىگىز يۈرتىمىزغا كۆچۈرۈپ ئاپىرىپ، ئۆي ـ جايلىق قىلىشمۇ قولىمىزدىن كېلىدۇ.

شۇنداق قىلىپ، چۆلدە ياشاۋاتقان بوۋاي ئويلىمىغان يەردىن تۇغقان تېپىپ، ئادەملەرگە كېلىپ قوشۇلغانىكەن.

بۇغۇ رىۋايەت، ئەمدى ئۆز تەجرىبەم توغرىسىدا ئىككى ئېغىز گەپ. ئېغىر زىققىنى ساقايتىشنىلىق مۇمكىن ئىكەنلىكى توغرىسىدا «شىپالىق يۈز ئون گىياھ» ناملىق كىتابىمنىلىق «غەندىغەرە» قىسمىدىنمۇ ئاز ـ تولا گەپ قىلغانىدىم. زىققىغا بېرىلىدىغان دورىنى مۇنداق تەييارلە-دىم: ئوتتۇز گرام ياۋايى غەندىغەرە يىلتىزىنى يېرىم لە-تىردىن سەل كۆپرەك سۇدا ئاستا كۆيۈۋاتقان ئوتتا ئون مىنۇت قاينىتىپ، ئاندىن غەندىغەرە يىلتىزى قايناتمىدىن چىقىرىلىدۇ ۋە ئۇنىلىق ئورنىغا قۇرۇتۇلغان يىلاننىلىق تۆت-تىن بىر قىسمى سېلىنىپ، قاينىتىلىدۇ. بۇ قايناتما زىققا كېسىلگە گىرىپتار بولغان ئادەمگە كۈنىگە ئۈچ قېتىم، ھەر قېتىمدا 30 گرامدىن يىلمان بېرىلىدۇ. ئىچكەندە ھاپىلا قىلىپ كۆتۈرۈۋەتمەي ئاز ـ ئازدىن ئىچكەن مەقسەتكە مۇۋاپىق، ئۇ قىزىلئۆڭگەچنى يۇيىدۇ.

قايناتما ئاغزى بۇراپ ئېتىلىدىغان بوتۇلكىغا قاچىلە-نىپ توڭلاتقۇدا ساقلىنىدۇ.

بەزىلەرگە ئىككى، بەزىلەرگە تۆت بوتۇلكا قايناتما لازىم بولىدۇ.

بىرسىنىمۇ ئەستىن چىقارماسلىقىمىز كېرەك، ئادەم ئۈچۈن دورىغا يىلان تۇتقاندا سۇ يىلنى ئەمەس، بوز يىلنى لازىم. چۈنكى سۇ يىلنى شورپىسى بوز يىلنى شورپىسىغا نىسبەتەن قۇۋۋەت جەھەتتىن تۆۋەن. بۇ مېنىلىق پىكرىم، سىناپ كۆرمەكچى بولسىڭىز، ئۆزىڭىزنىلىق ئىخ-تىيارى.

كىندىك لاتا ۋە بەش تىيىن

ئۇيغۇر خەلق تېبابىتى توغرىسىدا يېزىۋاتقىنىمغا قا-راپ بەزىلەرگە ھەممىنى بىلىدىغان ئەۋلىيادەك كۆرۈنە-ۋاتقاندىمەن. لېكىن ئۇنداق ئەمەس. يارانقان ئىگەم، ھەر ھالدا ماڭا خېلىلا پۇختا ئاڭلاش، كۆرۈش، تەھلىل قىلىش، ئەستە ساقلاش قابىلىيىتىنى بەرگەن ئوخشايدۇ. شۇ تۈ-پەيلى پەقەت ئويلىغانلىرىمنى خاتىرىلەپ، ئاز ـ تولا تەجرىبەمنىلا ئاق قەغەزگە چۈشۈرۈۋاتىمەن. قىسقىسى مېنىڭدە ھېچقانداق ئەۋلىيالىق يوق دېمەكچىمەن. مۇبادا ئەۋلىيالىق بولغىندا، بىر ياش ئاننىلىق «قۇچىقىمدىكى بالا ئۈچ ئايلىق بولۇپ قالدى. بىراق ئۇنىلىق كىندىكى پولتىيىپ چىقىپ تۇرىدۇ. شۇنىڭغا بىر نەرسە دەپ بېرە-لەمسىز؟» دەپ مۇراجىئەت قىلغىندا، تۈكۈرۈكۈمنى يۇ-تۇپ، يەرگە قاراپ ئولتۇرماس ئىدىم، راستىمۇ؟

بىلمىگەن نەرسىنى بىلىمەن دەپ مەيدىسىگە ئۇرۇش ئەخمەقلىنىلىق ئىشى. ياش ئاننىلىق بۇ سوئالغا جاۋابنى مۇشۇ يېقىندا ئويلىمىغانلا يەردىن تاپقاندەك بولدۇم.

قېرىنداشلىرىمنىلىق ھالىدىن خەۋەر ئېلىش مەقسىتىدە ئەمگەكچى قازاق ناھىيىسىنىلىق تاشتىقارا يېزىسىغا بارغانە-دىم. گەپتىن ـ گەپ چىقىپ يەنە شۇ خەلق تېبابەتچىلىكى توغرىسىدا سۆز بولۇپ قالدى ـ دە، يېشى ئاتمىشقا ئۇلە-شىپ قالغان سىڭلىم جەننەتبۇۋىگە:

ـــ قېرىنداش سەن ئالتە ـ يەتتە بالىنىلىق ئانىسى، ئون بەشكە يېقىن نەۋرىنىلىق مومىسى بولغان ئانىسەن. تۇر-مۇشتا كىندىكى چىقىپ قالغان نارەسىدىنى كۆردۈڭمۇ؟ـــ دەپ سوردىدىم.

ـــ نېمىشقا ئۇچراشمىسۇن؟ـــ دېدى ئۇ، ـــ مەسىلەن، تۇنجى ئوغلۇم (سىڭلىمنىلىق بۇ ئوغلى ھازىر قىرىقنىلىق بوسۇغىسىغا باراي دەپ قالدى) ئىككىمىزنى تۇغۇتخانە-دىن ئۆيگە ئېلىپ چىقتى. ئارىدىن بىر ئاز ۋاقىت ئۆتۈپلا ئۇنىلىق ئىچى سانجىغاندەك قىلىپ يىغلايدۇ، بىئارام بو-لىدۇ. قېينانام دەم سالاتتى، ئاشلايتتى، بىراق، ئۇنىلىق بە-لەن ياخشى بولۇپ كېتەلمىدى. كېيىن قېيناتام ئۇرنەكتە تۇرىدىغان تۇركىمۇ، ئەزەربەيجانمۇ، ھازىر يادىمدا يوق، بىر مولا مومايغا ئېلىپ بېرىڭلار، دېدى. ئۇ مومای بىر ئاي داۋالىدى. ئەمما ئۇنىڭدىنمۇ مەنپەئەت بولمىدى. شۇ ئاردا ئۇيغۇر ناھىيىسىدىن ئۆزۈمنىلىق تۇغقان ئانام كېلىپ قالدى. ئۇ بالامنى كۆرۈپ:

ـــ ۋاي، ئەخمەق قىز، بۇنىڭغا كىندىك لاتا تۇتماپ-سەنغۇ، ـــ دېدى.

قېينانام بىلمىگەن نەرسىنى ياش، تەجرىبىسىز مەن نەدىن بىلەي؟ ئاپام ئۇنى ئۆز ئاپىسىدىنمۇ ياكى قېينا-

نىسىدىن ئۆگەندىمۇ بىلمەيمەن، ھەر ھالدا نەۋرىسىگە كىندىك لاتا تەييارلاتتى. بىر قوشۇق كالىنىك تازا سېرىق يېغىنى تەلەپ قىلدى. بۆشۈكنى تەييارلاپ قويۇپ بالىنى قۇچىقىدا ئوڭدا ياتقۇزۇپ قوشۇقتىكى سېرىق يـاغـدىن كۆرسەتكۈچ بارمىقى بىلەن ئېلىپ، نەۋرىسىنىك كىندىكىنى مايلىدى ھەم ئۇۋۇلدى.

ئاخىردا بۆشۈككە ياتقۇزۇپ، پۇتلىرىنى باغلىغاندىن كېيىن بالىنىك كىندىكىنى كۆرسەتكۈچ بارمىقى بىلەن ئاستا بېسۇبدى كىندىك «غىچ» قىلىپ ئىچىگە كىرىپ كەتتى. شۇندا ئاپام يانچۇقىدىن مىستىن ياسالغان بىر دانە بەش تىيىننى ئېلىپ كىندىك ئۇستىگە قويۇپ كىندىك لاتا بىلەن چىلك قىلىپ باغلاپ، ئوراپ، بالىنى بۆلىدى. بۇ ئۇسۇل ئۇدا ئۇچ كۈن داۋاملاشتۇرۇلدى. تىيىننى ئىشلەتمىگىنىم بىلەن كىندىك لاتىنى بالا تا بىر ياشقا تولغىچە تاشلىمـدىم. ئەۋزىلى مۇشۇ كۈنلەردە كېلىنلىرىمۇ، قىزلىرىمۇ بالىنى بۆشۈككە سالغاندا كىندىك لاتىنى ئەستىن چىقارـمايدۇ.

قېرىندىشىمنىك ھېكايىسىدىن كېيىن مەن ئويلىـنـىپ قالدىم. چۈنكى، بۇگۈنكى ياش ئانىلار ئىپارخان، نۇزۇـگۈم، گۈلەمخان قاتارلىق نۇرغۇنلىغان ئارزۇلۇق قىزلـرىمىز چوك بولغان ئۇيغۇر بۆشۈكنى بالىمىز مايتۇق ـ سايتۇق ئۆسىدۇ، دەپ مەنىستىمەي، بالا ھارۇسىدا بېـقىشنى ئەۋزەل كۆرىدۇ. بالا ھارۇسىدا باققان بالىدا نەـدىن كىندىك لاتا بولسۇن! كىندىك لاتا تۇتقان تەقدىرـدىمۇ ئۇ بۆشۈكتىكىدەك چىلك تۇتمايدۇ، توختـمـايـدۇ. شۇڭا بۇگۈنكى نارەسىدىلەر ئارىسىدا گىرىجا كۆپ. كىنـدىك پولتىيىپ چىقىپ قالغىنى كىندىك چىقىش ئىكەن. شۇ تۇپەيلى ياش ئانىلار ئوقۇشنى بىلىدىغان رۇس مومايـلارنى ئىزدەپ سۈرۈشتۈرۈپ يۈرىدۇ. بۆشۈك، بىرىنچـىدىن، ئانىنىك جاپالىق ئەمگىكىنىك يېرىمىنى بۆلۈشۈۋالـدىغان نەرسە. بۆشۈكتە ياتقان بالىلار ئارىسىدا ئۆپكىسىگە سوغ تېگىش ئاغرىقى بۆشۈكتە ياتمىغان بالىلارغا نىسبەـتەن ئاز بولىدۇ. ئىككىنچىدىن، بۆشۈكتە ياتقان بالىغا كىندىك لاتا لازىم بولىدۇ ـ دە، كىندىك چىقىش ئاغرىقىغا يېقىن بولمايدۇ.

بوپتۇ، بۆشۈكنىك، كىندىك لاتىنىك شۇنداق مۇھىم ۋەزىپىسى بار دەيلى. خەلق تېبابەتچىلىكىدە سېرىق ياغ ئىسسىقلىق خۇسۇسىيەتكە ئىگە، دەپ تەكىتلىنىدۇ. ئۇمۇ توغرا. دېمەك، كىندىك چىقىش سوغدىن بولىدىغان ئاغـرىق. سېرىق ياغ، بىرىنچىدىن، كىندىكنى يۇمشـاتـسـا، ئىككىنچىدىن، سوغ تەگكەن كىندىكنى داۋالاش خۇسۇـسىيەتكە ئىگە. مىستىن ئىشلەنگەن بەش تىيىنچۇ؟ بۇ مېـنىك بېشىمنى ئوبدان قاتۇردى. شۇ ئاردىدا 1946 ـ يىلىنىك كەچ كۈزىدە يۈز بەرگەن بىر ۋاقىئە يادىمغا چۈشتى.

ئاتامنىك ئېلى ئىسىملىك ئاغىنىسى بولۇپ، ئۇ ئىككى ئوغلىنى بىللە خەتنە قىلدۇرۇپتۇ. ئاقسۇدىن كەلسەم ئانام كاۋا، ياڭىيۇ، كىچىك چىنىدە بىر قورۇلغان كۆممىقۇناق بەردى ـ دە، شۇ بالىلارنى مۇبارەكلەپ قايتىشىمنى تاپـشۇردى. ئېلى ئاكىلارنىك ئۆيى ئالدىدا يوغان قارا ئىت ياتاتتى. مەن ئۆيگە كىرىپ كېتىپ بارغاندا ئۇ بېـشـىـنى كۆتۈرۈپ، ياقتۇرمايۋاتقان ھالدا ئۇنچۇقمىغان. قايتقىنىمدا مېنى ئېلى ئاكىنىك جىيەنى ئۇزىتىپ چىقتى. شۇنداقلا مېـخىشىمغا قارا ئىت يۈگۈرۈپ كەلگەن پېتى مېنىك ئولۇك تېقىمىمغا ئېغىز سالدى. چىشلىگەن يەر كۆيۈشۈپ قالغانـلىقتىن سەل قان چىقىپ تۇراتتى. ئالدىدا ئانچە بىلىنمـگەن، بارا ـ بارا پۇتۇمغا بىر ئاغرىق كىرىپ كەتتى، جېـنىمنى قويىدىغان جاي تاپالماي قالدىم.

بۇ ۋەقەنى ئاڭلاپ يۈگۈرۈپ كىرگەن مومام ئىككى سىڭلىمنى قوشنىلارغا بەش تىيىنلىق پۇل بولسا تېپىپ كېلىڭلار، دەپ يۈگۈرتتى. ئەتىمالىم، شۇ يىللىرىمۇ بۇـگۈنكىدەك پارچە تىيىن ئەتىۋا بولسا كېرەك. ئىزدەپ قويسا ئۇمۇ تېپىلمايدىكەن. سىڭىللار ئىككى ۋە ئۇچ تـەـيىندىن بىر قانچىسىنى تېپىپ كىرىپتۇ. مومامنىك ئېيتىشـچە، ئىتنىك چىشى پاتقان يەرگە مىستىن ئىشلەنگەن تـەـيىننى قويسا، زەھەرنى تارتار ئىمىش، تىيـنـلار يـاردەم بەردىمۇ، ھەرھالدا پۇتۇمنىك ئاغرىقى چاپسان بېسىلىپ، جاراھەت تېز ساقايغان. شۇنداق قىلىپ، مىس تىيىنلار ئىت چىشى زەھىرىنى تارتىدىكەن. چۈشەنچىمدە ئۇيـغـۇرلار كىندىك چىقىشتىمۇ زەھەر بار، دەپ ھېسابلىسا كېرەك. شەخسەن مەن مىستىن ئىشلەنگەن تىيىنلار تەركىبىدە ئىت چىشلىگەن بەدەندىكى زەھەرنى تارتىدىغان قانداق ماد-دىلارنىك بارلىقىنى بىلمەيمەن. ئەمما ئۇنىك زەھەر تار-تىش كۈچىنىك بارلىقىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەن ئا-دەممەن.

پولتىيىپ چىقىپ تۇرىدىغان كىندىكنى كىندىك لاتىسى ۋە بەش تىيىن بىلەن قانداق داۋالاش ـــ ئاساسەن ياش

ئالىلار قۇلىقىدا تۇرىدىغان بىر مەسىلىدىت.

جان تاتلىق

ج. ئارمىستروڭنىڭ «جۇئايا ۋودا» (جانلىق سۇ) نامىلىق كىتابى قولۇمغا چۈشكەنگە قەدەر مەن بۇ بابنى ئاللىقاچان يېزىپ بولغانىدىم. كىتابنى ئوقۇپ كۆزۈم تېخمۇ ئېچىلدى. چۈنكى شۇ كۈنگە قەدەر مەن سۈيدۈكنىڭ كۆيدۈرۈلگەن خىشنى ئۇۋۇتىشنى ۋە ھەرخىل تاشقى ئىششىق، زەخىملەرگە داۋا بولۇشنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ تەركىبىدە كىسلاتانىڭ، ھەرخىل تۇزلارنىڭ بولۇشىدىن، دەپ تەخمىن قىلىپ يۈرەتتىم. يەنە بىر نەرسە، ئۇيغۇر خەلق تېبابىتىدە ئۇنىڭغا ئانچىلا چوڭ ئورۇن بېرىلمەگەن. ئوقۇغان كىتابلىرىمنىڭ كۆپچىلىكىدە ھەتتا ئۇنىڭ نامىمۇ ئاتالمايتتى. ئەمەلدە بەزى ـ بەزىدە ئوغۇل بالىنىڭ سۈيدۈكى ئىشلىتىلەتتى.

ج. ئارمىستروڭنىڭ تەكتلىشچە، سۈيدۈك ياۋروپا خەلقلىرىنىڭ تېبابىتىدە قەدىمدىن ئىشلىتىلىپ، ئۇ ھەتتا ئۇرىنىتېراپىيا دەپمۇ ئاتىلىدىكەن. شۇنداقلا سۈيدۈك تەركىبىدە مەن بىلىدىغانلاردىن تاشقىرى گورمونمۇ مەۋجۇت ئوخشايدۇ. ياۋروپادا بىزدىكىگە ئوخشاش پەقەت ئوغۇل بالىنىڭلا ئەمەس. شۇنداقلا بارلىق ئادەملەرنىڭ، ھەتتا كالىنىڭمۇ سۈيدۈكى ئىشلىتىلىدىكەن.

ئوقۇرمەنلەرنىڭ بارلىقى ج. ئارمىستروڭنىڭ «جۇئاياۋودا» كىتابىنى ئوقۇغىنى يوق. شۇڭا ئۇنىڭ قىسقىچە مەزمۇنىنى بېرىش زىيانلىق بولمىسا كېرەك، دەپ ئويلىدىم. ج. ئارمىستروك كىتابىدا ئاغرىقنى تاماق يېمەي، سۈيدۈك ۋە سوغ سۇ ئېچىش يولى بىلەن ياكى ھەر كۈنى ئەتىگەنلىكى ۋە كۈن بويى يەنە بىر قېتىم سۈيدۈك ئېچىش بىلەن داۋالاش ئىدىيىسىنى ئالغا سۈرىدۇ. ئاپتور كىتابىنىڭ مۇقەددىمىسىدە ئەنگلىيە، شوتلاندىيە ۋە ئىرلاندىيىدە نەشر قىلىنغان «تىسياچا زامېتىلىنخ ۋېششىپي» (ئاجايىپ ـ غارايىپ مىلك نەرسە) نامىلىق كىتابتىن تۆۋەندىكى پارچىلارنى كەلتۈرىدۇ.

تاشقى ۋە ئىچكى ئاغرىقلارنى داۋالىغاندا ئەك ئۇنۇۋېرسال ۋە ئالىي دورا ـــ ئون كۈن ئۇدا ئەتىگەنلىكى ئۆزۈڭنىڭ سۈيدۈكۈڭنى ئىچ، ئۇ كۆك ـ قۇيانىنى داۋالايدۇ، بەدەننى يېنىك ۋە خۇشخۇي قىلىدۇ؛

ئۇ سۇلۇق ئىششىقلارنى (ۋودىيانكا)، سېرىق ئاغرىقنى داۋالاشتا ياخشى نەتىجە بېرىدۇ، خۇددى يۇقىرىدا تەكتلىگەندەك ئىچ؛ ئىسسىق سۈيدۈك بىلەن قۇلىقىڭنى يۇ، ئۇ قۇلاقنىڭ ئېغىرلىقىنى، غوڭۇلدىشىنى ۋە قۇلاق ئەتراپىدا بولىدىغان ئاغرىقلارنى داۋالايدۇ.

كۆزۈڭنى (سۈيدۈكۈڭ) بىلەن يۇ، ئۇ كۆزدىكى ئاغرىقنى ساقايتىدۇ، كۆزنى تازىلايدۇ، كۆرۈش قۇۋۋىتىنى ئاشۇرىدۇ.

ئۇنىڭ بىلەن قولۇڭنى يۇ ۋە ئۇۋۇلا، تارتىشىشنى يوقىتىدۇ. تېرىنىڭ يېرىلغان، سۈرۈلگەن يەرلىرىنى ساقايتىدۇ، ئۇگىلەرنى تۇزەيدۇ.

بەدەندىكى ھەرقانداق كېپەكلىشىپ تۇرغان يەرنى يۇساق، قىچىشىشنى باسىدۇ.

بەدەننىڭ تۆۋەن قىسمىنى يۇساق گېمورۇي ۋە باشقا يارىلار ساقىيىدۇ، مۇئەللىپ شۇنداقلا 1695 ـ يىلى نەشر قىلىنغان بىر كىتابتىن تۆۋەندىكىلەرنى كۆچۈرگەن:

ئۇرىن (سۈيدۈك) ئادەملەردىن، بولۇپمۇ تولاراق تۆت پۇتلۇق ھايۋانلاردىن ئېلىنىدۇ، ئۇنىڭ بىرىنچىسى ۋراچلار ۋە ئاپتېكىلار تەرىپىدىن ئىشلىتىلىدۇ. ئەرلەر بىلەن ئايالار ئۇرىنى ئىسسىق، شىلىملىق ئەمەس، ئېرىتىش، تازىلاش، چىرىتمەسلىك خۇسۇسىيەتكە ئىگە. ئۇ بېغىردىكى، تالدىكى، ئۆت يوللىرىدىكى توسالغۇلارنى ئاچىدۇ، ئايالارداكى ھەيزنىڭ توختاپ قېلىش، ۋابا ۋە باشقا خەتەرلىك تىترىمە ئاغرىقلارغا ئىشلىتىلىدۇ. ئىسسىق ۋە يېڭى سۈيدۈك تاشقىرىدىن ئىشلەتكەندە تېرىدىكى زەھەرلەنگەن يارىلارنى تازىلايدۇ. داۋالايدۇ ۋە قۇرۇتىدۇ. باشتىكى كېپەكنى يوقىتىدۇ. تومۇرغا باغلانسا، بەمارنىڭ ھارارىتىنى چۈشۈرىدۇ. تىترىمە، قېتىپ قېلىش، پالەچ ئاغرىقلىرىنى داۋالاشتا ئۇنۇمى ناھايىتى يۇقىرى، تال ئۇستىگە كومپرېسس قىلسا تالدىكى ئاغرىقنى باسىدۇ.

بۇ ج. ئارمىستروك كونا مەنبەلەردىن كەلتۈرگەن پاكىتلار، ئۇنىڭ زىققا، راك ۋە سىل (تۇبېركۇلىيوز) ۋە باشقا ئاغرىقلارنى داۋالاشتىكى ئۆز تەجرىبىسىمۇ دىققەتكە سازاۋەر. راست، ئىلمىي تېبابەتچىلىكتە، شىپالىق گىياھلار بىلەن داۋالاش تەجرىبىسىدە، ئېكسترا سىپائىنستا ئىخلاس مۇھىم رول ئوينايدۇ. ئۇنى ئۆز زامانىسىدا ھەتتا ئەبۇ ئەلى ئىبن سىنامۇ تەكتلىگەن. ئۇ ئۆز ئالدىغا نىجاتلىق سوراپ كەلگەن بىمارغا، مەسىلەن: «سەن كىم تەرەپ؟ مۇبادا سەن ئاغرىق تەرەپتە بولساڭ، مېنىڭ ئاغرىقنى يەڭمىكىم

تەس. ئەگەر سەن مەن تەرەپتە بولساڭ، ئۇ ۋاقىتتا ئىكـ-
كىمىز بىرلىشىپ ئاغرىقنى يېڭەلەيمىز» دېگەن. ئـۇلـۇغ
ئۇلىمانلىق ھەقلىقىنى بىزمۇ تۇرمۇشتا ئۆز كۆزىمىز بىلەن
كۆرۈپ، قولىمىز بىلەن تۇتۇپ يۇرىمىز. ئەمما سۈيدۈك
بىلەن داۋالاش خىزمىتى، تەسىرى تامامەن باشقىچە ئىكەن.
مۇبادا ج. ئارمىستروڭ تەكتلىگىنىدەك يىرگەنمەي قائىدە
بويىچە ئىچىدىغان بولساڭ، ئىچىگىدىكى جىمىكى ئاغرىق-
لارغا، جۇملىدىن بۆرەك، دوۋسۇندا پەيدا بولغان تاشلار-
غىمۇ قاتتىق تەسىر قىلىدىكەن. جاننىڭ بىر كۈن بولسىمۇ
ئارامى كېرەكقۇ، يا مەمەدانلىق كېرەكمۇ؟ بىراق، ئۇنىڭ
بىلەن سالامەتلىكنى مۇستەھكەملەش مۇمكىن ئەمەس.

سۆز نۆۋىتى كەلگەندە مۇنداق بىر پاكىتنىمۇ ئەسلەپ
ئۆتكىنىم ئارتۇقلۇق قىلمىسا كېرەك، دەپ ئويلايىمەن.
مېنىڭچە بولغاندا، دۇنيادا ئادەمدەك جاھىل، تەرسا نەرسە
يوق بولسا كېرەك. مۇنداق دېيىشمىدىكى سەۋەب، مېنىڭ
ئالدىمغا نۇرغۇنلىغان ئاجايىپ گۈزەل، پەرى چوكان ۋە
جۇگانلار كەلدى.بىرىنىڭ ئۇ، بىرىنىڭ بۇ يېرى ئاغرىيدۇ.
مەن ساق دەپ كەلگىنىنىڭ سەپراسى ئۇستۇن. كۆپچىلىك
سوغ تېگىش بالاسىغا گىرىپتار بولغان. مەن ئۇلارغا ئىم-
كانىيەتىنىڭ بارىچە ئاددىي رەختلەردىن كىيىم كىيىشنى،
سۈنئىي، ۋال ـ ۋۇل نەرسىلەردىن قېچىشنى ئېيتتىم.
چۈنكى سۈنئىي نەرسىلەردىن تىكىلگەن ۋال ـ ۋۇل كـ-
يىملەر بىرىنچىدىن، ئىسسىق تۇتالمايدۇ.ئىككىنچىدىن،
ئادەمنىڭ بەدىنىنى قاتتىق ئىشقىلايدۇ. سۆھبەتداشلىرىم
مېنىڭ دېگەنلىرىمگە قايىل بولۇپ ئالدىمدىن كېتىشتى.
ئىككىنچى قېتىم كەلگىنىدە يەنە ۋال ـ ۋۇل كىينىپ كې-
لىپ مېنىڭ كۆزلىرىمنى قاماشتۇردى. بەزىلىرىگە تەنە
قىلدىم، بەزىلىرىگە ئويۇمدىكىنى ئېيتتىم. لېكىن ئۇلارنىڭ
كۆپچىلىكى ئۆز يولىدىن قايتماي، تا شۇ كۈنگىچە ئاغـ-
رىقنىڭ دەردىنى تارتىپ كېلىۋاتىدۇ. ئاغرىقنى خۇدايىم
ئەكىلىپ بىزنىڭ بەدىنىمىزگە تىقىپ قويمايدۇ. ئۇنى تا-
پىدىغانمۇ، ئەدىتىۋېتىغانمۇ، ئالەمدىن ئۆتۈشىمىزگە زامىن
بولىدىغانمۇ ئۆزىمىز.

ئىككى ياش ئايالنىڭ تۇغقانلىرىغا، قېرىنداشلىرىغا
سۈيدۈكنى ئىچىشنى ئېيتىڭلار، دەپ ئىچىشنىڭ يوللىرىنى
قايتا ـ قايتا چۈشەندۈردۈم. لېكىن ھەر ئىككىسى «زە-
ھەرنىمۇ ئېغىزغا ئېلىشقا بولامدۇ» دەپ تەرسالىق قىلىپ
ياپياشلا ئالەمدىن ئۆتتى. ياماننىڭ دورىسى يامانغۇ. بە-
زىلەر تەرسالىق قىلىپ ھەتتا سۈيدۈك بىلەن كومپرىس
قىلىشقىمۇ ئۇنىمايدۇ. ھەممىگە مەلۇمكى، ئۇنداق جاھىل-
لار پەقەت ئۆزىگە ئۆزى قىلىدۇ.

تۇرمۇشتا ھاراقكەشلەرگە نىسبەتەن غەزەپنى ئىپادە-
لەيدىغان «زەرىگنى ئىچكۈز» دېگەن ئىبارە بار. بۇ
يەردە زەر ـــ زەھەر بولۇپ، سۈيدۈك كۆزدە تۇتۇلىدد-
غانلىقى ھەممىگە مەلۇم بولسا كېرەك. شۇڭا ئۇنى چۈ-
شەندۈرۈپ ئولتۇرۇشنىڭ ھاجىتىمۇ يوق. زەھەر دېگەن
سۆز نەدىن چىقتى. سۈيدۈك نېمىشقا شۇنداق ئاتالدى؟
ئۇنىڭ تېگىنى تەكشۈرۈش تىلشۇناسلارنىڭ ئىشى. بىزنىڭ
مەقسىتىمىز ئادەم بەدىنى، كالىنىڭ تۈيىقى، ئاتنىڭ دولـ-
سى، تۈيىقىدىكى ئىششىقلارنىڭ شۇ زەھەرلىك سۈيۇقلۇق
بىلەن يېتىشنى ھېكايە قىلىش. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ بىز ئا-
ساسەن سۈيدۈكنى شىپالىق سۈيۇقلۇق دەپ تونۇيمىز ۋە
كۆرگەن ـ بىلگەنلىرىمىزنى باشقىلارغا ئېيتىپ بەرمەكچـ-
مىز. چۈنكى بۇگۈنكى تاپچىللىق، قىممەتچىلىك زاماندا
شۇ ئەۋزەلرەك.

مەن سۈيدۈكنىڭ شىپالىق خۇسۇسىيىتى بارلىقىنى
بەش ـ ئالتە يېشىمدا ئاڭلىغان دېسەم لاپ بولىمايدۇ.
سەۋەبى، 30 ـ يىللىرى ئاپام بۆشۈكتىكى نارەسىدىسى
بىلەن ئېتىزدا يېتىپ ـ قوپۇپ ئىشلەيتتى. مېنى بۆشۈك
يېنىدا بولىدۇ دەپ ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ كېتەتتى.
ھېلىمۇ يادىمدا، بىر كۈنى كىمدۇر بىرى قازان بېشىدىن
قايناقسۇ ئېلىپ كېلىۋاتسا، ئۇچ ـ تۆت ياشلىق قىز ئۇ-
نىڭغا ئۇرۇلۇپتۇ ـ دە، قايناق سۇ قىزنىڭ ئۇستىگە تۆ-
كۈلۈپ كۆيۈپ قاپتۇ. چوڭلار شۇ ھامان خۇددى ئوغۇل
بالىنىڭ سۈيدۈكىدە جاراھەتنى يۇغان ئىدى. جاراھەتى
ئانچە شەلۋەرەپ كەتمەي، چاپسان ساقايغاندى.

40 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا ماڭا ئوخشاش ئون بىر
ياشلاردىكى بالىلار ئات سوقىسىنىڭ، لابوگرىبىكىنىڭ،
ئورۇش ماشىنىسىنىڭ ۋە تۇلۇقنىڭ ئاتلىرىنى مىنىپ بې-
رەتتى. چۈنكى ئۇ ۋاقىتلاردا تېخنىكا يېتىشمەيتتى، ئۇنىڭ
ئەمدىلا دەم تۇرۇۋاتقان ۋاقتى ئىدى. جاۋەن ـ بوغۇتنىڭ
قوپاللىقىدىن پات ـ پاتلا ئاتلارنىڭ دولىسى كىچىك بالـ-
نىڭ بېشىدەك ئىششىپ كېتەتتى.

(داۋامى كېيىنكى ساندا)

1993 ـ يىلى ئالمۇتىدا نەشر قىلىنغان «شىپالىق يۇز ئون گـ-
ياھ» نامىلىق كىتابتىن نەشرگە تەييارلاندى.

نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابلىز ئورخۇن

مۇھەررىرى: خۇرسەنئاي مەمتىمىن

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

مایاتنىڭ خوجایىنى بول

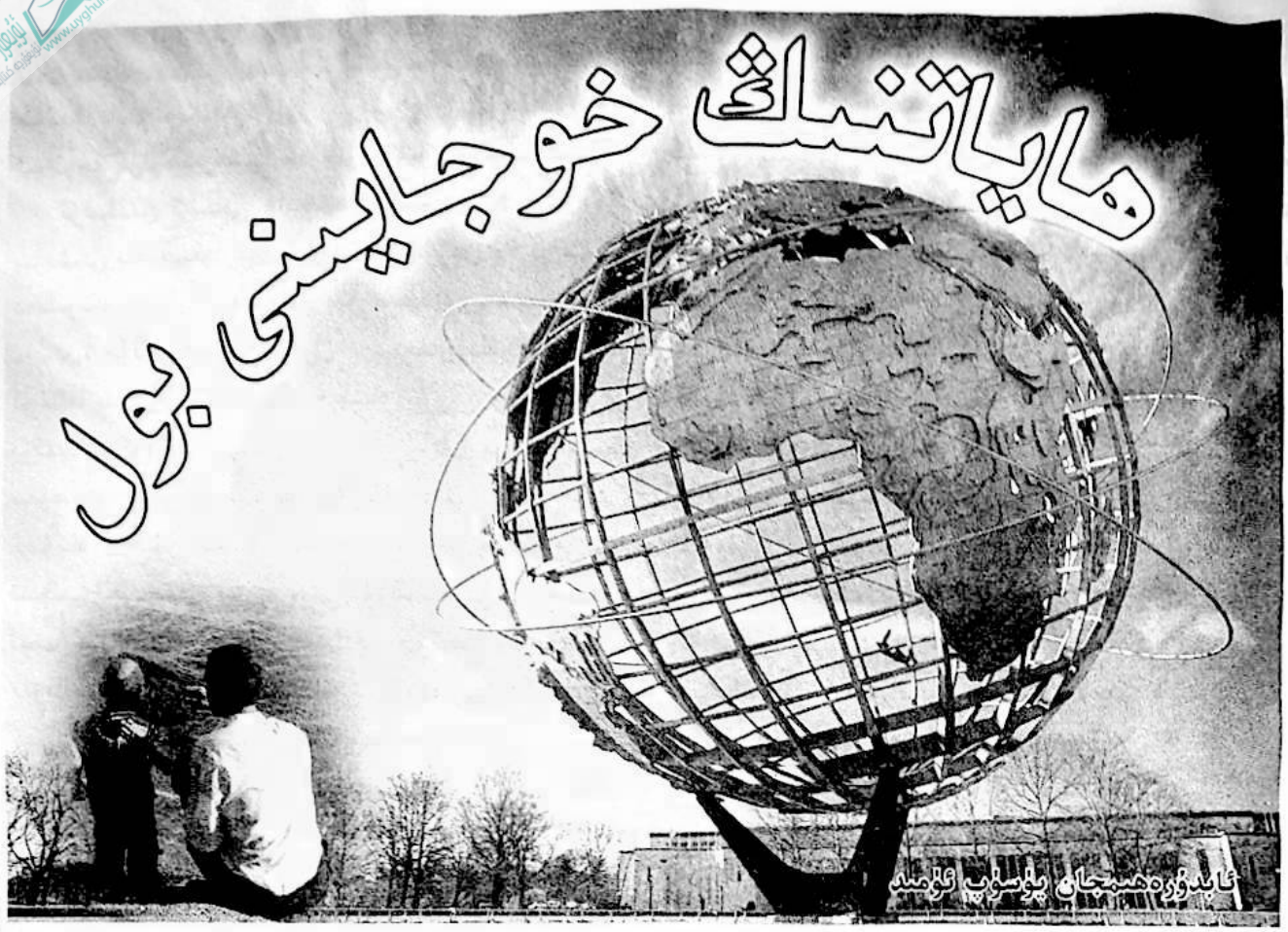

ئابدۇرەھىمجان يۇسۇپ ئۇمىد

MIRAS

بۇرۇن تۇرمۇشىمىز ناھايىتى جاپالىق ئۆتەتتى. ئەمما دادامنىڭ بىرەر قېتىممۇ تەقدىردىن زارلانغانلىقىنى ياكى نېمىلەردىندۇر ئاغرىنغانلىقىنى زادى بىلمەيمەن. ئۇ ھازىرغا قەدەر كۈنلىرىمىزنىڭ قانچىلىك ئۆزگىرىپ بېرىشىدىن، ئۇچرىغان قىينچىلىق ۋە ئوڭۇشسىزلىقلىرىمىزدىن زادىلا مەيۇسلىنىپ باقمىغانىدى. ھەرقانداق چاغدا ئۆزىنى تەمكىن تۇتاتتى. ھەممىمىزگە ئۆزىنىڭ ھاياتقا خوجايىنلارچە تۇتقان پوزىتسىيىسى بىلەن ئۇنسىز تەربىيە بېرەتتى. بىز ئۇنىڭ چىرايىدىن ئۈمىد نۇرلىرىنى كۆرگەنىمىزدە ئائىلىمىز يولۇققان قىينچىلىقلار ۋە ئوڭۇشسىزلىقلاردىن قانداقلارچە ھالقىپ كەتكەنلىكىنى قايتىدىن ھېس قىلاتتۇق ـ دە، قەتئىي بەل قويۇۋەتمەيتتۇق. ئەرادىمىز قايتىدىن ئۇرغۇيتتى.

يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن چوڭ بولۇپ مۇستەقىل تۇرمۇشقا قەدەم قويدۇق. ھەر بىرىمىز ئاز بولمىغان ھايات ئۆتكەللىرىگە دۇچ كەلدۇق. ئۆزۈمنى ئېلىپ ئېيتسام مەن تۇنجى قېتىم تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ ئىمتىھانىدىن ئۆتەلمىدىم. دەسلەپتە كۆڭلۈم ناھايىتى يېرىم بولغان بولسىمۇ ئۇنى ئۆزۈمنىڭ ئويۇن قېپىلىقىدىن كۆرۈپ تېزلا قەددىمنى رۇسلۇۋالغانىدىم. ئۆز نۆۋىتىدە بۇنداق ھېسسىيات دادامنىڭ ئاشۇ چاغدا مېنىڭ ئىمتىھانىدىن ئۆتەلمىگەنلىكىمنى ئېغىزىغا ئېلىپمۇ قويماستىن، مېنى يەنە يۇقىرىلاپ ئوقۇش ئۈچۈن تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپكە ئاپىرىپ بەرگەنلىكىدىن پەيدا بولغانىدى. دەل شۇ سەۋەبتىن ئۆزۈمگە ئىگە بولۇش كېرەكلىكىنى چۈشىنىپ، ئۇزلۇكسىز تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ بارا ـ بارا كىشىلىك پەزىلەت ۋە ئۆگىنىشتە يۈكسىلىشكە باشلىغانىدىم. كېيىن ئېغىر كېسەلگە مۇپتىلا بولۇپ ئوقۇشتىن قېلىپ نەچچە يىللاپ ئازاب تارتسامۇ، يەنىلا ئۆز چىرايىمدا دادامنىڭ ھاياتقا بولغان غالىلىقىچە كۈلۈمسىرەشلىرىنى ئەكس ئەتتۈردۈم. قايتا ئوقۇپ ئىمتىھانىدىن ئۆتتۈم. مانا ئالىي مەكتەپنى پۈتۈكۈزۈش ئالدىدا تۇرىمەن. گەرچە شۇنچە يىلدىن بېرى ياكى ئۇنداق ياكى مۇنداق كۆڭۈلسىز ئىشلار تۇرمۇ-

شۇمدا دائىم دېگۈدەك يۈز بېرىپ تۇرسىمۇ ئاشۇ غا-لىبلارچە كۈلۈمسىرەشنى ھەرگىز ئۇنتۇپ قالمىدىم.

بۇنىڭدىن كېيىنكى ھاياتىمدا قانداق ئىشلارنىڭ يۈز بېرىشىنى بىلمەيمەن. ئەمما ھاياتىنىڭ گۈزەل ۋە بەختلىك دەملىرىگە بولغان ئىشەنچنى بىر مىنۇتمۇ يوقىتىپ قويـ-مايمەن. چۈنكى ھايات كۆڭۈل ئاچىدىغان باغچا ئەمەس. ئۇنىڭغا بىز ۋە باشقىلارنىڭ چەكسىز ئارزۇ ـ ئارمانلىرى يۈكلەنگەچكە، ئۇ بىزنىڭ ئۇنىڭغا تۇتقان پوزىتسىيىمىز سەۋەبلىك بىزنى تۇرلۇك مەپكۇرىلەردە ئۆز قىممىتىنى تونۇشقا مەجبۇر قىلىدۇ. ھايات ئۆزىنىڭ قىسقىلىقى ۋە تىنچسىزلىقى بىلەن بىزگە يېڭى پۇرسەتلەرنى ئاتا قىلىدۇ. ئەمما ھاياتىمىزغا بولغان مەسئۇلىيەت ئېڭى زەربىگە بەرداشلىق بېرەلمىسە، ئۇنىڭ بىزگە بېرىدىغىنى قايسى مەنىدىن بولمىسۇن يوقىتىشتىن ئىبارەت.

ھاياتىمدا قانداقلا كۆڭۈلسىزلىكلەرگە يولۇقاي داداـ-نىڭ ئىللىق كۈلۈمسىرەشلىرىنى ھەر قېتىم كۆز ئالدىمغا كەلتۈرگىنىمدە، ئۇ ماڭا «ھاياتنىڭ خوجايىنى بول!» دەۋاتقاندەك تۇيۇلىدۇ. ھازىر شۇنى ھېس قىلدىمكى ھا-ياتنىڭ خوجايىنى بولالمىغان ئادەملەر بېجىرىم ئادەملەردە بولۇشقا تېگىشلىك ياشاش ھوقۇقىدىنمۇ مەھرۇم بولىدد-كەن. روھىي قۇلچىلىقتىن قۇتۇلۇپ مېھنەت كۈرىشى ئار-قىلىق تەقدىرنىڭ خوجايىنىغا ئايلانغاندىلا، ئۆزىمىزنىڭ دۇنياغا كېرەكلىكىنى ھېس قىلالايدىكەنمىز.

دادامنىڭ بىزنىڭ بەختلىك ۋە شۇنداقلا مۆرۈۋەتلىك تۇرمۇش كۆچۈرۈشى ئۈچۈن قەلبىمىزدە قالدۇرغان ئاشۇ غالىبلارچە كۈلۈمسىرەپ تۇرغان نۇرانە چىرايى خۇددى ئۆچمەس مەشئەلدەك ھايات يولىمىزنى مەڭگۈ يورۇتىدۇ. بىزنىڭ ئۆز تەقدىرىمىزنى گۈزەل قىلىپ يارىتىشىمىزغا ئىلھام ۋە تۇرتكە بولىدۇ.

مۇھەررىرى: خۇرسەنئاي مەمتىمىن

ماقال ـ تەمسىللەر

▲ ياخشىنىڭ ئايىغىدا قۇرت ئۇلمەس.
▲ ياخشىلار تېپىشار ھەر يەردىن كېلىپ،
يامانلار پېتىشماس بىر يەردە تۇرۇپ.
▲ ياخشىلىق يەردە ياتماس،
يامانلىق ئۆزىدىن ئاشماس.
▲ ماڭغان پۇتقا توپا يۇقار.
▲ ھۇرۇننىڭ ھۇنىرى ـــ ئۇيقۇ.
▲ ئۆم ئەمگەكتە ئۇنۇم بار.
▲ كالا يەپ ياتار،
ھەسەتخور گەپ تاپار.
▲ تېرىلغانغا يەر قېرىماس،
ئىشلىگەنگە ئەر قېرىماس.
▲ دان سۈيى ـــ جان سۈيى.
▲ زىغىر تېرىغان يەر ـــ كېزىك بولغان ئەر.
▲ نامەردنىڭ دوستى بولماس.
▲ تەڭرىنىڭ كۈنى تېرىقتىن تولا.
▲ ۋاقتنى ئاسرىغىنىڭ ـــ جاننى ئاسرىغىنىڭ
▲ كۈن چىقمىسمۇ كەچ بولار،
توخۇ چىللىمىسمۇ تاڭ ئاتار.
▲ مۇزنىڭ ئۆمرى باھارغىچە.
▲ ئوت بىلەن سۇ ـــ تىلسىز يېغىي
▲ ئەگرىنىڭ سايىسىمۇ ئەگرى.
▲ ئەگرى كۆڭۈلدە ئەگمە تولا.
▲ توغرى ئادەم سايىسىنىڭ ئەگرىلىكىدىن
قورقماس.
▲ تۆھمەتخور تۆھمەت بىلەن ئۆلەر.
▲ تۆھمەتخورنىڭ يۈزى يوق.
▲ قۇۋلۇقتىن شۇملۇق تۇغۇلار.
▲ گېپىدە تۇرمىغان ئەر ئەمەس.
▲ قىڭغىر ئىش قىرىق يىلدىن كېيىنمۇ بىلىنەر.
▲ ھىيلىلىك ئىشتا خەير يوق.
▲ ئاز سۈتلۈك ئىنەك كۆپ مۆرەر.
▲ دىمىغى ئۇستۇن ئازگالدا ئۆلەر.
▲ مېۋىلىك دەرەخنىڭ بېشى تۆۋەن.
▲ كىرپە تىكىنى بىلەن ماختىنار.
▲ ئارسلاندەك كۈچۈك بولسۇن،
تايغاندەك ھوشۇك بولسۇن.
▲ بۇركۈت ئۆمرىدە بىر قېتىم ئازار.
▲ بىر سىرلىق، سەككىز قىرلىق بول.
▲ ئويلىمىغان يەردىن تۇلكە چىقار.
▲ ئىتنىڭ كۆڭلى سۆڭەكتە.
▲ ئۆتمەس پېچاق قول كېسەر.

توپلىغۇچى: يۈسۈپ
مۇھەررىرى: خۇرسەنئاي مەمتىمىن

يۇنۇر كىتاب ئوتۇرىقى
www.uyghurkitap.com

كېرىيە خەلقىنىڭ ئۆزگىچە ئۇرپ - ئادەتلىرى

مەتكېرەم ئىسمائىل

«كېرىيە» - تارىم ئويمانلىقىدا ئەڭ بۇرۇن تارىخ سەھىپىسىدىن ئورۇن ئالغان قەدىمىي ئاتالغۇ بولۇپلا قالماستىن، بەلكى تەكلىماكاننىڭ جەنۇبىي ئېتىكىدە ملادىدىن بىر نەچچە ئەسىر بۇرۇن ھاكىمىيەت ئورناتقان بىر دۆلەتنىڭ نامى. كېرىيىدىن ئىبارەت بۇ گۆھەر زېمىننى كېرىيلىكلەرنىڭ قەدىمىي ئەجدادلىرى ئۆزلىرىنىڭ جاپالىق مېھنىتى ئارقىلىق ئاچقان، گۈللەندۈرگەن. قەدىمىي يىپەك يولىنىڭ جەنۇبىي لىنىيىسىگە جايلاشقان بۇ ئانا تۈپراقتا تارىخ مۇساپىسىدە كۆپ خىل مەدەنىيەت تەركىبلىرى ئۆزئارا سىڭىشىپ، رەڭگارەڭ مەدەنىيەت ئىزنالىرىنى قالدۇرۇپ كەتكەن.

كېرىيە ئۇيغۇرلىرىدا باشقا رايونلاردىكى ئۇيغۇرلاردىن پەرقلىنىدىغان بىر نەچچە تۈپ ئالاھىدىلىك بار بولۇپ، ئۇ ئاساسلىقى ئۇلارنىڭ كىيىم - كېچەك ئادەتلىرىدە، توي - تۆكۈن، نەزىر - چىراغ ۋە مېھماندارچىلىق جەھەتلەردىكى كۇتۇش ئادەتلىرىدە، تىل شېۋىسى ۋە تەلەپپۇز ئادەتلىرىدە ئىپادىلىنىدۇ.

1. كىيىم - كېچەك ئادىتى

كىيىم - كېچەك جەھەتتىكى ئۆزگىچىلىك ئەڭ ئاۋۋال شۇ رايون خەلقلىرىنىڭ ئېتىنىك تەركىبى، ئىرقى، ئىقتىسادى، مەدەنىيىتى، ئىجتىمائىي ئالاقىلىرى بىلەن، شۇ خەلق ياشىغان جۇغراپىيىلىك مۇھىت بىلەن ھەم شۇ خەلقلەرنىڭ ئېستېتىك ئېڭى ۋە بېشىدىن كۆچۈرگەن كەچمىش - تاجىربىلىرى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك. بىر رايوندا ياشايدىغان بىر مىللەت كىشىلىرىنىڭ كىيىنىش ئادىتىدە يەنە كىچىك دائىرىلىك پەرقلەر مەۋجۇت بولىدۇ. خۇددى شۇنىڭغا ئوخشاش، گەرچە پۇتكۈل خوتەن ئەرلىرى قىشتا بېشىغا تەلپەك (قوي تېرىسىدە تىكىلىدىغان بىر خىل باش كىيىمى) كىيىسىمۇ، لېكىن ئوبدان سىنچىلاپ قارايدىغان بولساق، بۇ تەلپەكلەرنىڭ چوڭ - كىچىكلىكى، ئېگىز پەسلىكى، رەڭگى ۋە شەكلى جەھەتلەردىن روشەن پەرق بارلىقىنى كۆرۈۋالالايمىز، كېرىيىدە ھازىر ساقلىنىپ قالغان ئۆزگىچە كىيىنىش ئادەتلىرى ماھىيەتتە قەدىمىي دەۋردىن قېپقالغان، مەلۇم مىللىي رايونغا ۋە مەلۇم قەبىلىلەر توپىغا ۋەكىللىك قىلىدىغان مىللىي ۋە ئېتىنىك خاسلىقنىڭ كىيىم - كېچەك ئادىتى ئارقىلىق ئىپادىلىنىشى دېيىشكە بولىدۇ.

مەسىلەن، كېرىيە ئەرلىرىنىڭ تەلپىكىنىڭ شەكلى ماتېماتىكىدىكى كېسىك كونۇسقا ئوخشايدۇ، بۇ خىل تەلپەك

كېرىيە، نىيە، چىرا ۋە چەرچەننىڭ بىر قىسىم رايونلىرىغا تارقالغان بولۇپ، شەكلى ۋە رەڭگى ئاساسەن ئوخشايدۇ، چىرا ۋە گۈما ناھىيىلىرىدىكى ئەرلەرنىڭ تەلپىكىدە روشەن پەرق بار، يەنى چىرا ئەرلىرىنىڭ تەلپىكى گەرچە شەكىل جەھەتتىن كېرىينىڭكىگە ئوخشىسىمۇ، رەڭ جەھەتتىن ئوخشىمايدۇ. يەنى كېرىيىلىكلەرنىڭ تەلپىكىنىڭ رەڭگى قارا بولسا، چىرىلىقلارنىڭ تەلپىكىنىڭ رەڭگى قوڭۇر رەڭ (بوز) ياكى قارارەڭ ئارىسىغا قوڭۇر رەڭ جىيەك (زىغزىق) تارتىلغان بولىدۇ. گۈمىلىقلارنىڭ تەلپىكىنىڭ شەكلى سىلىندىر شەكلىدە بولۇپ، ئۈستى كەڭلىكى بىلەن ئاستى كەڭلىكى ئاساسەن ئوخشاش ھەم قاسقىنى بىر قەدەر ئېگىز بولىدۇ. رەڭ جەھەتتىن كېرىيىنىڭكى بىلەن پەرقلەنمەيدۇ. لوپ، خوتەن، قاراقاش بۇ ئۈچ ناھىيىنىڭ تەلپەك شەكلى بىر خىل بولۇپ، پەس قاسقانلىق، تەلپەك ئۈستى تاشلانغان ۋە تاشلانمىغان ھالەتتە بولىدۇ، رەڭگى قارا، قوڭۇررەڭ، ئاق رەڭلىك بولىدۇ. ئومۇمەن ئېيتقاندا، كېرىيە بولسۇن ياكى چىرا، گۈما ۋە ياكى يەكەن، يېڭىسارلىقلارنىڭ تەلپىكى بولسۇن، ھەممىسى قەدىمكى زاماندىكى ئۈچلۈق قالپاقلىق ساكلارنىڭ باش كىيىمى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك. كېرىيىلىكلەرنىڭ كىيىم ـ كېچەكلىرى ئىچىدە قەدىمىيرەك ھالىتىنى ساقلاپ قالغىنى يەنىلا ئاياللارنىڭ باش ۋە ئۈستى كىيىمىدۇر.

كىچىك تەلپەك: بۇ، ھەم قەدىمىي، ھەم ئۆزگىچە باش كىيىمىدۇر. كېرىيە ئاياللىرى بۇ تەلپەكنى بېشىنى سوغۇقتىن ساقلاش ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى مۇراسىم كىيىمى ئورنىدا ئىشلىتىدۇ. بېشىغا بىۋاستە كىيمەستىن، بەلكى ئاۋۋال ئاق رەڭلىك داكا ياغلىق ئارتىپ، ئۈنىڭ ئۈستىگە يەنى باشنىڭ دەل چوققىسىغا ياكى سەل ئوڭ تەرەپكە قىيىپاش ھالەتتە قوندۇرۇپ يىڭنە ياكى ئىلغاق بىلەن ئورناشتۇرۇۋالىدۇ.

ئۆزىنى «خوتەندىكى بىردىنبىر مەدەنىيەت ئەربابى، تارىخچى ۋە ئارخېئولوگ» دەپ ئاتىشىۋالغان بىر قىسىم كىشىلەر 80 ـ يىللاردا بۇ تەلپەككە تۈيۈقسىز قىزىقىپ قېلىپ، بۇ تەلپەك ئۈستىدە «تەتقىقات» ئېلىپ بارغان، تار دائىرىدە ئەھۋال ئىگىلىگەن. ئۇلارنىڭ تەتقىقاتىچە: «بۇ تەلپەكنىڭ تارىخى بەك قىسقا ئىكەن، سەۋەبى ـ بۇ تەلپەك ئەسلىدە چوڭ بولۇپ، كوپىراتسىيە ۋە (مەدەنىيەت ئىنقىلابى) دەۋرلىرىدە تەلپەك تىكىشكە كۆرپە (يەنى ـ قوزىنىڭ تېرىسى) بولمىغاچقا، بىر تەلپەك تىكىدىغان كۆرپىدە بىر قانچە تەلپەك تىكىشكە توغرا كەلگەن، شۇنىڭ بىلەن بۇ تەلپەك يىلدىن ـ يىلغا كىچىكلەپ كەتكەن...» مىش.

مېنىڭچە، بۇ خىل ھۆكۈم ـ تۈرمۇش چىنلىقىغىمۇ، تارىخ چىنلىقىغىمۇ ئۇيغۇن ئەمەس. گەرچە كېرىيىنىڭ تارىخىغا دائىر يازما ماتېرىيالىلاردىن ياكى كېرىيە دائىرىسىدىكى قەدىمىي مەدەنىيەت ئىزلىرىدىن بۇ تەلپەكنىڭ تارىخىنى يورۇتۇپ بېرىدىغان بىرەر يازما خاتىرە، بىرەر ماددىي ئىسپات تېپىلمىغان بولسىمۇ، مېنىڭچە، مەزكۇر كىچىك تەلپەكنىڭ تارىخى كەم دېگەندىمۇ 10 ـ ئەسىردىن كېيىن ئەمەس. چۈنكى كېرىيە تارىخىدا زور بۇرۇلۇش پەيدا قىلغان ۋەقە، ھادىسىلەرلا ئەنە شۇنداق مەدەنىيەتنىڭ شەكىللىنىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرالايدۇ. بەزى ئىزدەنگۈچىلەر بۇ تەلپەكنى شامانىزم ئېتىقادى بىلەن باغلاپ، ئۇنى «قۇياش ئېتىقادچىلىقى»نىڭ مەھسۇلى، تەلپەكنىڭ شەكلى نۇر چېچىۋاتقان قۇياشنىڭ ياكى ئاسمان گۈمبىزىنىڭ سىمۋولى دەپ قارايدۇ، بەزىلەر بولسا ئۇنى بۇددا دىنىي بىلەن باغلاپ، تەلپەكنىڭ شەكلىنى بۇددانىڭ چوققىسىدىكى چاچ تۈگۈنچىكىگە ياكى بۇددانىڭ نىلۇفەر سۈپىسىغا ئوخشىتىدۇ. دەرۋەقە، يەنە ئۇ يورۇقلۇق ۋە قاراڭغۇلۇقنىڭ سىمۋولى دەپ تەسەۋۋۇر قىلىشىمۇ مۇمكىن. ئەڭ ئاخىرقى بىر ئېھتىماللىق شۇكى، بۇ كىيىملەر يا 11 ـ ئەسىردە كېرىيىگە شىمالىي يۇنىلىشتە كەلگەن قارا خانىيلار قارلۇق قىسىملىرىدىن ياكى 16 ـ ئەسىردىكى موڭغۇللار ئىستىلاسىدىن قالغان بولۇشى مۇمكىن. ئەمما بۇ مۇئەييەنلەشتۈرۈشكە بولىدىغان پىكىر ئەمەس. مەزكۇر تەلپەكنىڭ شەكلىنىڭ قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئۇنىڭ ماتېرىيالىنىڭ كېرىيىدىن چىقىدىغانلىقى، كېرىيىلىكلەرنىڭ ئۇنى ئەۋلادمۇ ئەۋلاد كىيىپ كەلگەنلىكى، بۇ تەلپەكنىڭ ھازىرقى دۇنيادا كېرىيىدىن باشقا يەردە مەۋجۇت ئەمەسلىكى قاتارلىق پاكىتلار بۇنىڭ كېرىيىدىن ئىبارەت مۇشۇ زېمىندا ئاپىرىدە بولغانلىقىنى، كېرىيىلىكلەرنىڭ تارىخىي كەچمىشى، تەبىئىتىنى بىلىش ۋە ئۇنى ئۆزگەرتىش پائالىيىتى، دىنىي ئېتىقادى، گۈزەللىك قاراشلىرى، ئېتنىك يېتىلىشى بىلەن زىچ بىرەكلىككە ئىگە ئىكەنلىكىنى قىياس قىلىش مۇمكىن.

پەرىجە: كۆڭلەك پەرىجە ۋە يەكتەك پەرىجە دەپ

ئىككى خىلغا ئايرىلىدۇ، كۆڭلەك پەرىجە يۇپقا، ئاق ياكى ناۋات رەڭ رەختتە تىكىلىدۇ، ئۇنى ياز كۈنلىرى ئۇزۇن كۆڭلەك ئورنىدا كىيىدۇ. كۆپىنچە توي ـ تۆكۈن، ئۆلۈم ـ يېتىم ۋە مېھماندارچىلىق مۇراسىملىرىدا كىيىلىدۇ. يەكتەك پەرىجە بولسا ئەستەرلىك بولۇپ، ئاساسىي قىسمى قارا رەڭدە بولىدۇ، ياقا، پەش، يەڭ ئۇچىلىرىغا ئاسمان كۆكى رەڭلىك تاۋاردىن جىيەك تۇتۇلىدۇ. پەرىجىنىڭ ئەڭ رو-شەن ئالاھىدىلىكى ئۇنىڭ ئوك ـ سول ئىككى ياقىسىغا (يەنى مەيدە قىسمىغا) يەتتە دانىدىن جەمئىي ئون تۆت دانە قىلىچ شەكلىدىكى ھاۋارەڭ جىيەك تارتىلغانلىقىدا. يەكتەك پەرىجىدە قارارەڭ بىلەن كۆك رەڭ ئاساسىي ئو-رۇننى ئىگىلەيدۇ. شۇنداق مۇئەييەنلەشتۈرۈشكە بولىدۇ-كى، بۇ كىيىمدىكى ھەرقانداق بەلگە ۋە رەڭدە سىمۋول-لۇق مەنە بار دەپ قاراشقا بولىدۇ. مەسىلەن، يەتتە دانە قىلىچ شەكلىدىكى زەڭگەر رەڭلىك جىيەك ـ يەتتە قات ئاسمان ياكى يەتتە پىلانىتنىڭ سىمۋولى بولسا، بۇ كىيىمدە ئاساسىي ئورۇننى ئىگىلەيدىغان قارارەڭ ـ بۇيۇكلۈك، مۇقەددەسلىك، كۆچلۈكلۈكنى ئىپادىلەپلا قالماستىن، بەلكى يەنە قاراڭغۇلۇقنى، قاراڭغۇلۇقتىنلا يورۇقلۇقنىڭ روشەن-لىشىدىغانلىقىنى ئىپادىلەيدۇ. باش كىيىمدىكى ئاق رەڭ (يەنى ـ ئاق رومال) يورۇقلۇقنىڭ سىمۋولى بولۇپ، ئۇ قاراڭغۇلۇق ئۈستىدىن غەلبە قىلىشنىڭ سىمۋولى. چۈنكى ئۇنىڭ ئورنى قارا رەڭنىڭ ئۈستىدە. بۇ خىل جايلىشىش ھەرگىزمۇ تاسادىپىي ھادىسە ئەمەس، كىيىمنىڭ ئەتراپىنى قورشاپ تۇرغان ھاۋارەڭ بولسا ـ ئالەمنىڭ چەكسىزلىكە-نىڭ سىمۋولى. مۇشۇنداق تەھلىل قىلغاندا، مەزكۇر كىيىم كېرىيە خەلقىنىڭ شامان ئېتىقادى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇشى مۇمكىن. بۇ دەۋر دەل مىلادىيىدىن ئىلگىرىكى 2 ـ 3 ـ ئەسىرلەرگە توغرا كېلىدۇ.

يۇقىرىقىدەك بەلگىلەر ئومۇمىي جەھەتتىن قارىغاندا كۆڭلەك پەرىجىدىمۇ، يەكتەك پەرىجىدىمۇ بار، بۇنى كې-رىيىلىكلەرنىڭ ئالەم ۋە تەبىئەت قارىشىنىڭ كىيىم ـ كې-چەك ئادىتى ئارقىلىق ئوبرازلىق ئەكس ئەتتۈرۈلۈشى دەپ قاراشقىمۇ بولىدۇ.

ئايدىڭلاشتۇرۇۋېلىشقا تېگىشلىك بىر نۇقتا شۇكى، پەرىجە كىيگەندە چوقۇم ئاق ياغلىق چىگىلىدۇ، ئاق ياغلىق چەگكەندە چوقۇم كىچىك تەلپەك كىيىلىدۇ. بۇ، بىر قېلىپلاشقان ھەم رەسىم ـ قائىدە تۈسىنى ئالغان ئۇرۇپ ـ ئادەت.

كېرىيىچە يازلىق بۆك: كېرىيىدە ئەرلەر كىيىدىغان يەنە بىر خىل يازلىق باش كىيىمى بار، كىشىلەر ئۇنىڭ شەكلىگە قاراپ ئۇنى «شاپاق بۆك» دەپ ئاتايدۇ. ئە-مەلىيەتتە ئۇ سۇس يۇلغۇن چېچىكى، زەيتۇن رەڭ، ناۋات رەڭ خاڭدەن تاۋاردا ناھايىتى ئىنچىكىلىك بىلەن تىكىپ تەييارلىنىدۇ. بۇ بۆكمۇ باشقا دوپپىلارغا ئوخشاش ئاي-رىم ـ ئايرىم تۆت تالانىڭ بىرلەشتۈرۈلۈشىدىن ھاسىل بولىدۇ. ئىچى پاختا رەخت بىلەن ئەستەرلىنىدۇ. بۇ بۆك-نىڭ شەكلى يېرىم شار ھالىتىدە بولۇپ ھەم يېنىك ھەم يارىشىملىق.

2. مېھماندارچىلىق ۋە مۇراسىم ئادەتلىرى

كېرىيە ئۇيغۇرلىرى چايخۇمارلىق جەھەتتىن قەشقەر-لىكلەرگە ئوخشاپ كېتىدۇ. دائىم قىزىق چاي ئىچىش، قېنىق چاي ئىچىشكە ئادەتلىنىپ كەتكەن. چاي ـ كېرىيە-لىكلەرنىڭ پۈتكۈل توي ـ تۆكۈن، ھېيت ـ ئايەم، ئۆ-لۈم ـ يېتىم ۋە باشقا مېھماندارچىلىق ئىشلىرىدا مۇھىم ئورۇننى ئىگىلەيدۇ، شۇڭا چاي دەملەش، پىيالىلەرنى تەييارلاش، چاينى قۇيۇش، مېھماننىڭ ئالدىغا ئەكىلىش-كىچە بولغان جەريانلاردىمۇ بىرىۋرۇش قائىدە ـ يوسۇن-لار شەكللەنگەن.

چاي دەملەش، چاي قۇيۇشتىكى ئۆزگىچە يوسۇنلار: كېرىيىلىكلەر ئۆيىگە كەلگەن مېھمانغا يازنىڭ تومۇز كۈن-لىرىدىمۇ قىزىق چاي تەييارلايدۇ، مېھمان ئۆزى تەلەپ قىلمىغان ئەھۋالدا، مېھمانغا سوغۇق سۇ قويۇش ـ ھۆر-مەتسىزلىك، مېھماننىڭ ئىززىتىنى قىلمىغانلىق دەپ قارد-لىدۇ. ئۆيگە مېھمان كەلگەندە، ئوچاق ياكى مەشكە دەر-ھال ئوت يېقىپ، چەينەك ياكى چۆگۈندە سۇ قۇيۇپ قو-يىدۇ. چاي قايناپ بولغۇچە سىنچاي چىننى (پىيالىنى) پەتنۇس بىلەن قوشۇپ ئۇدا بىر نەچچە قېتىم يۇيىدۇ. ئادەتتە ھەممە كېرىيىلىكلەرنىڭ ئۆيىدە مەخسۇس چاي دەملەشكە ئىشلىتىلىدىغان كىچىك چىنە چەينەكتىن كەم دېگەندە بىرەرسى بار، قاراچاي ۋە دورا چاينى چەينەككە سېلىپ، ئۇنىڭ ئۈستىدىن قايناق سۇنى قۇيىدۇ. چەينەك-نىڭ ئاغزىنى ھەم يېپىپ، ئوچاقتىكى چوغقا يېقىن قويىدۇ ياكى چەينەكنى مەخسۇس تەييارلانغان رەخت ياپقۇ (ياكى

لۆڭگە) بىلەن چىلك يۆگەپ قويىدۇ. ئون مىنۇتلاردىن كېيىن، چاينى سىنچاي چىنىگە قۇيۇپ، رەڭگىنى تەكشۈرىدۇ، تەمىنى تېتىپ كۆرىدۇ. رەڭگى سۈس بولسا، سىنچاي چىنىگە قۇيۇپ، يەنە چەينەككە يانداۋۇرۇپ، بىر نەچچە قېتىم تەكرارلانغاندىن كېيىن، قايتا تەكشۈرىدۇ. ئەگەر مېھمان ئايال كىشى ياكى ئايالار توپى بولسا، يۇقىرىدىكى ھەرىكەتلەرنى بىرمۇبىر كۆزىتىپ تۇرۇشىدۇ. چاي دەملەش تۈگىگەندىن كېيىن، داستىخان سېلىنىپ مەزە تىزىلىدۇ. ساھىبخان ئاۋۋال ئۆزى چىنىلەرنى چاي بىلەن چايقاپ بولغاندىن كېيىن، چىنىگە چاينى قۇيۇپ، پەتنۇس بىلەن مېھماننىڭ قولىغا تۇتىدۇ. بەزى ساھىبخانلار چىنىلەرنى چايقىغان توپلانما چاينى ئۆزى يۇتۇۋېتىدۇ. بۇ، مەن يۇيغان چىنىلەر پاكىز، دەملىگەن چايلىرىمدىمۇ مەسىلە يوق دېگەننى مېھمانلارغا بىلدۈرۈپ قويۇش، يەنە بىر تەرەپتىن چاينىڭ تەملىك دەملەنگەن ـ دەملەنمىگەنلىكىنى بىلىش ئۈچۈندۇر. ئەگەر تېتىغۇچى چاينىڭ بەك سۈس، بەك قويۇق ياكى بەتتەم دەملەنگەنلىكىنى ھېس قىلسا، مېھمانلارغا چاي قۇيماي، چاينى قايتا دەملەشكە بۇيرۇيدۇ. بۇ يوسۇنلار مېھمانلارنىڭ ئالدىدىلا بېجىرىلىدۇ. يەرلىك ئايال مېھمانلارنىڭ نازارەت قىلىدىغىنى چاينىڭ رەڭگى ۋە تەمى تەلەپكە لايىقمۇ ـ يوق، چىنىلەر پاكىز يۇيۇلدىمۇ ـ يوق، چىنىلەر پاكىز سۈرتۈلۈپ قۇرۇتۇلدىمۇ ـ يوق دېگەنلەردىن ئىبارەت بولۇپ، ئەگەر قايسى بىر تۈردىن قۇسۇر تېپىۋالسا، كىچىكرەك بولسا ئۆزئارا قېيىدىشىپ قالىدۇ، چوڭراق بولسا پۇتۇشۇپ بولغان قۇدا ـ باجىلىقتىن يېنىشىپ كېتىشىدۇ.

چاينىڭ سۈس دەملەنگىنى مېھماننى قارشى ئېلىشنىڭ سۈسلىقى دەپ قارىسا، چىنىلەرنىڭ پاكىز بولماي قېلىشى ۋە سۈرتۈلمەي ھۆل قېلىشنى مېھمانغا قىلىنغان ھۆرمەتسىزلىك دەپ قارايدۇ. ئەگەر ساھىبخان چاي قۇيغاندا چىنىنىڭ دەل ئوتتۇرىسىغا قۇيۇپ كۆپۈكچە پەيدا قىلسا ياكى گىرۋىكى ئۈچۈپ كەتكەن، دەز كەتكەن، دېغى بولغان چىنىدە چاي تۇتسا، ساھىبخاننى تەربىيە كۆرمىگەن، ئەدەپسىز، مېھمانغا ھۆرمەتسىزلىك قىلدى دەپ ئەيىبلىنىشىدۇ، قۇيغان چېينى ئىچمەيدۇ، قالغان ئادەتلەر مەسىلەن، ئاۋۋال سىنچاي (يەنى پىيالىغا بىر يۇتۇم كەلگۈدەك ھالەتتە قۇيۇلغان چاي) قويۇش، قولغا سۇ بېرىپ بولغاندىن كېيىن، مەزە بىلەن تەك لىقلاپ چاي قۇيۇش، چايغا بەزىدە قەنت، ناۋات سېلىش ئادەتلىرى باشقا جايلار بىلەن ئوخشاش.

3. توي ـ تۆكۈن، نەزىر ـ چىراغ ئادەتلىرى

توي ئادىتى: كېرىيىلىكلەرنىڭ توي ئادىتىدە ئومۇمىي جەھەتتىن روشەن ئۆزگىچىلىكى بار. مەسىلەن، كېرىيىلىكلەر توي ئېشىنى سەھەردىلا پىشۇرۇپ تەييارلايدۇ، تويدا پولۇ ئېتىدۇ. ئەرلەر ئەتىگەندە بېرىپ مېھمان بولۇپ قايتىپ كېلىدۇ، چۈشتە ئايالار ۋە بالىلار بېرىپ مېھمان بولۇشىدۇ ھەمدە «شوكۇم» (يەنى تويغا ئاتىغان سوۋغات) قويۇشىدۇ. كېرىيە ئايالىرى بىرەر خون (دەستە) كاكچا نانىنى داستىخانغا يۆگەپ تويغا بارىدۇ ۋە ئۇنى ساھىبخانغا تاپشۇرىدۇ. ئايالارغا ئاش تارتىلغاندىن كېيىن، ئاز بىر قىسمىنى ئايالار داستىخاندا يەيدۇ. قالغىنىنى توي ئىگىسى ئۇنىڭ ئۆز يېستۇڭكىسىغا (يەنى لېگەنگە) زەللە (تويغا كەلگەنلەر ئۆز ئۆيلىرىگە ئېلىپ كېتىدىغان پولۇ) قىلىپ يۆگەپ بېرىدۇ. قىز كۆچۈرۈش چۈشتىن كېيىن بولىدۇ. قىز كۆچۈرۈشكە كەلگەن ئوغۇل تەرەپ مېھمانلىرىنىڭ ئالدىغا قىز تەرەپ مېھمانلىرى ئالدىراپ چىقماستىن، ئۆز ئۆيىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدا تۇرۇۋالىدۇ. ئوغۇل تەرەپتىن قىز كۆچۈرۈشكە كەلگەن ئايالار 15 ـ 20 قەدەم نېرىدا توختاپ ئۆيگە يېقىنلاشماي تۇرۇۋالىدۇ. ئاندىن ئىككى تەرەپ ئايالىرى ئوتتۇرىسىدا دىئالوگ باشلىنىدۇ.

قىز تەرەپ: ئالغىلى كەلگەن بولسىلا تۇجا (مەرد، كەك قورساق مەنىسىدە) بولۇپ يېقىنراق كەلسىلە.

ئوغۇل تەرەپ: بىز يىراقتىن كەلدۇق. ئۆزلىرىمۇ تۇجا بولۇپ ئالدىمىزغا چىقسىلا.

مۇشۇ تەرىقىدە سۆز تاشلىنىپ توينى قىزىتىدۇ. ئاندىن ئىككى تەرەپ ئالدىغا مېڭىپ يېقىنلىشىدۇ ۋە كۆرۈشىدۇ. كېرىيە ئايالىرى، ئۆزئارا سالاملاشقاندا خوتەن ۋە باشقا جايلاردىكىدەك قول ئېلىشمايدۇ بەلكى مەڭزىنى يېقىپ كۆرۈشىدۇ. قىز يۆتكەشكە كەلگەن يىگىتلەرنىڭ ئالدىغا بىر دەستە نانىنىڭ ئۈستىگە قەنت ـ گېزەك كۆتۈرۈپ بىرەيلەننى تۇرغۇزۇپ قويىدۇ. يىگىت قولداشلىرى بۇنى پۈت بىلەن تېپىپ پارە ـ پارە قىلىپ تاشلىشى لازىمدۇر. لېكىن قىز تەرەپ نان، قەنت ـ گېزەك كۆتۈر-

گۆچنى تاللىغاندا بويى ئېگىزرەك، چاققان، سەزگۈر ئا-دەمنى تاللايدۇ. يىگىت تەرەپمۇ چەبدەس، زېرەك يە-گىتلەرنى تېپىشكە ئورۇنلاشتۇرىدۇ. يىگىتلەر قەنت ـ گۆ-زەكلەرنى تېپىپ چۈۋۈپ تاشلىيالمىسا خىجالەت تارتىدۇ. قىز تەرەپ مەغرۇرلۇق بىلەن غادىيىۋالىدۇ. بۇ ئىشلار بىردەمدىلا تۈگەيدۇ.

تولا ھاللاردا، قىز تەرەپنىڭ ئۆيىدە پولۇدىن باشقا سوقتا كۆمەچ (ئىچىگە گۆش قىيمىسى سېلىپ، قازاندا پىشۇرۇلىدىغان قىيملىق قۇيماق) ئېتىدۇ. بۇ خىل نان ئوغۇل تەرەپنىڭ يىگىت ۋە يىگىت قولداشلىرىغا بېرىلىدۇ. نىكاھ ئوقۇلۇشتىن ئىلگىرى يىگىتلەرنىڭ «كۆمەچ تالە-شىش» تاماشىسى بولىدۇ. قىز كۆچۈرۈشكە كەلگەن يە-گىتلەر شوخلۇق قىلىشىپ قىز تەرەپنىڭ لېگەن، پىيالىلە-رىنى تىقىۋالىدۇ. بۇرۇنقى ۋاقىتلاردا پىچاق بىلەن گىلەم-لەرنى كېسىدىكەن. قىزنى يۆتكەپ ماڭغاندا، يىگىتلەر ئا-ۋازىنى كۆتۈرۈپ يول بويى: «ئاللا ئاللا... بەرگەنلىرىگە ھەشقاللا...!» دەپ توۋلاپ ماڭىدۇ. بۇ، توي خۇشاللىقى ۋە قىز ئىگىسىگە ئېيتىلغان رەھمەت ـ تەشەككۇر بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

كېرىيىدە توي بىر كۈنلا ئۆتكۈزۈلىدۇ. «ناشتىلىق ئا-پىرىش» ۋە يوقلىششلار ئەتىسى ئۆز ئىچىدىلا ئېلىپ بې-رىلىدۇ. قالغان ئادەتلەر مەسىلەن، يىگىت تەرەپنىڭ مېھ-مانلىرى قىزنى يۆتكەشكە قىز تەرەپنىڭ ئۆيىگە كەلگەندە، ئايالارنىڭ ئۆزئارا چىللاشلىرى (قىز تەرەپنىڭ ئائىلىسى-دىكىلەر ۋە قىز تەرەپنىڭ ئايال مېھمانلىرى يىگىت تەرەپ ئايال مېھمانلىرىنى ئىشىك ئالدىغىچە چىقىپ قارشى ئالىدۇ، يىگىت تەرەپ ئايال مېھمانلىرى ئىشىك ئالدىغا يېقىن بار-ماي، ئەتەي 40 ـ 50 مېتىر يىراقلىقتا توختۇپلىپ، قىز ئە-گىسىنى يېقىنلاپ كېلىشكە دەۋەت قىلىدۇ، قىز تەرەپ ئا-يالىرى ئالدىغا ئىككى مېتىر ماڭسا، يىگىت تەرەپ ئايالە-رىمۇ ئىككى مېتىر ماڭىدۇ. شۇ تەرىقىدە ئاز ـ ئازدىن يۈ-رۈشۈپ يېقىنلاشقاندىن كېيىن ئاندىن كۆرۈشۈپ ئۆيگە كە-رىشىدۇ)، توي يۆتكىگەندە ئارغامچا تارتىش، ئۇسسۇل ئوينىتىش، قىزنى تاش ئۈستىدە ئولتۇرغۇزۇش، قىز چۈۋە-بىلىنى نوغۇچتا قايرىپ ئېچىش... ئادەتلىرى خوتەنىنىڭ باشقا جايلىرى بىلەن ئاساسەن ئوخشاش.

جۈۋان توي ئادىتى: قىزلار توي قىلىپ، بىر ـ ئىككى بالىلىق بولغاندىن كېيىن، يېشى 30 لاردىن ئاشقاندا، ئۇ-لارنىڭ ئەسلىدىكى زىلۋا بەدىنى تولۇپ، تېخىمۇ گۈزەل-لىشىپ كېتىدۇ. ئېرىنى كۈتۈش، قېيىن ـ بۇيان (قۇدا با-جا)لار مۇناسىۋىتى ۋە قېيناتىلارغا ھۆرمەت قە-لىش، بالىلارنى پەرۋىش قىلىش، ئائىلە ئىشلىرىنى يۈ-رۈشلەشتۈرۈش جەھەتلەردە تەجرىبىگە ئىگە بولىدۇ. كې-رىيە ئايالىرى مانا مۇشۇنداق ۋاقىتتا جۈۋان تويىنى ئۆتكۈزىدۇ. بۇ خىل تويىنى تولا ھاللاردا ئانىلار قىزلىرى ئۈچۈن ئۆتكۈزۈپ بېرىدۇ. ئانىسى بولمىسا ئەرلەر ئۆز-لىرىنىڭ ئامراق ئايالىغا يەنى يۈقىرىقىدەك شەرتلەرنى ھازىرلىغان خوتۇنىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىدۇ. تويغا ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىدىن، دوست ـ بۇرادەرلىرىدىن بىرنەچچە كە-شى چاقىرىلىدۇ. جۈۋان بولغۇچى تۈرلۈك يارىشىملىق كىيىملەرنى كىيىپ، مېھمانلارغا كۆرۈنۈش قىلىپ بېرىدۇ. ھەرقېتىم كۆرۈنۈش قىلغاندا «ئەسسالام! مانا بۇ ئانام تىككۈزگەن كىيىم» دەپ ئېيتىدۇ. مېھمانلار «مۇبارەك بولسۇن!» دېيىشىدۇ. جۈۋان بولغۇچى كىرىپ كېتىپ، كىيىم ئالماشتۇرۇپ چىقىپ «ئەسسالام! مانا بۇ بالىلىرى-مىزنىڭ دادىسى تىككۈزۈپ بەرگەن كىيىم» دەپ ئېيتىدۇ. مۇراسىم ئەھلى مۇبارەكلەيدۇ، قول ـ ئىلكىدە بارلىرى جۈۋان تويى بولغان خوتۇنىغا مۇشۇ پۇرسەتتە ئالتۇن جابدۇق ياكى بىر قۇردىن يېگى كىيىم ئېلىپ ئالدىغا قو-يىدۇ. شۇ كۈندىن باشلاپ بۇ ئايال چېچىنى ئىككى تال ئۆرۈۋالىدۇ، ئەسلىدىكى پېشانىسىدە ساڭگىلاپ تۇرىدى-غان ماڭلىيىنىمۇ بىكار قىلىۋېتىدۇ. ئۈستىگە پەرىجە، بې-شىغا ئاق ياغلىق بىلەن كىچىك تەلپەك كىيىدۇ.

نەزىر ـ چىراغ ئادىتى: كېرىيىدە ئۆلۈم ـ يېتىم، نە-زىر ـ چىراغ ئىشلىرىدا بىردەك مىللىي ئەنئەنىۋى كىيىم-لەر كىيىلىدۇ. ئەرلەر بېشىغا تەلپەك، ئۈستىگە ئۈزۈن قارا چاپان كىيسە، ئايالار بېشىغا كىچىك تەلپەك، ئۈستىگە پەرىجە كىيىدۇ. ئۇرۇق ـ تۇغقان، قولۇم ـ قوشنىلار ۋە ئاغىنىلىرى ھازىدارلارغا ئاق پوتا باغلايدۇ. قازا قىلغۇ-چىنىڭ قىرىق نەزىرىسى بىلەن يىل نەزىرىسى كاتتىراق ئۆتكۈزۈلىدۇ.

كېرىيە ناھىيىلىك ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى تە-رىپىدىن چىقىرىلغان «كۆك بۇلاق» ژۇرنىلىدىن ئېلىندى.

مۇھەررىرى: نۇرنىسا باقى

قوت بەلگىسى — سۇمۇرغ

جۇڭگو ئەپسانە، رىۋايەتلىرىدە سۇمۇرغ «قۇشلار شاھى»، «ئىلاھىي قۇش»، «ئەبەدىي ئۆلمەيدىغان قۇش» سۈپىتىدە تەسۋىرلىنىدۇ. «تاغ ـ دەريالار پۈتۈكى. ئەل ئىچى كۇن پېتىش خاتىرىلىرى»دە: «سۇمۇرغ مو دۆلىتىنىڭ شەرقىي شىمال تەرىپىدىن چىقىدۇ، پەيلىرى قىزىل، سىرىق، كۆك ئۇچ خىل رەڭدە بولىدۇ. مەشرىققا تەلپۈنۈپ تۇرىدۇ، ناھايىتى ئۇزىدۇر» دەپ خاتىرىلەنگەن. بىز ھازىر كۆرۈۋاتقان رەسىملەردىكى سۇمۇرغ توخۇ تۇمشۇقلۇق، يىلان بويۇنلۇق، قارلىغاچ باشلىق، يولۋاس بەللىك، بېلىق قۇيرۇقلۇق، ناھايىتى چىرايلىق ھەم رەڭدار بىر قۇشتۇر.

جۇڭگو خەلقى سۇمۇرغنى تارىختىن بۇيان ئېسىل نەسەپ ۋە قۇتنىڭ سىمۋولى بىلىپ كەلگەن. ئەل ئارىسىدا: «بارچە قۇش سۇمۇرغقا باقسا، قۇت كېلەر» دەيدىغان گەپ بار بولۇپ، ئەزگۈلۈك ۋە قۇت سۇمۇرغ بىلەن ئۆزئارا باغلىنىپ كەتكەن. شۇڭا، ئەل ئىچىدىكى توي مۇراسىملىرىنىڭ سۇمۇرغقا باغلانمايدىغىنى يوق. قىز ـ يىگىتلەر ئارىسىدا ئىشق پەيدا بولغان بولسا، بۇ: «ـ ئەنقانىڭ سۇمۇرغقا سۆيگۈ ئىزھار قىلىشى» دېيىلىدۇ ھەمدە بۇ سۆيگۈگە تەمسىل قىلىنىدۇ. قىز ـ يىگىتلەرنىڭ توي قىلىشى بولسا سۇمۇرغنىڭ ئۇچۇپ كېتىشىگە تەققاسلىنىدۇ. توي بولغان چاغدا قىز ـ يىگىتلەرنىڭ ھۇجرىسىدىكى جابدۇقلار سۇمۇرغنىڭ رەسىمى بىلەن بېزىلىدۇ. كېلىنچەك سۇمۇرغ شەكلىدىكى تاج ۋە بېزەكلەرنى تاقايدۇ، سالامخانە (توي مۇراسىمىدا يىگىت بىلەن قىز تەڭرى ۋە يەر تەڭرىسىگە، ئاتا ـ ئانىسىغا سالام بېرىدىغان ئۇيۇ ـ ت)گە بۆكە (ئەجدىھا) سۇمۇرغ شەكلىدىكى شاملار يېقىلىدۇ. خەلق سۇمۇرغنىڭ سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن كۈندىلىك تۇرمۇش بۇيۇملىرىنى سېتىۋېلىشقا ناھايىتى ئامراق بولۇپ، جۇڭگولۇقلارنىڭ سۇمۇرغقا تەۋىنىپ كېلىۋاتقىنىغا نەچچە مىڭ يىللار بولدى.

جۇڭگو سىنىپىي جەمئىيەت باسقۇچىغا قەدەم قويغاندىن كېيىن، سۇمۇرغ بىر مەھەل خان جەمەتىنىڭ خاس ھوقۇق بەلگىسىگە ئايلىنىپ قالغان بولۇپ، خانىش، شاھزادە ۋە مەلىكىلەر سۇمۇرغ بالىسى، سۇمۇرغ نەسلى دەپ ئاتالغان، قىياپىتى سۇمۇرغقا تەققاسلانغان. ئۇلارنىڭ كىيىم ـ كېچەك ۋە زىبۇزىننەتلىرى شاھانە سۇمۇرغ تون، سۇمۇرغ تاج؛ شاھلارنىڭ ئولتۇرىدىغان تەختى، تەختىرىۋانى ۋە مەپىسى سۇمۇرغ تەخت، سۇمۇرغ تەختىرىۋان، سۇمۇرغ مەپە؛ ئۇلار چۈشۈرگەن پەرمان سۇمۇرغ پەرمانى... دەپ ئاتالغان.

ئەمەلىيەتتە سۇمۇرغ دېگەن نەرسە مەۋجۇت ئەمەس. جۇڭگولۇقلارنىڭ سۇمۇرغنى ئىلاھىي قۇش بىلىپ ئۇنىڭغا تۇنىشىنىڭ يىلتىزى، جۇڭگونىڭ يىراق قەدىمكى دەۋرلەردىكى توتىم ئېتىقادىغا بېرىپ تۇتىشىدۇ.

خۇاشيا مىللىتى نەچچە مىڭلىغان يىللاردىن بۇيان سانسىزلىغان مىللەتلەرنىڭ قوشۇلۇشى، ئاسسىملاتسىيە بولۇشى بىلەن تەرەققىي قىلىپ كەلگەن. ئېتىتدائىي جەمئىيەتتە جۇڭگودا تالاي قەبىلىلەر ياشىغان بولۇپ، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ ئۆز ئالدىغا توتىمى بولغان. بۇ قەبىلىلەرنىڭ بەزىلىرى توخۇنى، بەزىلىرى يىلاننى، يەنە بەزىلىرى بېلىقنى... ئۆزىگە توتىم قىلغان. كېيىنچە، مىللەتلەرنىڭ يۇغۇرۇلۇشى ۋە ئۇلارنىڭ ئوخشاش بولمىغان توتىمىلىرىنىڭ ئۆزئارا قوشۇلۇپ كېتىشى، كېيىنكى كىشىلەرنىڭ خىيالىي تەسەۋۋۇرلىرىنىڭ ئۆزلۈكسىز پىششىقلىنىپ سىلىقلىنىشى نەتىجىسىدە «سۇمۇرغ»دىن ئىبارەت يەر شارىدا ئەسلا بولمىغان بۇ «ئىلاھىي قۇش» رويابقا چىقىپ، جۇڭگولۇقلار ئورتاق تۇنىدىغان ۋە ئۇنىڭغا ئاتاپ ياغىش (نەزىر ـ چىراغ) ئۆتكۈزىدىغان ئېتىتدائىي توتىم ئوبرازىغا ئايلانغان.

قەدىمكى كىتابلاردىكى خاتىرىلەرگە قارايدىغان بولساق، سۇمۇرغ ئوبرازىنىڭ ئۆزلۈكسىز تۈردە مۇكەممەللىشىپ بارغانلىقىنى كۆرىمىز. يەنى «تاغ ـ دەريالار پۈتۈكى»دە سۇمۇرغنىڭ پەيلىرى ئۇچ خىل رەڭدىن تەشكىل تاپقان دېيىلسە، «تەرىملەر»دە: بەش خىل رەڭدىن تۈزۈلگەن، دېيىلگەن. «سۆز ـ خەتلەر ئىزاھاتى»دا سۇمۇرغ: «يىلان بويۇنلۇق، بېلىق قۇيرۇقلۇق، بۆكە (ئەجدىھا) غوللۇق، يولۋاس بەللىك، قارلىغاچ باشلىق، توخۇ تۇمشۇقلۇق، بەدىنى چىلىنغا ① ئوخشايدۇ» دېيىلسە؛ «كۆركەم سۆزلەر»دە: «سۇمۇرغنىڭ ئېگىزلىكى ئالتە چى كېلىدۇ» دېيىلگەن بولۇپ، ھازىر بىز كۆرۈۋاتقان سۇمۇرغنىڭ رەسىمىنى، ئەمەلىيەتتە شەرقىي خەن سۇلالىسىدىن كېيىنكى مەزگىللەردە تەدرىجىي شەكىللەنگەن دېيىشكە بولىدۇ.

جۇڭگولۇقلارنىڭ ھازىرقى سۇمۇرغنى ئۇلۇغلاش ئادىتى، ئۇلارنىڭ ئەڭ دەسلەپكى چاغلاردىكى ئەجداد توتىمىغا تۇتۇنىش مەنىسىدىن ئاللىقاچان قېپقالدى، ئەلۋەتتە.

ئىزاھات:

① بۇ خەنزۇ خەلق رىۋايەتلىرىدىكى بۇغىغا ئوخشايدىغان، بەدىنى قاسراقلىق ھايۋان بولۇپ، ئۇ قەدىمدە ئەزگۈلۈككە سەۋۋول قىلىنغان ـ ت

بۇ ئەسەر سىچۇەن خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن 1992 ـ يىلى 6 ـ ئايدا نەشر قىلىنغان، خۇگۇاڭ، جياڭ يۇڭجىلار تۈزگەن «ـ سىرلىق ئېتىتدائىي ئېتىقاد ـ توتىم، جىنسقا تۇتۇنىش» ناملىق كىتابچىدىن ئېلىندى.

مۇختار تۇردى تەرجىمىسى

مۇھەررىرى: خۇرسەنئاي مەمتىمىن

ئۇيغۇر كىتاب نۇر بىكىنى www.uyghurkitap.com

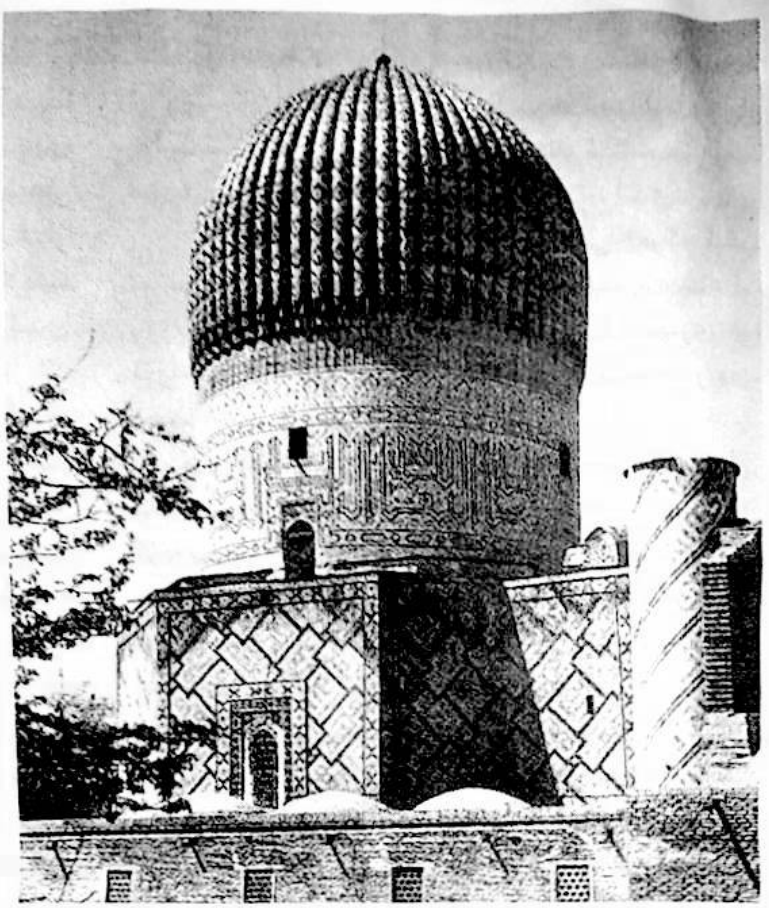

ئۇلۇغبېكنىڭ ئۇلۇمى

—مەشھۇر ئەدىب خۇرشىد دەۋراننىڭ «ساھىبقىران نەبىرىسى» ناملىق كىتابىنىڭ خاتىمىسى

ھىجرىيە 853 ـ يىلى، رامزان ئېيىنىڭ سەككىزىنچى كۈنى. مىلادىيە 1449 ـ يىل 10 ـ ئايىنىڭ 25 ـ كۈنى سەمەرقەندتىن چىققان كىچىك كارۋان سەمەرقەندنىڭ جەنۇبىدىكى تاغ تەرەپكە قاراپ يول ئالدى. كارۋاننىڭ ئوتتۇرىسىدا ئورۇق گەۋدىلىك، كۆركەم ۋە ئاق يۈزلۈك، يۈز ـ كۆزىدىن تەمكىنلىكى سېزىلىپ تۇرغان، چاچ ـ ساقىلى ئاقارغان بىر كىشى ئېغىر ئويغا پاتقان ھالدا چاۋكەر ئات ئۈستىدە بىر خىل رېتمدا تەۋرىنىپ كېتىۋاتاتتى.

ئاچچىق خىيالغا پاتقان بۇ كىشى — ئوغلى ئابدۇللەتىف مىرزا تەرىپىدىن ماۋەرائۇننەھر تەختىدىن چۈشۈرۈۋېتىلگەن مىرزا ئۇلۇغبېك ئىدى.

كارۋان دارۇسسەلتەنەدىن يىراقلىشىپ دەرغەم ئېرىقى ياقىسىدىكى تۆپىلەرنىڭ بىرىگە يېقىنلاشقاندا، قوغلاندى پادىشاھ ئېتىنى توختىتىپ، ئايىغىنى ئۆزەڭگىدىن ئۈزدى. نامازدىن قالماسلىق ئۈچۈن باشقىلارمۇ ئالدىرىشىپ ئاتلىرىدىن چۈشۈشتى. كارۋان ئەھلى تۆپىلىك ئەتراپىدا شام نامىزىنى ئادا قىلىشتى. مىرزا ئۇلۇغبېك ئېرىق تەرەپكە ماڭدى. ئېرىقنىڭ سۈيى بەزى يەرلەردە ئوت ـ ئۇلەڭلىرى يەلپۈنۈپ تۇرغان ئوتلاقلاردىن ئۆتسە، بەزى جايدا تاشلاندۇق تاقىر يەرلەردىن ئۆتەتتى. بەزى جايلاردا چوڭ ـ كىچىك ئاقۇچ تۆپىلەرنى تىلىپ ئۆتۈپ، چوڭقۇر ۋە ھەيۋەتلىك جەرلەر ھاسىل قىلغان. خەلق تەرىپىدىن دەردۇغەم دەپ ئاتالغان، يىلنىڭ تۆت پەسلى قۇتراپ ئاقىدىغان بۇ ھەيۋەتلىك ئېرىق ساھىلىدا تۇرۇپ، بىردىن ياشانغان پادىشاھنىڭ كۆزلىرى نەملىنىپ، بوغۇزىغا ئاچچىق بىر نىدا تىقىلغاندەك بولدى ـ دە، ئەلەم بىلەن پىچىرلىدى:

«بۇ قانداق يازۇغنىڭ بولدى، ئاللاھى كەرىم؟!»

ئاندىن كەسكىن ھالدا ئارقىغا بۇرۇلۇپ ئالدىراپ كېلىپ ئېتىغا مىندى ۋە «چۇھ» دەپ ئېتىنى دېۋىتتى. ئەمما ئات قوزغالمىدى. ئات ئىگىسىنىڭ ئاۋازىغا ئەمەس، يۇرىكىنىڭ ئەمرىگە بويسۇنۇۋاتقاندەك ئىدى. ھۆكۈمدار ئېتىغا ئايىماي قامچا ئۇردى... تۇلپار دەرغەمدىن كېيىن باشلانغان دەشت ئوتتۇرىسىنى كېسىپ ئۆتكەن يول بويلاپ چېپىپ كەتتى. كۆز ئاسمىنىنى بۇلۇت قاپلىغان، ھاۋا نەم، قۇياش مەغرىب تەرەپكە ئاغقانسېرى سالقىن ئاچچىق ئىزغىرىنغا ئايلىنىپ بارماقتا. دەشت يولى ئەتراپىدىن قىزغىش قوغايلار قاغجىراپ قالغان، شامال ئادەم بويى ئۆسكەن يەۋشەنلەر، ئاقىش ئەرمەنلەرنى تەۋرىتەتتى. قۇرۇپ بەندىدىن ئۆزۈلگەن يانتاقلار دومىلاپ ئۇزاقلارغا كېتەتتى. تاڭدا ياغقان يامغۇردىن ئاتلار ۋە قېچىرلارنىڭ تۇياقلىرى يالتىراپتتى. ئوشۇقلىرىغىچە ھۆل، ھاۋانىڭ

ئەزۋايى بۇزۇلۇپ، قاراڭغۇ ۋە كۆڭۈلسىز بولۇپ تۇرغىنىغا قارىماي، پېشىندە سەمەرقەندتىن چىققان كارۋان بىپايان دەشتلەرنى بويلاپ جىمجىت يول باساتتى. كارۋان ئەھلى ئىچىدە ھەممىنى ئالدىرىتىپ غەيرەت قىلىۋاتقان، قارا قاشقا ئات مىنگەن ساقاللىق كىشى مىرزا ئۇلۇغبېككە ھەمراھ قىلىپ تەيىنلىگەن ھاجى مۇھەممەد خىسرەۋ ئىدى. ئۇ كۆز كۆنلىرىنىڭ قىسقىلىقىدىن تېزرەك بىر مەنزىلگە يېتىشۋېلىشقا ھەرىكەت قىلاتتى. يىراقتىكى تاغلارنىڭ قار بېسىپ ئاقارغان چوققىلىرىغا قويۇق قارا بولۇتلارنىڭ قونۇۋاتقانلىقىنى بىئاراملىق بىلەن كۆزىتەتتى. ھايال ۋاقىت ئۆتمەي ئاشۇ بولۇتلار كۆپىيىپ، سىلجىپ، يېيىلىپ، كۆك سەھنىسىنىڭ بىر تەرىپىنى قاپلىۋالدى. بىردەمدىلا قاش قارايغاندەك ئەتراپ خىرەلەشتى. كارۋاندىن ئانچە ئارقىدا، كۆز يەتمەس مۇساپىدە بەش ـ ئالتە ئاتلىق قارا بولۇپ ئات يورغىلىتىپ باراتتى. ئۇلار بەزى يېقىنلىشىپ، كۆزگە كۆرۈنمەسلىك ئۈچۈن يوللارنىڭ چېتىدە يۈكسىلىپ تۇرغان تۆپىلىكلەرنىڭ پاناھىدا بېكىنىشەتتى. ئارقىدا قالغاندا ئاتلىرىنى ئاۋايلىماي قامچىلىشاتتى. بۇ گۇرۇھ ئەسلىدە ئىككىگە بۆلۈنگەن. ئىككى ئاتلىق ھەمىشە يانۇيان، بىر ـ بىرىدىن ئارقىدا قالماي، باشقىلىرى بولسا ئۇلارنى قارارلاپ بېرىشاتتى. ھاجى مۇھەممەد خىسرەۋ ئېتىنى دىۋېتىپ مىرزا ئۇلۇغبېكنىڭ ئالدىغا يەتكەندە توختىدى.

ـــ ئەلا ھەزرەت، قاراڭغۇدىن بۇرۇن بىر مەنزىلگە يەتسەك ـــ دېدى ئۇ.

ـــ ماقۇل ـــ دەپ بىلىنەر ـ بىلىنمەس باش سىلكىدى مىرزا ئۇلۇغبېك. ئۇلار يانمۇيان كېتىشكە باشلىدى. قىسقا ۋاقىتتىن كېيىن ئارىدىكى سۈكۈناتنى مىرزا ئۇلۇغبېك بۇزدى. ئۇ ئىچىدىكى توپاننى يۈز ـ كۆزىدە زاھىر قىلماي، خۇش چاقچاقلىق بىلەن جايىدىن ئاۋۋالقى ھەج سەپەرلىرى ئۈستىدە سۈرۈشتۈرۈشكە باشلىدى. ھاجى ھېكايىسىنى تۈگىتەلمىدى. ئارقىدىن پادىشاھنىڭ مەخسۇس چاپارمىنى تۈگۈننى كۆتۈرۈپ كېلىۋاتقان ئاتلىقنى كۆرۈپ يۈرىكىگە غۇلغۇلا چۈشتى. ئاتلىق ئابدۇللەتىف مىرزا بىلەن بىرگە بەلخىتىن كەلگەن سۇلدۇز قوۋمىگە مەنسۇپ نەۋكەرلەردىن بىرى ئىدى. يەلكىسىگە يۈكلەنگەن ۋەزىپىنى بېجىرىش مەقسىتىدە ئېتىنى ئاۋايلىماي چاپتۇرغان چاپار يىگىتنىڭ يۈز ـ كۆزىدىن قارا تەر قۇيۇلاتتى. ھاجى نەۋكەرلەرگە يېقىنلىشىپ:

ـــ خوش! نېمە گەپ ئۆزى؟ ـــ دەپ سوردى. چاپار بولسا ئېيتىدىغان سۆزىنى باشقىلارنىڭ ئېيتىشىنى ئۈمىد قىلمىدى. ئاتايەن ھاجىغا يېقىنلىشىپ شۇئىرلىدى:

ـــ ئەلا ھەزرەتلىرىنى بىرەر ياخشى يەرگە ئېلىپ بېرىپ، ئاشۇ جايدا كۈتۈك. مىرزا ئۇلۇغبېك پادىشاھ ئېرۇر. شۇ سەۋەبتىن ئۇل زاتنى ئالىيلىرىنىڭ سەپىرى ھەم تۇرك ۋە تاجىكنى ھەيران قىلىدىغان تەرىزدە، زور دەبدەبە بىلەن ئۈتىمكى لازىمدۇر.

ـــ بۇنىڭغا قىلىنغان تەييارگەرلىكلەر بولسا تېخى ئۆز دەرىجىسىگە بارمىغاندۇر، ـــ ھاجى مۇھەممەد خىسرەۋ كۈتۈلمىگەن بۇ ھادىسىدىن ئەجەبلىنىپ، نېمە دېيىشنى بىلمەي بىردەم چاپار يىگىتنىڭ يۈزىگە سىنچىلاپ تىكىلدى. يىگىت بولسا ھاجىنىڭ كۆڭلىگە شۇبھە سالغانلىقىنى سېزىپ، ئۇنلۇك ئاۋاز بىلەن تەكىتلىدى:

ـــ پادىشاھىمنىڭ ئەمىر ـ پەرمانلىرى شۇ!

تەبىئىي ئۇركۈگەك ھاجى قولىنى كۆكسىگە قويۇپ:

ـــ پەرمانى ئالىيغا باش ئېگىمىز، ـــ دېدى. چاپار مەنگە شۇ گەپنى ئاڭلاش كۈپايە ئىدى. ئۇ چوڭچىلىق بىلەن ئېتىنىڭ بېشىنى ئارقىغا قايتۇرۇپ، سەمەرقەند تەرەپكە ئوقتەك ئۇچۇپ كەتتى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن كۆتۈرۈلگەن چاڭ ـ توزان تۇن يورۇقىدا چىرايلىق كۆرۈندى. ھاجىنىڭ ئويغا پېتىپ قالغانلىقىنى كۆرگەن مىرزا ئۇلۇغبېك ئۇنىڭغا يېقىنلىشىپ:

ـــ خوش، ھاجى، چاپارمەننى نېمە ئۈچۈن ئەۋەتىپ تۇرلەر؟ ـــ دەپ سوردى.

ھاجى ئوتتۇرىدا بولغان گەپنى ئېيتىپ بەردى. قوغلاندى پادىشاھ يالت قىلىپ ئات چاپتۇرۇپ كەلگەن چاپارمەن تەرەپكە قاردى. ئۇنىڭ كۆزلىرىنىڭ غەلىتە چاقناغانلىقىنى كۆرگەن ھاجىنىڭ كۆڭلىدىكى شۇبھە تېخىمۇ كۈچەيدى ۋە ۋۇجۇدى مۇزلىغاندەك بىلىنىپ كەتتى. ئەمما ھاياجىننى بىلىندۇرمەي، مىرزا ئۇلۇغبېكنىڭ نېمە دېيىشنى كۈتتى. پادىشاھ بولسا قەددى ـ قامىتى ئېگىلگەنچە ھامان سەمەرقەند تەرەپكە تىكىلىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ كۆڭلىگە توختىماستىن شۇبھە ئارىلايتتى. بۇ شۇبھە سوغۇق ۋە قورقۇنچلۇق ئىدى. بىسەرەمجان بولغان ھاجى ئېغىز ئاچتى.

ـــ ئەلا ھەزرەت نېمە بۇيرىدىلەر؟

مىرزا ئۇلۇغبېك ھەمراھىغا بىر قاراپ:

«سەن ھەممە گەپنى بىلىسەن! ئۇلار بىلەن تىلىك

بىرا» دېگەندەك دىققەت بىلەن تىكىلدى. ھاجى تېخىمۇ بىرەمجانلىنىپ، ئۆزىنى قەيەرگە قويۇشنى بىلمەي قالدى. پادىشاھ ناھايىتى قايغۇلۇق ھالدا پىچىرلىدى:

ــ بىلگىنىڭىزنى قىلىڭ، تەقسىر!

كارۋان يەنە يولغا چۈشتى. بىر سائەت ئۆتمەي ئۇلار يول ئۈستىدىكى ئابى سەبۇھ دەپ ئاتالغان ئېرىق ياقىسىدا جايلاشقان كىچىك بىر قورغانغا يېتىشتى. شۇ يەردە توختاش ماقۇل تېپىلدى. مىرزا ئۇلۇغبېك ئاتتىن چۈشتى ۋە ئايىغى ئۈيۈشۈپ قالغانلىقتىن سەل ئاقساپ قورغانغا كىردى. ئۇنىڭ ئۇدۇلىغا ئون،ئون ئىككى ياشلار چامىسىدىكى بالا يۈگۈرۈپ چىقتى ۋە يۈلتۈزدەك چاقناق كۆزلىرىنى تەئەججۇپ بىلەن كەلگۈچىلەرگە تىكتى.

ــ چاپ، ئاتاڭنى چاقىر!ــ دېدى بۇيرۇق ئاھاڭدا ھاجى مۇھەممەد خىسرەۋ تۇن سەلكىندىن ئەندىكىپ تۇرۇپ. دارۇسسەلتەنەنىڭ چېتىدە قۇرۇلغان پادىشاھلىققا تەۋە قەلئەلەردىن بولغان قورغاننىڭ ئىگىسىــ ياشانغان مىڭبېشى، زەر يەڭلىك كونا تونىنى يەلكىسىگە تاشلاپ، يېرىم كېچىدە ئۆزىنى بىئارام قىلغان ئادەملەرنىڭ كېلىشىدىن بىر ئاز ۋەھىمىگە چۈشكىنچە كارۋان ئەھلىگە پېشۋاز چىقتى.

ساھىبقىران ئەمىر تۆمۈر كوراگان زامانىدا تىكلەنگەن بۇ قورغان ۋاقىتتىنلا ئۆتۈشگە ئەگىشىپ خاراب بىر ئەھۋالغا قالغان بولسىمۇ، قورغان ئىگىسى ئايمۇئاي ھەق ئېلىپ تۇراتتى. گەرچە يىللار ئۆتكەنسېرى مىقدارى كېمىيىپ بارغان بولسىمۇ، قورغان ئىگىسى بىراۋغا ئەرز قىلىشقا قورقۇپ، يېرىم خارابىگە ئايلانغان قورغان ئۈچۈن جاۋابكارلىقنى بىردەممۇ ئونۇتماي كۈن ئۆتكۈزەتتى. ھازىر ئالدىدا تۇرغان ئادەملەر يېرىم كېچىدە قالغان يولۇچىلار ياكى سودىگەرلەر ئەمەس، بەلكى پادىشاھلىقنىڭ ئادەملىرى ئىكەنلىكىنى بىلگەچ، بۇ ئادەملەرگە باشپاناھ بولۇش بەختىگە مۇشەررەپ بولۇشتىن سۆيۈنۈپ كەتتى. كارۋان ئەھلى بىلەن بىر باشتىن كۆرۈشۈشكە باشلىغان بۇ ئادەم مىرزا ئۇلۇغبېكنىڭ ئالدىدا خۇشاللىقنى ئۇنتۇپ، لاغ ـ لاغ تىترەپ توختاپ قالدى. ئۇ تۇرغان جايىدا قېتىپ قالغان، سۆزلەشكە تىلى كەلمەيتتى.

ــ ھە، تەقسىر سىزگە نېمە بولدى؟ ــ دېدى مىرزا ئۇلۇغبېك ئۇنىڭ دەھشەتكە چۈشكەنلىكىنىڭ سەۋەبىنى بىلىسىمۇ. قورغان ئىگىسى ئاتا ـ بالا ئارىسىدا بولۇپ ئۆتكەن قۇتسىز كەچۈرمىشلەردىن ياخشى خەۋەردار. كېچىچە قۇلىقىغا ئاخىرقى مىش ـ مىشلارمۇ يەتكەن. مىرزا ئۇلۇغبېك تەختتىن ساقىت بولۇپ شاھزادە ئابدۇللەتىف پادىشاھ بولۇپ ئاق كىگىزگە ئۆتكۈزۈلگەن ئىمىش... شۇنىڭ ئۈچۈن قورغان ئىگىسى ئالدىدىكى ئادەمگە قاتىداق مۇئامىلىدە بولۇشنى بىلمەي ھالىڭ ـ تالىڭ ئىدى. نىھايەت، ئۇ تىترەك ۋە ھاياجانلىق بىر تاۋۇش بىلەن:

ــ مەرھەمەت، ئەلا ھەزرەت، مەرھەمەت!ــ دەپ پادىشاھقا تەزىم قىلدى ـ دە، ئۆزىنى چەتكە ئالدى. كېيىن قورغاننىڭ بۇرجىكىدىكى ئائىلىسى بىلەن ئۆيىگە كىرىپ كەتتى. ئىشىكنى يېپىپ زەنجىرنى ئېلىپ قويدى. شۇ كىرگەنچە قارىسىنى كۆرسەتمىدى.

قورغاننىڭ ھويلىسىدىكى دەرەخلەرگە ئوتقاشلار ئورنىتىلغان. قېچىرلاردىن يۈكلەر چۈشۈرۈلۈپ قورغان ئوتتۇرىسىدىكى بىنانىڭ ئايۋىنىنىڭ بۇرجىكىدە تەقلەندى. مىرزا ئۇلۇغبېك بىلەن ھاجى مۇھەممەد خىسرەۋ ئايۋاندىن قاپقاراڭغۇ ئۆينىڭ ئىچكىرىسىگە كىرىپ، تۆردىكى خانىگە ئورۇنلاشتى. خانە سوغۇق ئىدى. ئاستى زەي، تاشتەك قارا يەر. نەچچە ئون يىللاردىن بېرى ئادەمنىڭ نەپەسلىرىگە يولۇقمىغان، غۇربەتكە چۆككەن كۆلبىنىڭ ھەر بىر بۇرجىكىدە غەمكىن قاراڭغۇلۇق ھۆكۈم سۈرەتتى. تۆت تاملىرىنىڭ سۇۋاقلىرى تۆكۈلگەن، قاراڭغۇ گۆردەك زەي ئۆينىڭ بىر بۇرجىكىدە خۇنۇك ياسالغان ئوچاق بار ئىدى. خالاس. كونا كۆلبىنىڭ تۆشۈك ـ تۆشۈكىدىن شامال ئۇرۇپ، باشپاناھنى ئادەمسىز سەھراغا ئايلاندۇرۇپ مۇزلىتىپ قويغان. يول بويى سوغۇقتىن قېتىپ، تىترەپ قاقشاپ كەلگەن ھاجى مۇھەممەد تالىڭ ئاتقۇچە بۇ يەردە ئىسسىيالماي، دۇگدىيىپ ئولتۇرۇشنى ئويلاپ، يولغا كېچىكىپ چىققانلىقىدىن پۇشايمان قىلدى. مىرزا ئۇلۇغبېك سۆسەر يېپىنچىسىنى، ئاندىن گىلەم سېلىپ تۆشۈلگەن كۆرپىچەكلەرگە يانپاشلىدى. يۇرىكىدە زىقىرىغان ئاغرىق ئازابى قانچىلىك كۈچلۈك بولمىسۇن، ئۇ ئۆزىنى خاتىرجەم تۇتۇشقا ئۇرۇناتتى. ياشانغان پادىشاھ كۆزىنى يۇمدى. ئاشۇ دەمدە كۆز ئوڭىدا مۇڭلۇق كۆزلىرى لىق ياشقا تولغان سۆيۈملۈك قىزى رابىئە سۇلتانبېگىمنى كۆردى. «مېنى تاشلاپ كەتمەڭ، ئاتاجان!» دەپ ۋارقىرايتتى قىزى.

ئاستا ـ ئاستا قەدەم بېسىپ مۇلازىملارنىڭ بىرى كىردى. ئۇ قولىدا قۇمغان بىلەن داس كۆتۈرگەن ئىدى. مۇلازىم داسنى مىرزا ئۇلۇغبېكنىڭ ئالدىغا قويدى. ھامان

ئېغىر خىياللار ئىلكىدە قالغان پادىشاھ يەڭلىرىنى تۇرۇپ، قوللىرىنى مۇلازىم تۇتقان قۇمغاندىن ئېقىپ تۇرغان مۇزدەك سۇغا تۇتتى. بىر ـ بىرلەپ كىرگەن باشقا مۇلازىملار داستىخان يېيىپ تاۋام كەلتۈردى. مىرزا ئۇلۇغبېك بىلەن ھاجى مۇھەممەد خىسرەۋ تاۋامغا يېقىن سىلجىدى. ئۇلار تاۋام بىلەن مەشغۇل بولۇشتى. پالتۇكتا تۇرۇۋاتقان بالا چاقناق كۆزلىرىنى مىرزا ئۇلۇغبېكتىن ئالماي تەئەججۇپ بىلەن باقاتتى. گاھ مىرزا، گاھ ھاجىنىڭ ئۇنى غىزاغا دەۋەت قىلغانلىقلىرىنى ئاڭلىمىغاندەك كۆزلىرىنى تىكىپ تۇراتتى. مىرزا ئۇلۇغبېكنىڭ ئىشتىھاسى يوق ئىدى. ئۇ كىچىككىنە نان بىلەن ئۈچ ـ تۆت بۇردا قورداقتىن يېدى. كېيىن ھەسەلدىن بىر ئاز ئېلىپ نانغا سۈركىدى ـ دە، بالىغا ئۇزاتتى. بالا ئۇيالغىنىدىن ئىرغىپ تۇرۇپ خانىدىن چىقىپ كەتتى. نىھايەت، قارنى تويغان ھاجى كۆزلىرىنى يۇمۇپ، قوللىرىنى يۇقىرىغا كۆتۈرۈپ، پاتىھە ئوقۇدى. مىرزا ئۇلۇغبېك كۆزلىرىنى ھاجىغا تىكتى. ھاجى، نېسىپ بولسا، ئەرتىگە تاڭدا دارۇسسەلتەنەدىن نەۋكەرلەر قوۋۇلغان ھەشەمەتلىك كارۋان يېتىپ كېلىشى، ئەنە شۇ چاغدا يول ھەم تېز ئاۋۇشى ھەققىدە سۆزلەۋاتقان ئىدى. مىرزا ئۇلۇغبېك پات ـ پات ئىشىك تەرەپكە قاراپ قويۇاتتى. تاشقىرىدىن ئاڭلىنىۋاتقان ئاۋازلارغا قولاق سېلىپ، ھاجىنىڭ سۆزلىرىنى پەرىشانلىق بىلەن تىڭشايتتى. ئۇ سۆۋسەر يېپىنچا كىيگىنىگە قارىماي، بەدىنى جۇغۇلداۋاتقانلىقىنى سەزدى. ئەمما بۇ سوغۇقتىنمۇ ياكى ئىچىدە قىمىرلىغان سوغۇق شۇبھىلەردىنمۇ، بىلمەيتتى. ئىشىك غىچىرلاپ ئېچىلىپ مۇلازىم داستىخان يىغىشتۇرۇشقا كىرگەندە، مىرزا ئۇلۇغبېك ئۇنىڭغا خانە ئوتتۇرىسىدىكى ئوچاققا ئوت قالاشنى بۇيرۇدى. دەم ئۆتمەي ئىككى نۆكەر ئوت قالاشقا تۇتۇندى. ئوتنى چوك قىلىپ ياقتى. پادىشاھ ئوچاققا يېقىنلىشىپ گۈركىرەپ تۇرغان گۈلخانغا تىكىلدى. گۈلخاننىڭ يېنىدا تىنچ، خاتىرجەم بولۇپ كۆرۈلگەن بۇ ئادەمنىڭ يۈرىكىدە ئالەمگە دەھشەت سالغۇدەك بىر توپان بار ئىدى. «نېمە گۇناھىم بار ئىكەنكى، بۇ تارتقۇلۇقلار باشىمغا كەلدى؟» دەپ ئويلايتتى گۈلخان يېنىدا تۇرغان ئادەم. ئۇنىڭ بەش ئوغلىدىن ئىككىسىلا ئامان قالدى. قالغانلىرى بالدۇرلا ئۆلۈپ كەتتى. تىرىك قالغان ئوغۇللىرىدىن تۇنجىسى ئابدۇللەتىف بىبىسى گەۋھەر شاد بېگىمنىڭ قولىدا تەربىيىلەندى. مەلىكىدىكى تەكەببۇرلۇق، ھەممە ئىشتا باش ـ قاش بولۇشقا ئىنتىلىش، كۆڭۈلسىزلىكلەر بالىنىڭ تەبىئىتىگە كۆچتى. يىللار ئۆتۈپ كۆڭۈلسىزلىكلەر ساختىلىققا، قوپاللىققا، تەكەببۇرلۇق مەنمەنلىككە، تاج ـ تەخت ھەۋىسى ھىرىسقا ئايلاندى. بوۋىسى شاھرۇھ مىرزا ئالەمدىن ئۆتكەندە، بىبىسىنىڭ ئالدىمىغا ئۆچتى. گەۋھەر شاد بېگىمنىڭ:

ـــ تاج ـ تەختىگە ئاتالغ ئەمەس، سەن مۇناسىپسەن!ـــ دەپ قۇلىقىغا قۇيغان گەپلەرگە ئىشىنىپ، ئۇچار ـ چۈشەرىنى بىلمەي قالدى. كېيىن بىبىسى ئۇنى لاقىلدىتىپ، ئالدانغانلىقىنىـــ ھىراتتا قالغان باشقا نەۋىرىسى، ئابدۇللەتىفتىن سۆيۈملۈكرەك ئەلا ئۇد دەۋلەتنى قۇلايلىق پۇرسەتنى قولدىن بەرمەستىن تەختىنى ئىگىلەشكە دەۋەت قىلغانلىقىنى بىلدى. ئاچچىقلانغان شاھزادە قېرى بىبىسىنى تۇتقۇن قىلدى.

ئەمما تېز ئاردىدا ئەلا ئۇد دەۋلەگە تەك كېلەلمەي ئۆزى تۇتقۇن بولۇپ، ئىختىياردىدىن قەلئەسىدە زىندانىبەند قىلىندى. شۇ ۋەقە تۈپەيلى تاج ـ تەختىنىڭ شەرىئى ۋارىسىي بولغان مىرزا ئۇلۇغبېك ھاكىمىيەت ئۈچۈن كۈرەش قىلىشتىن ۋاز كېچىپ ئوغلىنى قۇتقۇزۇشقا ئۇرۇندى. ئاخىر سۇلھى تۈزۈلدى. ئەلا ئۇددەۋلە ئابدۇللەتىفنى زىندانىدىن ئازاد قىلدى. پادىشاھنىڭ ھەبىسىدىن بوشىغان ئوغلىنى كۈتۈۋالغانلىقى يادىدا. شۇ چاغدا ئوغلى ئاتتىن سەكرەپ چۈشتى ـ دە، قۇچاقلىرىنى يايغانچە ئاتىسىغا قاراپ يۈگۈردى. ئۇمۇ ھەم قۇچاقلىرىنى يايغانچە بېرىپ، ئابدۇللەتىفنى باغرىغا باستى. قاتتىق قۇچاقلاپ تۇرۇپ، يۈزىدىن، كۆزلىرىدىن سۆيدى. ئۇزاققىچە باغرىدىن بوشاتمىدى. ئاتا بىلەن ئوغۇل ئوتتۇرىسىدا مانا شۇ سېغىنىشلىق قۇچاقلاشتىن باشقا بىرەر ئېغىز سۆز بولمىدى. ئوغلىنى ئۈزاق ۋاقىتقىچە كۆكسىگە بېسىپ تۇرۇپ بوشاتقاندا، ئاتا ـ بالىنىڭ ئايئاق يۈزلىرى ھاياجاندىن تېخىمۇ ئاقارغان، رەڭلىرى ئۆچكەندى. تۇنجى ئوغلىغا تىكىلگەنچە ئەتراپتىكى ئالەمنى ئاڭقىرالماي، بىر نەپەس ئېسەنكىرەپ قالدى. 20 ياشقا تولاي دەپ قالغان ئوغلىـــ كېلىشكەن، قىر بۇرۇتلۇق، لەۋلىرى تولىمۇ چىرايلىق، ياخشى كىينىنىشنى ياقتۇرىدىغان ئابدۇللەتىف مىرزا ئاتىسىنىڭ نەزىرىدە ھامان ياش بالا ئىدى. ئاتا ئوغلىنىڭ ئامان ـ ئېسەن قايتقانلىقىدىن ئىنتايىن خۇشال بولدى. ئوغلىنى يېنىغا ئۆتكۈزۈپ ئۈزاق سۆھبەتلەشتى. ئىختىيارىدىن قەلئەسىدە چەككەن ئازابلىرىنىڭ جەريانىنى ئەلەم بىلەن ئاڭلىدى. ئوغلىنىڭ كۆڭلىنى تەسەللىلەر بىلەن كۆ-

تۇردى. سۆھبەت ئاخىرىدا سۇلھىگە كۆرە ماۋەرائۇننەھر شەھىرىنىڭ تەسەررۇپىغا ئۆتكەن بەلخ مۇلكىنى ئابدۇلـ لەتىفكە سۈيۈرغال قىلغانلىقىنى ئېيتتى. ئەمما كۆپ ئۆتـ مەي بۇ نا قابىل ئوغۇل ئۆز ئاتىسىغا قارشى ئىسـيـان باشلىدى. يۇزسىزلىك قىلىپ، تۇغقان ئاتىسى تىرىك تۇـ رۇپ ئۇنىڭ تەختىنى ئىگىلىدى. تېخى بۇ كەملىك قىلغاندەك قېرى ئاتىسىنى ھەجگە ماڭدۇرۇش باھانىسى بىلەن يۇرتتىن ھەيدەپ چىقاردى.

ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا ئوغلىنىڭ كىبىرلىك يۈزى كۆرۈنـ دى

ــ پەدەرى بوزرۇك،ــ دېدى ئابدۇللەتىف ئاخىرقى ئۇچرىشىشتا،ــ ناھايىتى چارچاپسىز، سەل دەم ئېلىپ مەككە ـ مەدىنەمگە بېرىپ، كەئبىنى زىيارەت قىلىپ كەلـ مەمسىز؟ بۇ بىۋاپا دۇنيانىڭ تەشۋىشىنى قويۇپ، ئاخـ رەتنى ئويلايدىغان ياشقا باردىڭىز، قايتىپ كەلگىنىڭىزدىن كېيىن ئاندىن خاتىرجەم تۇرۇپ گەپلەشمەيمىزمۇ پەدەرى بۇزرۇكۋار،ــ شاھزادىنىڭ ئەتراپىدا ئولتۇرغان ئەركانى دۆلەت ئۆز ھۆكۈمدارلىرىنىڭ شۇنداق دېيىشىنى ئالدىن كۈتۈپ تۇرغانلىقلىرىنى ئۇلۇغبېك سەزدى. بېشىدىن بەخت قۇشى ئۇچۇپ كەتكەن پادىشاھلار تەركىي دۇنيا بولۇپ مەككىگەــ ھەجگە كېتىشتى، بۇنى رەت قىلغانلار بولسا ئۆلتۈرۈلۈشمۇ ئادەت تۇسىگە كىرگەن. مىرزا ئۇلۇغبېك ئوغلىنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، رەڭگى توپىدەك ئۆزگىرىپ ئۇزاق ۋاقىت يەرگە تىكىلىپ قالغاندى. كەنجى ئوغلى شاھزادە ئابدۇللەزىز مىرزا نىمجان تۇغۇلدى. شۇ سەـ ۋەبتىنمۇ ياكى ئۇ تۇغۇلۇشىدىن بىرئاز مۇددەت ئاۋۋال 12 ياشلىق ئوغلى ئابدۇرەھمان ۋاپات بولغانلىقىدىنمۇ، ئىشـ قىلىپ بۇ ئوغلىغا كۆپرەك مېھرىبان بولدى. لېكىن شاھـ زادە يارامسىزراق ئۆستى. ئاتا بولسا ئۆز مېھرىنى ئارتۇق قىلىۋەردى. ھەتتا تەرناب جېڭىدە ئەلا ئۇددەۋلە ئۇستـ دىن قازانغان غەلىبىسىنى بۇ جەڭدە جانبازلىق قىلغان ئابدۇللەتىفنىڭ نامىغا ئەمەس، بەلكى كەنجىسىنىڭ نامى بىلەن باغلاپ، پاتىھىنامىنى ئابدۇللەزىزنىڭ نامىغا يـاز ـ دۇردى. بۇنىڭدىن نارازى بولغان تۇنجى شاھزادە بو ـ يۇنتاۋلىق يولىغا كىردى. ئابدۇللەتىف مىرزا ئاتىسـغـا ئوخشاپ ئىلىمگە ئىشتىياقمەن بولۇپ، يۇلتۇز ئىلىمـگـە كۆڭۈل قويغاندى. كەنجىسى بولسا ئىلىمگە قارىتا بىپەرۋا ئۆستى. ئاتىسىدىن ئۇنىڭغا يالغۇز مۇزىكىغا بولغان مېھىر يۇقتى. ئۇ تەمبۇرنى شۇنداق بېرىلىپ چالاتتىكى، يۇزلىرى لاۋۇلداپ قىزىرىپ كېتەتتى. ئويلاڭكى، قىرلىق بۇرنى، يۇپقا لەۋلىرى بىلەن ئاتىسىنىڭ قاشلىرىغا ئوخشاش ئىنـ چىكە، قەلەمدەك سىزىلغان قاپقارا قاشلىرىغا قاراپ ئابـ دۇللەزىزنى سەمەرقەندنىڭ ئەڭ بەرنا يىگىتى دېيىش مۇمكىن ئىدى. ھەر ئىككى شاھزادىنىڭ بويى ئېگىز، كې ـ لىشكەن، بىراق، كەنجىسىنىڭ سۆڭەكلىرى نازۇك بولغاندـ لىقى ئۈچۈنمۇ، كۆرۈنۈشى زەئىپ تۇيۇلاتتى. شۇنىڭغـا قارىماي كەنجى شاھزادە مەئىشەتپەرەسلىكتە ئاكىسىدىن ئۈستۈن ئىدى. مانا شۇ مەئىشەتپەرەسلىكى، ئاتىسىنىڭ خىزمەتىدىكى ئەمىرلەرنىڭ ھەرەملىرىگە ئوچۇقتىن ـ ئو ـ چۇق كۆز تاشلاپ يۈرۈشى مىرزا ئۇلۇغبېكنىڭ دۇشمەنـ لىرىنى كۆپەيتىپ قويدى. پادىشاھنىڭ شەنىگە داغ چۈـ شۈردى. ھازىر ئابدۇللەتىف ئۆز ئىنىسىنمۇ زىندانـغـا تاشلىغان. ئەمما، ئۇ شۇنىڭ بىلەن توختاپ قالماي، ئاتـ سىنى قوغلاندى قىلغان بۇ يۇزسىز ئۆز ئىنىسىنى ئۇنىڭـ دىنمۇ بەتتەر جازاغا دۇچار قىلماسمىكىنە!؟ بەختى قارا ئاتىنىڭ غەزىپى ئوت ئېلىپ، ئار ـ نومۇس تۇيغۇسى جۇش ئۇرۇپ قىزىشتى. قاپقى سىلىنغان، رەڭگى ئۇچۇپ كەتـ كەن چېھرىدە دەھشەتلىك قەھرى ـ غەزەپ ئەكس ئېتىپ تۇرماقتا ئىدى. ئۇ سەمەرقەندنى تەرك ئېتىشتىن ئىلگـ رىكى كۆرگەن چۈشنى ئەسلىدى. چۈشىدە بىپايان سەھـ رادا ئۆزىنى يالغۇز تۇرغان ھالدا كۆردى. تۇمان ۋە قا ـ راڭغۇلۇق باسقان كۈن ئىكەن. شامىمۇ، تۇنمۇ نامەلۇم ئـ دى. پەقەت خىرە ـ شىرە سەرراب ئىچىدە يالغۇز تۇرغۇـ دەك. ئاسماندا نە قۇياش، نە يۇلتۇزلار بار بولسۇن؟... تاسادىپىي ئوچاقتىن ئۇچقان ئۇچقۇن مىرزا ئۇلۇغبېكنىڭ يىپىنچىسىنىڭ پېشىگە چۈشتى ۋە ئۇنىڭ بىر چېتىنى كۆيـ دۈرۈشكە باشلىدى. ئېغىر خىيالغا پاتقان ھالەتتە تۇرغان پادىشاھ خېلى ۋاقىتقىچە بۇنى سەزمىدى. سەزدى ـ دە، ئۇنى يېڭى بىلەن ئۇرۇپ ئۆچۈردى. كېيىن ئوچاقتىكى يالقۇنغا تىكىلىپ: «ئەھۋالنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى سەن ھەم بىلدىڭمۇ؟!» دەپ پىچىرلىدى.

شۇ ۋەقە سەۋەب بولدىمۇ، مىرزا ئۇلۇغبېكنىڭ كەيـ پىياتى تامامەن بۇزۇلدى. ئېغىر ـ ئېغىر تىن ئېلىپ، ئىز ـ تىراپ ئارىلاش نېمىلەرنىدۇر پىچىرلاشقا باشلىدى. بىر

ۋاقىتلارغىچە شۇ تەرىزدە ئۆي ئىچىدە ئۇياق ـ بۇياققا ماڭدى. ئاندىن بوزىرىپ ئولتۇرغان ھاجىغا يېقىنلىشىپ مۇڭلۇق ئۈندە سورىدى:

ـــمىرزا ئابدۇللەزىز ئامانمىكەن؟ ئۇنى قەتل قىلغاندۇ؟

ھاجى مۇھەممەد خىسرەۋ بەختى قارا ئاتىغا تەسەللى بېرىپ، بەزلەشكە ئۇرۇندى. ئۇ ئابدۇللەتىف مىرزا ھېچقاچان ئۆزىنىڭ قېرىنداشىنىڭ جېنىغا قەست قىلمايدىغانلىقى توغرۇلۇق لاپ ئۇردى. خانىدە ئولتۇرغان بۇ ئىككى ئادەم ئابدۇللەتىف مىرزىنىڭ ئاللىقاچان قانلىق ئىشقا قول سالغانلىقى، ئىككى كۈن ئاۋۋال تېخى ئاتىسى سەمەرقەندتىن كەتمەي تۇرۇپلا، كۆكسارايدا ئۆز ئىنىسىنى يوشۇرۇن ئۆلتۈرگەنلىكىدىن خەۋەرسىز ئىدى. خۇددى شۇ پەيتتە دارۇسسەلتەنەدىن يولغا چىققان ئۆلۈم ئەلچىلىرى ئۇلار توختىغان قورغانغا يېقىنلىشىپ قالغانلىقىدىنمۇ خەۋەرسىز ئىدى. ھاجى مۇھەممەد خىسرەۋ ھەج سەپىرىگە چىقىش ئالدىدا ئابدۇللەتىف مىرزىنىڭ ئۇنى ئۆز دەرگاھىغا چاقىرغانلىقى، ئۇنىڭغا تەھدىت بىلەن سۆزلىگەنلىكى ھەققىدە ئويلاتتى.

ـــماڭا قارا، ھاجى، ئەگەر ئاتىمىز بولمىش مىرزا ئۇلۇغبېك يولدا بىرەر يامانلىق ئويلىسا ياكى بىزگە قارشى جەڭ قىلىش ئۈچۈن بىرەر مەنزىلگە قاچسا، سەن بۇ ھەقتە بىلىپ تۇرۇپ بىزگە خەۋەر بەرمىسەڭ، ياكى ئالدىنى ئالمىساڭ، مەندىن قۇتۇلۇشنى ئويلىما، يەر تېگىدىن بولسىمۇ تېپىپ كاللاڭنى ئالىمەن. مەن تەڭرى تە ئالانلىق ئىشنى قىلىپ يۈرۈۋاتىمەن. ھېچكىمنىڭ ماڭا توسقۇنلۇق قىلىشى مۇمكىن ئەمەس، ئۇقتۇڭمۇ، ھاجى!ـــدېدى شاھزادە ئۇيقۇسىزلىقتىن قىزارغان كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ.

ـــخۇدايىم ئۆزى ساقلىسۇن،ـــدەپ ئاستا شۇنىلىدى ھاجى.

شۇ چاغدا بالا ئاللىقاچان ئۇخلاپ قالغانىدى. ئۇ چۈش كۆرەتتى. چۈشىدە قانداقتۇر قىلىقسىز كىشىلەر چېچەكلەپ تۇرغان ئالمىنى كاماندىن ئوققا تۇتۇشتى. ئوقلارنىڭ زەربىدىن چېچەكلەر دۆۋە ـ دۆۋە بولۇپ يەرگە تۆكۈلەتتى. دەم ئۆتمەي ئالما شاخلىرى يايىالىڭاچ بولۇپ قالدى. ئەمدى ئۇ كىشىلەر يۇلتۇزلارغا قارىتىپ ئوق ئۇزۇشكە باشلىدى. ئاسماندىن قان تامچىلاشقا باشلىدى. تېخى بايىلا يەرگە تۆكۈلگەن چېچەكلەر ساپسىرىق غازاڭغا ئايلانغان، قان مانا شۇ بەرگى خازان ئۈستىگە تامچىلاپ، ئۇلارنى ئەلۋان رەڭگە بويايتتى. كېيىن بىردىن قاپقارا قىياپەتلىك ئاتلىق پەيدا بولدى. ئۇ قولىدىكى دۇدەمە قىلىچ بىلەن دەرەخ تەرەپكە ئۇچۇپ كەلدى. كېيىن قەلىچنى زەربە بىلەن ئۇردى. دەرەخ «قارس» قىلىپ يەرگە يىقىلدى. بالا دەرەخنىڭ ئۆزى ئۈستىگە غۇلاۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، دەھشەتكە چۈشۈپ، بوغۇلۇپ ۋارقىراپ تاشلىدى. ۋارقىرىدى ـ دە، ئويغىنىپ كەتتى. تاشقىرىدىن قورغان دەرۋازىسىنى ئۇرۇۋاتقانلارنىڭ شاۋقۇنى كەلدى. ئۇيقۇسى قاچقان ھاجى مۇھەممەد خىسرەۋ بىلەن گەپلىشىپ ئولتۇرغان مىرزا ئۇلۇغبېك بۇ شاۋقۇنلارنى ئاڭلاپ ئەندىكىپ كەتتى. ھاجى ئورنىدىن قوزغالدى.

ـــيەنە نېمە بولدى؟ـــدېدى ئۇ زورمۇزور تاۋۇشنى چىقىرىپ. ئۇ تېخى گېپىنى تۈگەتمەستىن ئۆينىڭ ئىشىكى كۈچ بىلەن ئۇرۇلغان زەربىدىن شاراقلاپ ئېچىلىپ كەتتى ۋە قاپقارا سۈمباتلىق بىر نۆۋكەر شېرىكى بىلەن ئىچكىرىگە ئېتىلىپ كىردى. مىرزا ئۇلۇغبېك بىرىنچى نۆۋكەرنى تونۇدى. ئۇ ئابدۇللەتىف مىرزىنىڭ ئاباباس ئىسىملىك ئىرانلىق نۆۋكىرى ئىدى. ئاباباسنىڭ ئاتىسى بىر قانچە ۋاقىت ئىلگىرى مىرزا ئۇلۇغبېكنىڭ ئەمرى بىلەن ئالدامچىلىقتا ئەيىبلىنىپ ئۆلتۈرۈلگەنىدى. ئاباباسنىڭ كۆرۈنۈشى سۈرلۈك ئىدى. ھاجى خىسرەۋ ئارقىغا سۈرۈلۈپ ئۆينىڭ بۇرجىكىگە تىقىلۋالدى. ئاباباسقا كۆزى چۈشۈشى بىلەن رەڭگى ئۆچكەن مىرزا ئۇلۇغبېك چاپچىپ ئورنىدىن تۇردى. ئاندىن ئاباباسقا تاشلىنىپ، بار كۈچى بىلەن ئۇنىڭ كۆكرىكىگە مۇشت ئۇردى. قېرىپ قالغان پادىشاھتىن بۇنى كۈتمىگەن ئاباباس ئارقىسىغا داجىپ كەتتى. ئەمما ئۇنىڭ شېرىكى مۇشۇكتەك چاققانلىق بىلەن ئارقىدىن كېلىپ، مىرزا ئۇلۇغبېككە يېپىشتى. قۇتراپ كەتكەن ئاباباس قېرى پادىشاھنى مۇشتلاپ كەتتى. كېيىن پادىشاھنىڭ ھالسىزلىنىپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ، ئىككەيلەن پادىشاھنىڭ قولىرىنى قايرىپ سۆسەر پوستلىرىنى ئېچىۋەتتى.

ـــبەتبەختىنى مەھكەم تۇت!ـــدەپ ئۇشقىردى ئاباباس شېرىكىگە،ـــ مەن ئارقان تېپىپ كېلەي...ـــ ئۇ شۇنداق دەپ تاشقىرىغا ئېتىلدى. مىرزا ئۇلۇغبېك ئارتۇق قارشىلىق كۆرسەتمىدى. تېز چۆككىنچە، قوللىرى قايرىقلىق ھالدا باش ئېگىپ ئولتۇردى. ئۇ كەلگەنلەرنىڭ مەقسىدىنى ئاللىقاچان بىلىپ بولغان. دەسلەپ قارشىلىق كۆرسەتكەن بولسىمۇ، قېرىلىقى تۇپەيلى بۇ ئىككى زورۋانغا تەڭ كېلەلمەيدىغانلىقىنى، ئۇرۇنۇشلىرىنىڭ پايدا

بەرمەيدىغانلىقلىرىنى پەملەپ تەقدىرگە تەن بەرگەندى. ئۇ بۇلۇڭدا تىقىلىپ، لاغ ـ لاغ تىترەۋاتقان ھاجىغا قاردى ۋە دېدى:

ـ تەقسىر، تاھارەت ئالسام...

ھاجى گاراڭ ئىدى. ئۇ دەسلەپ پادىشاھنىڭ نېمە دېگەنلىكىنى ئاڭلىمىغاندەك ھاڭۋېقىپ تۇردى. كېيىن ئېسىگە كەلگەندەك بولۇپ زوردىن ـ زورغا ئورنىدىن تۇرۇپ مىرزا ئۇلۇغبېكنىڭ قوللىرىنى ئۇشلاپ تۇرغان نۆۋكەرگە ئالىيىپ قارىدى. نۆۋكەر بولسا ھېچنىمە دېمەستىن مىرزا ئۇلۇغبېكنىڭ قوللىرىنى بوشاتتى. كېيىن ھاجىغا قارىتىپ:

ـ تېز بولسىڭىز! ئاباباسنى بىلمەيسىز...ـ دېدى. ئۇ شۇنداق دەپ تاشقىرىغا چىقتى. ھاجى يۈگۈرۈپ بېرىپ ئىشىكنى زەنجىرلىمەكچى بولدى. ئەمما زەنجىر ئۈزۈلۈگەندى. ئۇ ئەبجىقى چىققان ئىشىكنى بىر ئامالىلاپ تۇزەپ يايتى ۋە تاۋامنىڭ ئالدىدا مۇلازىم كەلتۈرگەن قول چۆگۈننى كەلتۈرۈپ مىرزا ئۇلۇغبېكنىڭ ئالدىغا قويدى. ئوچاققا يېقىن تۇرغان چۆگۈندىكى سۇ ئىللىق ئىدى. ھاجى مۇھەممەد خىسرەۋ مۇنداق ئىشلارنىڭ ئادەتتە يوشۇرۇن قىلىنىشىنى، گۇۋاھچىلارنىڭ قالدۇرۇلماسلىقىنى بىلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئاللىدىن ئۆزىگە ئامانلىق تىلەپ يالۋۇراتتى. تاھارەت ئالغان بەختى قارا پادىشاھ قىبلىگە يۈز تۇتۇپ نامازغا ئوقۇشقا تۇردى. ئەمما ئىشىك خۇددى ئۆتكەن نۆۋەتتىكىدەك قاتتىق زەربىدىن شالاقلاپ ئېچىلىپ كەتتى ۋە بىر تاختىسى ئۈزۈلۈپ يەرگە چۈشتى. ئارقان تۇتۇۋالغان ئاباباس قەھرلىك كۆزلىرىنى نامازدا تۇرغان پادىشاھقا تىكىپ، ئۇنى يەيدىغاندەك ئالايغىنچە بىردەم تۇردى. مىرزا ئۇلۇغبېكنىڭ ئورنىدىن قوزغىلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈشى بىلەن ئۇنىڭ ئورنىدىن تۇرۇشىغا ئىمكانىيەت بەرمەي يەلكىسىدىن باستى ۋە ئاچچىقىدىن بوزىرىپ ۋارقىرىدى:

ـ ھاي مادا تەخەي، قەيەردىسەن، كەلمەمسەن؟ـ ئۆيگە شېرىكى ھودۇققان پېتى كىردى. ئىككەيلەن مىرزىنىڭ قوللىرىنى ئارقىغا قايرىپ مەھكەم باغلىدى ۋە تاشقىرىغا سۆرەپ ئېلىپ چىقتى. كېچە ئايدىڭ ئىدى، قورغان ئايدىڭدا ئاقىرىپ تۇراتتى. ئەمما ھويلىدا بىرەر ئادەم كۆرۈنمەيتتى. كارۋان ئەھلىنىڭ بارچىسى بولۇۋاتقان ۋەقەدىن دەھشەتكە چۈشۈپ، قارشىلىق كۆرسىتىش ئورنىغا ئۇ يەر ـ بۇ يەرگە بېكىنۋېلىشقاندى. ئاباباس باغلانغان پادىشاھنى ئوتقاشلار ئورنىتىلغان چىنارنىڭ ئاستىغا ئېلىپ باردى. خازانلارنىڭ ئۈستىدە تىز چۆكتۈردى. مىرزا ئۇلۇغبېكنىڭ يالىڭاچ بېشى ئاي يورۇقىدا پارقىراپ تۇراتتى. ئاباباسنىڭ يۈرىكىنى ئۆچ ـ ئاداۋەتنىڭ ئوتلىرى قىزدۇراتتى. ئالدىدا باش ئېگىپ تۇرغان ئادەمنى قىيناپ، ئازابلاپ، ئىرادىسىنى سۇندۇرماقنى ئىزدەيتتى، ئەمما، ئابدۇللەتىف مىرزا ئاتىسىنى ئازابلىغانلىقىنى بىلسە، ئۇنى ساق قويماسلىقىدىن خەۋپسىرەپ، تىنماي ھاسرايتتى. ئۇ قىيناقلىق پۇرسەتلەرنى كەينىگە سۈرۈش ئۈچۈن قىلىچنى سۇغىرىشقا ئالدىرىمايتتى. ئالدىغا ئېڭىشكەنچە مىرزا ئۇلۇغبېكنىڭ يۈزىگە غەزەپ بىلەن ھومىيىپ تىكىلەتتى. ئېڭىشىپ تۇرغاندا يۈزىدە خۇشاللىق بىلەن غەزەپ تەك ئەكس ئېتەتتى. قاپقارا يۈزلىرى خۇددى ياۋۇز يىرتقۇچقا ئوخشاش كۆرۈنەتتى. توساتتىن ئۇنىڭ خىيالىغا بىر ئوي كەلدى ـ دە، كۆزلىرى سوزۇلۇپ كەتتى. ئۇ باغلانغان پادىشاھنىڭ قۇلاقلىرىغا پەس ئاۋازدا نېمىلەرنىدۇر شۇرلاشقا باشلىدى. ھەمكۇم پادىشاھ يالت قىلىپ بېشىنى كۆتۈردى، لەۋلىرى تىترىدى. كۆزلىرىنىڭ نۇرلىرى سۇغاندەك خىرەلەشتى. كېيىن قانىتى سۇنغان بۇركۇتتەك بىر ئىنتىلىپ، ئەلەڭسىرىگەن ھالدا خىرقىرىدى.

«ئابدۇللەزىز...!... بالام!...» ئۇنىڭ كۆز ئۆڭى قاراڭغۇلاشتى. بىرئازدىن كېيىن كۆزىنى ئاچتى. ئادەمسىز ھويلىنى، ئايدىڭ كېچىنى ۋە ئالدىدا ۋەھشىيلىك بىلەن تۇرغان قاپقارا بىر چىرايىنى كۆردى. مىرزا ئۇلۇغبېك بىر نەچچە دەقىقىدىن كېيىن، ئۇلىدىغانلىقىنى سەزدى. خاتىرىلەر چاقماق يورۇقىدا كۆرۈنگەن تەسۋىرلەر كەبى ھەددىدىن تاشقىرى تېزلىك بىلەن بىرمۇبىر ئۇنىڭ خىيالىدىن ئۆتۈشكە باشلىدى. ئۇ تېخى ئۆزىنىڭ ئالدىدا ئۇنىڭ يۈزىنى قاقشال قولى بىلەن سىلاۋاتقان ساھىبقىران بوۋىسىنى كۆرەر. تېخى بېشىدا مۇڭلۇق ئەللەيلەرنى ئېيتقان بىبىسى سارايمۇلۇك خانىمنى كۆرەر. تېخى سۆيۈملۈك ئوغلى ئابدۇللەزىزنى، ئەركە قىزى رابىيە سۇلتانبېگىمنى كۆرەر. تېخى شۇمشۇق كۆزلۈك ئابدۇللەتىفنىڭ چەكچەيگەن كۆزىنى، تېخى مەسئۇم شاگىرتى ئەلى قۇشچىنىڭ غەمكىن كۆزلىرىنى كۆرەر ئىدى. بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭدا ھېچقانداق تۇيغۇ ئويغىتالمايتتى. ئۇچۇپ ئۆتەتتى. ئۆمرىنىڭ ساناقلىق مىنۇتلىرى قالغانلىقىنى سەزگەن ئاڭ نە غەزەپكە، نە شادلىققا، نە ئېچىنىشقا، نە بىرەر باشقا ھېس ـ تۇيغۇغا ئورۇن قالدۇرمايۋاتقاندەك ئىدى. خۇددى ئاشۇ دەمدە ئۇ دەرۋازىدىن ئۆزىگە قاراپ تۇرغان بالىغا كۆزى چۈشتى. ئۇلۇغبېك:

ـ بالىنى ئېلىڭ، ـ دەپ ۋارقىرىدى. ئاببىاس ئۇنىڭ نېمىدەپ ۋارقىرىغانلىقىنى بىلمەي، بىردەم ئەتراپقا ئالاڭلاپ قارىدى. كېيىن «پادىشاھ قورقۇپ ئېسىدىن ئاغدى» دەپ ئويلىدى. ئۇنىڭ قىلىچ كۆتۈرگەنلىكىنى كۆرگەن مىرزا ئۇلۇغبېك كەلىمە كەلتۈردى:

«لا ئىلاھ ئىللەللاھۇ مۇھەممەدۇن رەسۇلىللاھ!» قىلىچ ۋىشىلداپ چۈشتى ـ دە، بەندىنىڭ بېشىنى تېنىدىن جۈدا قىلدى. باشسىز جەسەت خۇددى بېلىققا ئوخشاپ پىلدىرلاپ ئېتىلىپ چۈشتى. شېھىتنىڭ بوغۇزىدىن ئاققان قىزىل قان دىقىراپ چېقىپ خازانلارنى، نەم يەرنى بوياشقا باشلىدى. ئاببىاس بولسا قىلىچنى جەسەتنىڭ ئەڭىندىكى تونغا سۈرتتى ـ دە، شېرىكى يېتىلەپ كەلگەن ئاتقا ئىر-غىپ مىندى ۋە دەم ئۆتمەي ئىككى ئاتلىق قارا كېچىنىڭ قوينىغا سىڭىپ يوقالدى. ھويلىدا ھېچكىم يوق ئىدى. پەقەت بۇ قانلىق ۋەقەنى كۆرۈپ، دەھشەتتىن قورقۇپ كەتكەن بالا دېرىزە ئالدىدا قېتىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ كۆز-لىرىدە بىر نەچچە لەھزە ئاۋۋال مىرزا ئۇلۇغبېكنىڭ كۆزلىرىدە تاۋلانغان قايغۇ ـ ئەلەم ئەكس ئېتىپ تۇراتـ-تى. چارەك سائەتتىن كېيىن مۆكۈنۈۋالغان ھاجى مۇھەممەد خىسرەۋ باشلىق كارۋانلار قورقۇنچ ئىچىدە بىر ـ بىرىگە سىقىلىشىپ، بىرى باشقىسىنى ئالدىغا ئىتتىرىشىپ، ئۆزى ئۇنىڭ ئارقىسىدىن بېرىشقا تىرىشىپ، ئاياغلىرىنى ئاستا بېسىشىپ شېھىتنىڭ جەستىنىڭ تۆپىسىگە توپلاشتى. كېيىن قورققانلىرىنى بىلدۈرمەسلىك ئۈچۈن، پىچىرلىشىپ گەپ قىلىشىپ، دۈشمەن بېسىپ كەلگەندەك ئالدىرىشىپ، يۈك-لىرىنى يەنە قېچىرلارغا ئارتىپ، جەسەتنى سۆسەر پوس-تىنگە ئوراپ، قېچىرلارنىڭ بىرىنىڭ ئۈستىگە باغلاپ، سەھەرقەندكە قاراپ يولغا چۈشۈشتى. سەھەردە شېھىت پادىشاھنىڭ قېنى ئاققان يەرنى كەتمەن بىلەن تاراشلاشقا باشلىغان قورغان ئىگىسى ئۆزىگە قاراپ ئولتۇرغان ئۇغـ-لىنىڭ كۆزلىرىدىكى مۇسىبەتنى سەزمىگەندەك يېقىمسىز ئاۋازدا غىڭشىپ قوشاق ئېيتاتتى. ئەتراپنى قېلىن تۇمان باسقان، ھاۋا نەملىك، ئاسماندا قۇياش يوق ئىدى.

1993 ـ 1994 ـ يىللار

«مىرزا ئۇلۇغبېك ھاياتىنىڭ سالنامىسى»دىن ئون خاتىرە

1447 ـ يىلى شاھرۇھ مىرزا ۋاپات بولدى. ئۇلۇغبېك مىرزا خۇراسانغا قوشۇن تارتتى. ئەمما ئوغلى ئابدۇللەتىف ئەسىرگە تۈتۈلۈپ قالغانلىقى ئۈچۈن ئەلا ئۈددەۋلە مىرزا بىلەن سۇلھى تۈزدى.

ئۇلۇغبېك شاھزادە ئابدۇللەتىفكەبەلخ ھاكىمىيىتىنى تاپشۇردى.

1448 ـ يىلى ئەلا ئۈددەۋلە بىلەن ئۇلۇغبېك مىرزا ئوتتۇرىسىدا ئۇرۇش باشلاندى. ماۋەرا ئۇننەھر قوشۇنى خۇراسانىنى ئىگىلىدى. ئۇلۇغبېك ئابدۇللەتىف مىرزىنى ھىراتتا قالدۇرۇپ، سەمەرقەندكە قايتتى.

1449 ـ يىلى ھىرات ھاكىمىيىتىنى ئەبۇلقاسىم بابۇر مىرزا ئىگىلىدى. ئابدۇللەتىف قېچىپ سەمەرقەندكە كەلـ-دى. ئۇلۇغبېك ئوغلىنى بەلخكە ھاڭدۇردى.

1449 ـ يىلى باھاردا شاھزادە ئابدۇللەتىف ئاتىسىغا قارشى ئىسيان باشلىدى، ئۇلۇغبېك بەلخ ئۈستىگە قوشۇن تارتتى.

1449 ـ يىلى يازدا ئۇلۇغبېكنىڭ خىزمىتىدە بولغان سۇلتان ئەبۇسەئىد مىرزا ئىسيان باشلاپ، سەمەرقەندنى قورشاۋغا ئالدى، ئۇلۇغبېك قوشۇن بىلەن سەمەرقەندكە قايتتى.

1449 ـ يىلى 19 ـ سېنتەبىر سەمەرقەند يېنىدىكى دد-مىشق قورغىنىنىڭ شەرقىي تەرىپىدىكى يالاڭلىقتا ئۇلۇغـ-بېك مىرزا بىلەن ئابدۇللەتىف مىرزا ئارىسىدا جەڭ بولدى. ئۇلۇغبېك يېڭىلدى. سەمەرقەندنىڭ قۇتۋالى ئەمىر مىرا-نشاھ خىيانەت قىلىپ، ئۇلۇغبېكنى شەھەرگە كىرگۈزمـ-دى. ئۇلۇغبېك شاھرۇھىيگە يېتىپ بارغاندا، دەسلەپ ئۇنى شاھانە يوسۇندا كۆتۈۋالغان قورغان ھاكىمىمۇ ساد-قىنلىق قىلدى.

1449 ـ يىلى ئۆكتەبىردە ئۇلۇغبېك مىرزا ھاكىمىيەتنى ئابدۇللەتىفكە تاپشۇرۇش مەقسىتىدە سەمەرقەندكە قايتتى. ئابدۇللەتىف ئاتىسىنى ھەج سەپىرىگە مېڭىشقا مەجبۇر قىلدى.

1449 ـ يىلى 25 ـ ئۆكتەبىر ھەج سەپىرىگە ئاتلانغان ئۇلۇغبېك سەمەرقەندنىڭ يېنىدا ئوغلىنىڭ ئاببىاس ئىسىم-لىك نەۋكىرى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدى.

1450 ـ يىلى 9 ـ ماي پەدەركۈچ ئابدۇللەتىف ئۇلۇغـ-بېك مىرزىنىڭ سادىق كىشىلىرىدىن بىرى بولغان بابا ھۇسەيىن باھادىر تەرىپىدىن قەتل قىلىندى.

1994 ـ يىلى مىرزا ئۇلۇغبېك توغۇلغانلىقىنىڭ 600 يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن 1994 ـ يىلنى ئۆزبېكىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ پىرېزىدېنتى ئىسلام كەرىموفنىڭ پەرمانىغا كۆرە ئۇلۇغبېك يىلى دەپ بەلگىلەندى.

ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى: مەتقاسىم ئەكرەم

مۇھەررىرى: نۇرنىسا باقى

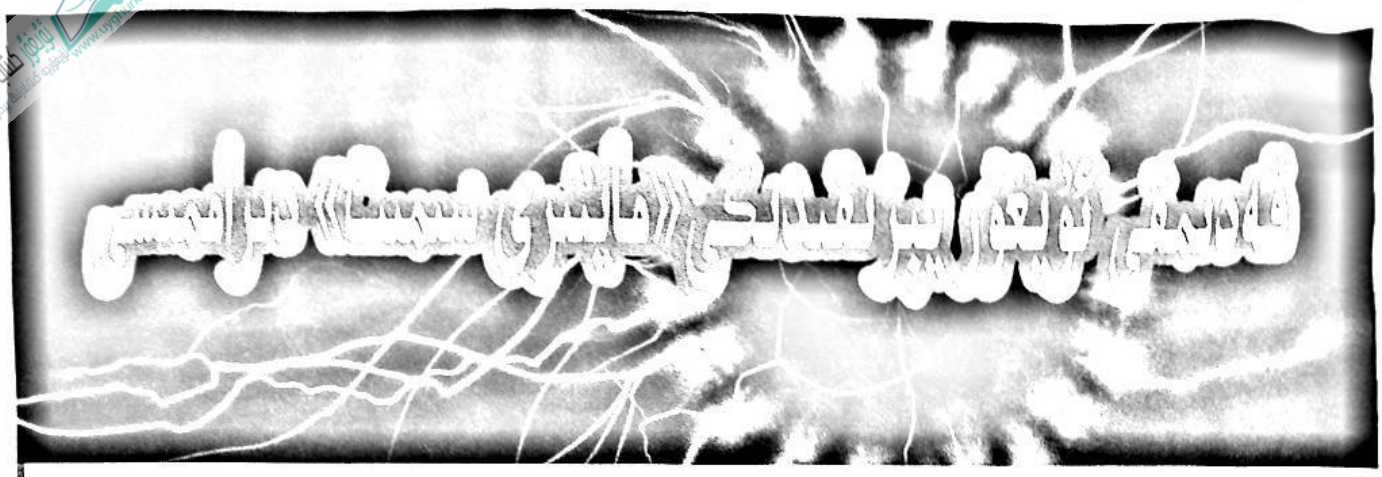

ئەركىن نىياز

«مايترى سمىت» قەدىمكى قارا شەھەر (توخرى) تىلىدىن قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىنغان چوڭ ھەجمىدىكى يازما يادىكارلىقتۇر. ئۇنىڭ توخرى (قارا شەھەر) تىلىدىن قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىنغانلىقى توغرۇلۇق «مايترى سمىت» دراماسىنىڭ خاتىمىسىدە مۇنداق دېيىلگەن:

«... ئاريا چانترى بورىتسۇ كشى ئاچارى ئەنەتكەك تىلىنتىن توغرى تىلىنچە ياراتمىش.

پىرىتىيا راكشىت توخرى تىلىنتىن تۇرك تىلىنچە ئاۋرمىش مايترى سمىت نوم بېتىگ»

(«مايترى سمىت» دراماسىنى ئاريا چانترى بۇرىتسۇ ئاچارى ئەنەتكەك (سانسكرىت) تىلىدىن قەدىمكى توخرى تىلىغا ئۆرۈپ تۈزدى، پىرىتىيا راكشىت ۋاپىشى يەنە قەدىمكى قارا شەھەر تىلىدىن تۈرك تىلىغا ئۆرىدى (تەرجىمە قىلدى)....»

«مايترى سمىت» دراماسى بۇددا دىنىنىڭ خىنايانا مەزھىپى ئىدىيىسى بىلەن سۇغىرىلغان ئەسەر بولۇپ، ئۇنىڭدا بۇ مەزھەپنىڭ «ھەممە مەۋجۇت» كۆز قارىشى روشەن ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان.

«مايترى سمىت» دراماسىنىڭ ھازىرغىچە ساقلىنىپ كەلگەن بىر نۇسخىسىنى 20 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا گېرمانىيە ئالىمى ئا. ۋۇن. لىكوك باشچىلىقىدىكى ئارخېئولوگىيە ئەترىتى تۇرپاننىڭ مۇرتۇق ۋە سىڭگىم ئېغىزى قاتارلىق جايلاردىن تاپقان (بۇ نۇسخا ئانچە تولۇق ئەمەس). گېرمانىيىلىك تۇركىي تىللار تەتقىقاتچىسى ئا. ۋ. گابائىن 1957 ـ يىلى ماينز پەنلەر ئاكادېمىيىسىدە ساقلىنىۋاتقان بەزى پارچە ۋاراقلارنىڭ فوتو نۇسخىسىنى ئېلان قىلدى، 1959 ـ يىلى بېرلىن پەنلەر ئاكادېمىيىسىدە ساقلىنىۋاتقان بەزى پارچە ۋاراقلارنى تېپىپ، 1961 ـ يىلى ئۇنىڭ فوتو نۇسخىسىنى ئېلان قىلدى.

قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى «مايترى سمىت» («مايترىنىڭ ئۇچرىشىشى»)نىڭ بىر قەدەر تولۇق نۇسخىسى 1959 ـ يىلى 4 ـ ئايدا قومۇلنىڭ تۆمۈرتى بۇددا ئىبادەتخانىسى خارابىلىقىدىن تېپىلغان. بۇ نۇسخا ھازىر شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مۇزېيدا ساقلىنىۋاتىدۇ.

«مايترى سمىت»نىڭ قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىغا ئۆرۈلگەن ۋاقتى توغرىسىدا مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى ئالىملارنىڭ قارىشى بىردەك ئەمەس. گېرمانىيە ئالىمى لىكوك بۇ ئەسەرنى 8 ـ ، 9 ـ ئەسىرلەر ئارىلىقىدا توخرى تىلىدىن تەرجىمە قىلىنغان دەپ ھېسابلايدۇ. تۈركىيىلىك پروفېسسور سىناشى تىكىن «گېرمانىيە شەرقشۇناسلىق تەتقىقات ئورنى خەۋەرلىرى»نىڭ 1970 ـ يىللىق 16 ـ سانىدىكى ئىلمىي ماقالىسىدە، «مايترى سمىت»نى 8 ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرلىرىدا يېزىلغان، دەپ قارايدۇ.

پروفېسسور فېلىك جياشېلىك «مەدەنىي يادىكارلىقلار» ژۇرنىلىنىڭ 1962 ـ يىل 7 ـ ، 8 ـ بىرلەشمە سانىغا بېسىلغان ماقالىسىدە بۇ توغرۇلۇق مۇلاھىزە يۈرگۈزۈپ، «مايترى سمىت» 10 ـ ، 11 ـ ئەسىرلەردە ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىنغان، دەپ قارايدۇ. گېلىك شىمىن «تارىخ تەتقىقاتى» ژۇرنىلىنىڭ 1979 ـ يىل 2 ـ سانىغا بېسىلغان ماقالىسىدە، «مايترى سمىت»نىڭ قومۇل نۇسخىسىغا ۋە ئۇنىڭدىكى خەت شەكىللىرىگە ئاساسلىنىپ، ئۇنى 10 ـ ئەسىر ئەتراپىدا تەرجىمە قىلىنغان دەيدۇ.

گۇباۋۇنىڭ «جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلىرى» ژۇرنىلىغا بېسىلغان «شىنجاڭدىكى ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ مەنبەسى

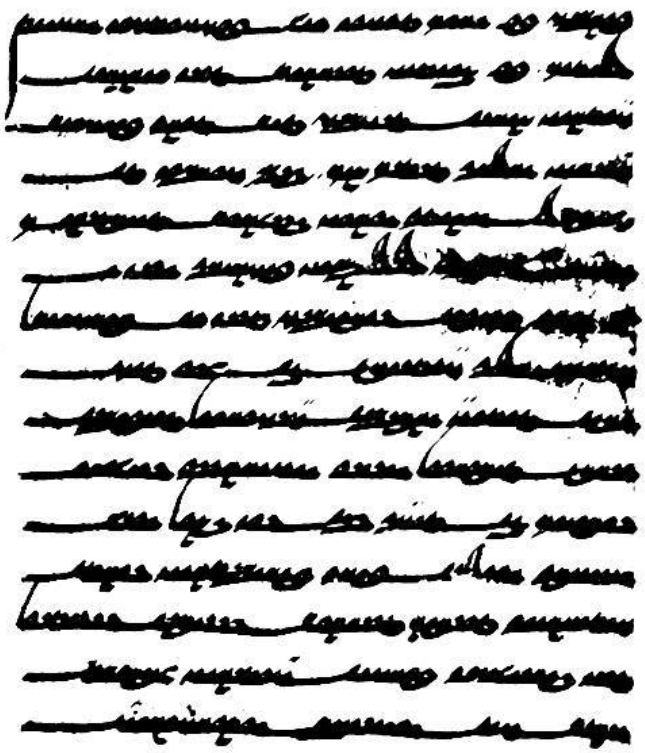

«مايترى سمىت»نىڭ قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى نۇسخىسى

توغرىسىدا يېڭى مۇھاكىمە» دېگەن ئىلمىي ماقالىسىدە ئوتتۇرىغا قويغان: «ملادىيە 3 ـ ئەسىردە شىنجاڭنىڭ شىمالىي قىسمىدا نۇرغۇنلىغان ئۇيغۇرلار بار ئىدى، بولۇپمۇ ملادىيە 5 ـ ئەسىردىن كېيىن شىنجاڭدا تەڭرىتېغىنىڭ شىمالى ۋە جەنۇبىدىكى كەڭ رايونلاردا نۇرغۇنلىغان ئۇيغۇرلار بار ئىدى» دېگەن كۆز قارىشىغا ۋە راھىب فاشيەن، شۈەنزاڭ، ۋاڭ يەندې قاتارلىقلارنىڭ بۇ رايونىدىكى بۇددا مەدەنىيىتى ھەم تەرجىمە ئىشلىرى توغرىسىدا يېزىپ قالدۇرغان بايانلىرىغا ئاساسلانغاندا، «مايترى سمىت»نى ملادىيە 8 ـ ، 9 ـ ئەسىرلەردە شۇ جايدىكى بۇددىست ئۇيغۇرلار توخرى تىلىدىن ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلغان.

«مايترى سمىت»نىڭ قومۇلدىن تېپىلىشى ئەينى دەۋردىكى قومۇل رايونىدا بۇددىزم ئاساسىدىكى قەدىمىي ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ خېلى راۋاجلانغانلىقىنى ۋە بۇ دىنغا ئائىت قولىيازمىلار، تەرجىمە، تەقلىدىي، تەزكىرە ئەسەرلىرىنىڭ كەڭ تارقالغانلىقىنى ئىسپاتلاپ بېرىدۇ.

ئەسەرنى توخرى تىلىدىن قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىغا پەرىتيا راكشىت جانلىق، راۋان تەرجىمە قىلغان. بۇنىڭدىن تەرجىمان پىرىتيا راكشىتنىڭ بۇددا نومىلىرىنى توخرى ۋە ئۇيغۇر تىللىرىنى پىششىق بىلىدىغان، ئۇلاردىن بىمالال پايدىلىنالايدىغان سۆز ئۇستىسى ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ بېرىدۇ.

چەت ئەل ئالىملىرى «مايترى سمىت»نى 27 پەرىدىلىك بۇددا دىنى مەزمۇنىدىكى دراما ئەسىرى دەپ قارايدۇ. چۈنكى بۇ ئەسەرنىڭ قەدىمكى توخرى تىلىدىكى نۇسخىسىدا ئۇنىڭ نامى «مايترىيا سامىتناتاكا» دەپ يېزىلغان بولۇپ، «ناتاكا» سۆزى ئەنەتكەك (سانسكىرىت) تىلىدا «دراما» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. توخرى تىلى نۇسخىسىدا يەنە ھەر بىر بۆلۈم (ياكى پەردە)نىڭ ئالدىدا دراما ئىنىڭ ئورنى، ئۇنىڭغا قاتناشقان پېرسوناژلار ۋە تەڭكەش قىلىنىدىغان كۈيلەر كۆرسىتىلگەن. بۇ ھال «مايترى سمىت»نىڭ شۇبھىسىز دراما ئەسىرى ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ.

«مايترى سمىت»نىڭ ئىككىنچى بۆلۈمىدە ئاساسەن ساكىيامونىنىڭ ھاماچىسى ۋە ئېنىكىنىسى «ماھاپىر جاپاتى گائۇتامى» خاتۇنىنىڭ ساكىيامونىغا تون تىكىش ھېكايىسى بايان قىلىنغان. بولۇپمۇ، بۇ بۆلۈمدە نوم ئاڭلاشنى ئارزۇ قىلغان ئايالىلارنىڭ ماھاپىرا جاپاتى گائۇتامى يېتەكچىلىكىدە ئىبادەتخانىغا قاراپ سەپەر قىلغانلىقى، جېدەلخور ئوغۇللارنىڭ «سىدارتى بەگ سىلەرگە نىكودارامغا بېرىپ نوم ئاڭلاشقا رۇخسەت بەرمىدى» دېگەن پىتنىسىگە ئىشىنىپ قايتماقچى بولغانلىقى ۋە ئۆز ئىچىدىكى چېچەن بىر ئايالنىڭ مەسلىھەتى بويىچە بۇرخاننى ئىزدەپ تېپىپ، ھېلىقى ئوغۇللار ئېيتقان سۆزنىڭ پىتنە ئىكەنلىكىنى ئېنىقلىغانلىقى ۋە «نوم ئاڭلاپ مۇرادىغا يەتكەنلىكى»، بۇنىڭغا رەھمەت ئېيتىش يۈزىسىدىن ماھاپىرا جاپاتى گائۇتامىنىڭ ئۆز قولى بىلەن بىر پارچە يەرنى ھەيدەپ، ئۇرۇق چېچىپ، كېۋەز ئۆستۈرگەنلىكى ۋە پاختىلارنى ئۆز قولى بىلەن يىغىپ، يىپ ئېگىرىپ، گۆھەر ئارىلاشتۇرۇپ، بۆز توقۇپ، تون تىكىپ ساكىيامونىغا تەقدىم قىلغانلىقى... غا ئوخشاش ۋەقەلەر دراماتىك توقۇنۇش ئاساسىدا ئاجايىپ قىزىقارلىق قىلىپ سۈرەتلەپ بېرىلگەن.

قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى «مايترى سمىت» يىرىك قەدىمىي مىراسلىرىمىزنىڭ بىرى بولۇش سۈپىتى بىلەن مەدەنىيەت تارىخىمىزدا مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ.

(ئاپتور ش ئۇ ئا ر قەدىمىي ئەسەرلەر ئىشخانىسىدىن)

مۇھەررىرى: مۇختار مۇھەممەد

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

قۇرقۇل

تەسراتلىرى

ئۆمەرجان سىدىق

قومۇلدىكى قىزغىن، مېھماندوست دوستلىرىمىزنىڭ رەت قىلىش مۇمكىن بولمايدىغان تەكلىپلىرىنىڭ دەۋىتى بىلەن يېقىنقى بىر نەچچە يىل ئىچىدە بىر قانچە قېتىم قومۇلغا بېرىش پۇرسىتىگە ئېرىشتىم. ئائىلەمدىكىلەر ۋە دوستلىرىم بىلەن قومۇلدا زىيارەت قىلىش، تونۇش ـ بىلىشلەرنىڭ ۋە بىزنى ئېلىپ بارغان دوستۇم ئەنۋەر ئابدۇگۇلنىڭ تۇغقانلىرىنىڭ ئۆيلىرىنى پەتىلەش، يېزىلارنى ئارىلاش، سایاھەت، مەدەنىيەت يادىكارلىق نۇقتىلىرىنى ئېكسكۇرسىيە قىلىش جەريانىدا شۇنچە خۇش سۆز، مۇلايىم، ئاق كۆڭۈل، مېھماندوست قۇمۇل خەلقى قەلبىمدە ئالەمچە ھۆرمەت ھېسسىياتىنى ئويغاتتى. بۇ خىل ھېسسىياتنىڭ ئىلھامى بىلەن قەلىمىم ئىختىيارسىز يورغىغا چۈشۈپ، قومۇل ھەققىدە تەسىرات يېزىشقا كىرىشتىم.

خۇش سۆزلۈكى

قومۇلغا كېلىپلا بۇ يەردىكى ئۇيغۇرلارنىڭ مەندە قالدۇرغان تۇنجى تەسىرى ئۇلارنىڭ ئادەتتىن تاشقىرى مۇلايىملىقى بولدى. بۇلار چوڭ ـ كىچىك بولسۇن، ئەر ـ ئايال بولسۇن، شۇنچىلىك سىلىق، مۇلايىم ئىكەنكى، ئۇلارنىڭ بۇنداق يۇمشاق، يېقىشلىق تەلەپپۇزى ئالدىدا تۇنجى كۆرۈشكەن كىشىلەرمۇ ئۇلارغا ئۆزىنى شۇنچىلىك يېقىن، كونا تونۇشلاردەك دوستانە ھېس قىلىدىكەن. بۇنىڭ بىلەن تەبىئىيلا دەسلەپكى كۆرۈشكەندىكى قورۇنۇشلار تۇگەپ، تېزلا كۆڭۈل ئازادىلىكى شەكىللىنىدىكەن. ئۇلارنىڭ سۆزلىگەن چاغدىكى ئاھاڭىمۇ تۆۋەن ئەمما، تەسىرلىك، ئۇرغۇلۇق بولۇپ، ھەممەيلەننىڭ تەلەپپۇزى ئاساسەن ئوخشىشىپ كېتىدىكەن، خۇددى بۇلاق سۈيى شىلدىرلاپ ئېقىپ، زېمىننى ياشارتقىنىدەك ئادەمنىڭ قەلبىگە بىر خىل راھەتبەخش تۇيغۇ بېغىشلايدىكەن. ئۇلارنىڭ «ئۆزلە نىم قىيتىلا»، «كىمدۇ»، «ئالسىلاكى»، «باقسىلاكى» دېگەن يۇمشاق، مېھىرلىك، ئەمما رەت قىلغۇسىز تەكلىپلىرى كىشى قورسىقى تويۇپ، يېيىش ئىمكانىيىتى بولمىغاندىمۇ، تاماقنى يەۋېتىشكە مەجبۇر بولىدىكەن. ئۇلار مېھمانلارغا شۇنداق مۇئامىلە قىلىپلا قالماي، ئۆز ئارا پاراڭلاشقاندا، چاقچاقلاشقاندىمۇ مۇشۇ

خىل سىلىق تەلەپپۇزدا، ئۆز ئارا مېھماندەك كەيپىيات ئىچىدە پاراڭلىشىدىكەن. باشقىلاردەك كونا تونۇشلار كۆرۈشكەندە تىللىشىپ، ۋارقىراپ ـ جارقىراپ كۆرۈشىدىغان، مېھماننى كۆرۈپلا چاقچاق قىلىدىغان، قوپال، يىرىك تىللار بىلەن پاراڭلىشىدىغان ئەھۋاللار ناھايىتى كەم ئۇچرايدىكەن.

قومۇل شەھىرىنىڭ شەھەر ئىچى، ئېزىزىم يېزىلىرىدىكى بىر قانچە ئائىلىنى پەتىلەپ، شەھەر ئىچىدىكى بىر ئائىلىگە پەتىلەپ كىردۇق. پاكىز قېرىغان، ياشىنىپ قالغان ئەر ـ ئايال ساھىبخان بىزنى قىزغىنلىق ۋە سىپايىلىق بىلەن كۈتۈۋالدى. ئالدىمىزغا ئاپئاق داستىخان سېلىنغان كىچىك شىرە قويۇلغاندىن كېيىن پاختىدەك يۇمشاق، ئوخشىغان بىر لېگەن مانتا كەلتۈرۈلدى. كەينى ـ كەينىدىن بىر قانچە ئائىلىنى پەتىلگەن بولغاچقا، قورسىقىمىز ھەددىدىن زىيادە تويۇپ، كۆزىمىزدىن چىقىپ كەتكۈدەك ھالەتكە كەلگەن ئىدۇق. لېكىن ئالدىمىزدىكى بۇ تاماقنى يېمىسەك، ساھىبخانغا ھۆرمەتسىزلىك بولاتتى. مىلۇ بىر مۇشەققەتتە بىر تالدىن مانتا يېدۇق. مانتا ھەقىقەتەن ئوخشىغاندى، لېكىن «ئاچلىقتىن توقلۇق ياماندۇ» دېگەندەك ھەددىدىن زىيادە توقلۇقتىن قىينىلىپ كېتىۋاتاتتۇق. دەل شۇ چاغدا يېنىمىزدا چاي ئىسسىقداپ ئولتۇرغان مويسىپىت ساھىبخاننىڭ سىپايە ئاۋازى ئاڭلاندى:

ـــ ئالسىلاكى، يەنە بىر تالدىن ئەپىباقسىلاچۇ، سىڭىپ كېتىدۇ!

بىز قانچە ئۆزرىخاھلىق ئېيتساقمۇ، ساھىبخاننىڭ كەشنى ئىختىيارسىز تەسىرلەندۈرىدىغان مۇلايىم ئۈندىشىگە بەرداشلىق بېرەلمىدۇق. توقلۇقتىكى ئازابلىرىمىزنى ئۇنۇتۇپ، يەنە چوكىمىزنى قولىمىزغا ئېلىشقا مەجبۇر بولدۇق.

تۇرپاندىن بارغان بەش يىگىت قومۇللۇق بەش يىگىتنىڭ ھەمراھلىقىدا ئاقتاش يايلىقىغا سايا ھەتكە چىقتۇق. يايلاقنىڭ شۇنچە گۈزەل مەنزىرىسى، ساپ، سالقىن ھاۋاسى بىزنى قاتتىق ھاياجانلاندۇردى. ئون ئەزىمەت كۆپكۆك ئاسمان، قاتمۇقات تاغلار، يايىپشىل قارىغايلارنىڭ ئاستىدا، مەخمەلدەك چىملىقنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرۇپ، كۆڭۈللۈك سورۇننى باشلۇۋەتتۇق. ئەلۋەتتە، «تىل كۆڭۈلنىڭ ئىزھارى» دېگەندەك قومۇل ئۇيغۇرلىرىنىڭ ئاق كۆڭۈل، سەممىي، ساپ دىل، راستكوي، قىزغىن، ھەر قانداق كىشىگە خۇشاللىق بىلەن يارىدەم قولىنى سۇنىدىغان خاراكتېرى ئەڭ ئالدى بىلەن ئۇلارنىڭ تىلىدا ئىپادىلىنىدىكەن. خۇددى مایاكوۋسكىي «يېقىملىق سۆز ئاجايىپ مۆجىزىلەرنى يارىتىدۇ» دېگىنىدەك ئۇلار مۇشۇ خىل مۇلايىم سۆزلىرى، سىپايە تەلەپپۇزى بىلەن ھەر قانداق كىشىنى تەسىرلەندۈرەلەيدىكەن، ھەر قانداق كىشىنىڭ قەلبىدە دوستلۇق ئۇرۇقىنى بىخلاندۇرالايدىكەن.

يېتۇك تىل ئۇستىسى، شائىر ناۋائى:

سۆزدۇر كىم، نىشان بېرەر ئۇلۇككە جاندىن،
سۆزدۇر كىم، بېرەر جانغا خەۋەر جاناندىن.
ئىنسانىنى سۆز قىلدى جۇدا ھايۋاندىن،
بىلكىم، گۆھىرى ئەزىز يوق ئۇنىڭدىن.

دەپ يازغىنىدەك شېرىن سۆز ئۇلۇككىمۇ قايتا جان ئاتا قىلالايدۇ. ئادەم قانچە بىلىملىك، يۇقىرى ساپالىق بولسىمۇ، ھاكاۋۇر، سۆزى يىرىك بولسا، كىشىدە بىزارلىق تۇيغۇسى پەيدا قىلىدۇ. يەنە بىر قىسىم كىشىلەر ئاددىي دېھقان بولسىمۇ، شېرىن ـ سۇخەن، مۇلايىملىقى بىلەن ھەر قانداق كىشىدە ياخشى تەسىرات قالدۇرالايدۇ. تىلنىڭ قۇدرىتى شۇنچىلىك چەكسىزكى، بەزىدە بىر ئېغىز سۆزمۇ ئادەمنىڭ تەقدىرىنى ئۆزگەرتىۋېتەلەيدۇ. شۇڭا تىلغا ئېتىبار بېرىش ئىنتايىن مۇھىم.

قومۇل ئۇيغۇرلىرى جەمئىيەتتە، خىزمەتتە مۇلايىم، شېرىن ـ سۇخەن بولۇپلا قالماستىن، ئائىلىدىمۇ، ئەر ـ ئاياللارمۇ ئۆز ئارا شۇنداق مۇئامىلە قىلىشىدىكەن. ھەر خىل ئائىلە ئىشلىرىدىمۇ بىر ـ بىرى بىلەن ھەمكارلىشىپ، قىزغىن يارىدەم بېرىشىپ، بىرلىكتە قىلىپ تۇگىتىشىدىكەن. «ئۆزلەدىن كەلسۇن»، «ئۆزلە ئارام ئېلىۋالسىلا» دېيىشىپ بىر ـ بىرى بىلەن مېھماندەك ئۇتۇشىدىكەن.

پاكىزلىقى

قومۇلغا بېرىپلا دەسلەپتە شەھەر ئىچى يېزىسىدىكى بىر تونۇشىمىزنىڭ ئۆيىگە چۈشتۇق. ھويلىسى ئۇزۇم باراڭلىرى بىلەن پۇركەنگەن، تەكچىلەرگە تىزىلغان تەشتەكلەردە قىپقىزىل گۈللەر ئېچىلىپ كەتكەن بۇ ئائىلىگە «ئەسسالام» دەپ كىرگىنىمىزدە، دىققىتىمىزنى ئەڭ بۇرۇن تارتقىنى ھويلىغا قارىغان دېرىزە بولدى. بىزنى

باشلاپ بارغان دوستىمىز ئەنۋەر ئابدۇگۇل ھەيران بو-
لۇپ: «ھۇي، دېرىزىنىڭ ئەينىكى يوققۇ» دەپ چاقچاق
قىلغىنىچە ئالايىتەن بېرىپ، دېرىزە ئەينەكلىرىنى سىلاپ
باقتى. ئۇنىڭ بۇ ھەرىكىتىدىن ھەممەيلەن كۈلۈشۈپ
كەتتۇق. ئەسلىدە ئەينەكلەر ئىنتايىن تۇجۇپىلەپ، پاكىز
سۈرتۈۋېتىلىپ، ئاپئاق قۇياش نۇرى قىلچە دەخلىسىز
ھالدا ئۆيگە چۈشۈپ تۇرغاچقا، ئادەمگە دېرىزىدە ئەينەك
يوقتەك تەسىرات بېرىدىكەن. بىز دېرىزە ئەينەكلىرىنىڭ
بۇ قەدەر پاكىزلىقىنى چۆرىدەپ قومۇل ئۇيغۇرلىرىنىڭ
پاكىزلىقىغا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىدىغانلىقىغا دىققەت
قىلدۇق. بىز كىرگەن ئۆي يېزا تەۋەسىدىكى ئادەتتىكى
خىزمەتچى ئائىلىسى بولۇپ، ئۆيدە ھەشەمەتلىك جاھازد-
لار بولمىسىمۇ، پاكىزلىقى، رەتلىكلىكى، ئازادىلىكى بىلەن
بىزدە ناھايىتى چوڭقۇر تەسىر قالدۇردى. ئۆينىڭ ئاستىغا
خىش يېيىتىلغان بولۇپ، خىشلار يۇيۇلۇپ، قىپقىزىل
پارقىرىتۇېتىلگەنىكەن. ئورۇن ـ كۆرپىلەر، لۆڭگىلەر،
ھويلا ـ ئاراملار شۇنداق پاكىز، رەتلىك بولۇپ، تازىلىق
بارلىق ئائىلە ئەزالىرىنىڭ ئاڭلىق ھەرىكىتىگە ئايلانغانە-
كەن.

بىر قانچە كۈندىن كېيىن بىز قومۇل شەھىرىنىڭ 10
نەچچە كىلومېتىر شەرقىگە جايلاشقان پالۋانتۇر يېزىسىغا
چىقتۇق. بۇ يەردىمۇ دوستىمىزنىڭ تۇغقانلىرىنىڭ قىزغىن
كۈتۈۋېلىشىغا مۇيەسسەر بولدۇق. ئۆي ئىگىسى دېھقان
بولسىمۇ، ھويلا ـ ئاراملارنى ناھايىتى پاكىز، رەتلىك
تۇتقان بولۇپ، ئۆيلەرنىڭ ئىچى ـ سىرتىدا بىرەر تالمۇ
ئەخلەت ـ چاۋا، توپا ـ مالماننى كۆرگىلى بولمايىتتى.
كەچتە بىزگە بىر چوڭ ئۆيدىكى كاڭغا ئورۇن راسلاپ
بەردى. يوتقان ـ كۆرپىلەر شۇنچىلىك پاكىز، يۇمشاق،
ھەتتا كۆرپىلەرنىڭ ئۈستىگە ئەدىياللار سېلىنغان بولۇپ،
ئۇلارنىڭ جاپاكەش دېھقان بولۇشىغا قارىماي، شۇنداق
پاكىز ئۆي تۇتقانلىقىغا ئىختىيارسىز ئاپىرىن ئوقۇشتۇق.

بىزدىمۇ شەھەر ئاھالىلىرى، ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر
تازىلىققا خېلى دىققەت قىلىسىمۇ، يېزىلاردىكى دېھقانلار-
نىڭ تازىلىق ئادىتىدە كىشىنى ئەپسۇسلاندۇرىدىغان
ئەھۋاللار بار. دېھقانلىرىمىزنىڭ ئىچىدە دېرىزىلەرنى پا-
كىز سۈرتۈپ تۇرىدىغانلار، يەرگە يېيىتىلغان خىشنى يۇ-
يۇپ تازىلايدىغانلار يوق دېيەرلىك. ئەكسىچە بۇلغىنىپ
كىر بولۇپ كەتكەن، چۈدىن مايىاقلىرى قاتمۇ قات داغ-
لارنى پەيدا قىلغان، دېرىزىلەردە ئەخلەت ـ چاۋىلار
تاشلىنىپ ياتقان ھويلىلارنى قەدەمدە بىر ئۇچرىتىمىز.
ھەتتا، بەزى ئائىلىلەرگە مېھمان بولۇپ كىرسىڭىز، قولـ
ئىمىزنى چايقىغىنىڭىزدا ئۆي ئىگىسى قولىڭىزنى سۈرتۈشكە
پاكىز لۆڭگە تېپىپ بېرەلمىسە خىجىل بولۇپ كېتىدۇ. پا-
كىزلىق ـ ساغلام ھاياتنىڭ، ساغلام ئەقلىنىڭ ئالامىتى.

سەنئەتخۇمارلىقى

قومۇللۇقلارنىڭ يەنە بىر ئالاھىدىلىكى، ناخشا ـ مۇ-
زىكىغا ھېرىسمەنلىكى، سەنئەتخۇمارلىقى ئىكەن. ھەممـ-
مىزگە مەلۇمكى، «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى»نىڭ
«دولان مۇقامى»، «تۇرپان مۇقامى» قاتارلىق ۋارد-
يانتلىرى ئىچىدە «قومۇل مۇقامى»مۇ تارىخىنىڭ ئۇزاق-
لىقى، كۈي شەكلىنىڭ ئۆزگىچىلىكى بىلەن ئالاھىدە ئو-
رۇننى ئىگىلەيدۇ. باتۇر، ئەمگەكچان، ئەقىل ـ پاراسەتلىك
قومۇل خەلقى تارىختىن بۇيان ئۆزلىرىنىڭ مۇھەببەت ـ
نەپرىتى، خۇشاللىق ـ ھەسرىتى، ئەگرى ـ توقاي كەچۈر-
مىشلىرىنى مۇقام، ناخشىلار بىلەن ئىزھار قىلىپ كەلگەن.
قومۇل خەلق مۇقاملىرى، ناخشىلىرى ئۆزگىچىلىككە، ئىگە
بولۇپ، لەرزان، لىرىك، مۇڭلۇق، يېقىملىق بولۇشتەك
خۇسۇسىيەتلىرى بىلەن باشقا يۇرتلارنىڭ ناخشا ـ مۇزد-
كىلىرىدىن روشەن پەرقلىنىدۇ. قومۇل خەلق ناخشىلىرىنى
بىرلا ئاڭلىغان كىشى روشەن قومۇل پۇرىقىنى ھىس قى-
لالايدۇ. مانا مۇشۇنداق ئەجدادلارنىڭ كۈيخۇمارلىقىدەك
خۇسۇسىيەت ئەۋلادتىن ـ ئەۋلادقىچە داۋاملىشىپ، بۇ-
گۈنگە قەدەر يېتىپ كەلگەن بولۇپ، قومۇللۇقلارنىڭ
ئولتۇرۇش، چايلىرى، يىغىلىشلىرى ناخشا ـ مۇزىكىسىز،
مەشرەپسىز ئۆتمەيدۇ. 2000 ـ يىلى قومۇلغا بارغىنىمىزدا
دوستلىرىمىز قومۇل شەھىرىنىڭ راھەتباغ يېزىسىغا جاي-
لاشقان سالقىن ئارامگاھتا مەشرەپ ئۇيۇشتۇردى. سۇ
ئامبىرىنىڭ يېنىغا جايلاشقان، ئېرىقلاردا سۈپىسۈزۈك سۇ-
لار ئېقىپ تۇرغان، گىلەملەر سېلىنغان سۇپا ئۈستىگە
مەجنۇنتاللار سايە تاشلاپ، بۇ جەننەت كەبى ماكاندا قو-
مۇل خەلقىنىڭ مۇقام، ناخشىلىرىدىن قانغۇچە بەھرە ئال-
دۇق. قومۇلدىكى تونۇلغان خەلق سەنئەتكارى، ئەما مۇ-
زىكانت ئىبراھىم قومۇل غىجىكىنى يۇقىرى ماھارەت بە-
لەن ئورۇنداپ، بۇلبۇلدەك سايراتقىنىدا، داڭلىق ناخشىچى
ئىسكەندەر سەمەت شوخ قومۇل خەلق ناخشىلىرىغا چە-
لىپ، تاپانلىرىمىزنى قىزىتىپ، بىزنى ئىختىيارسىز مەش-
رەپكە باشلاپ كىرگىنىدە قومۇل خەلق ناخشا ـ مۇزىكە-
لىرىنىڭ سېھرىدىن، سەنئەتخۇمار قومۇل پەرزەنتلىرىدىن

ئىختىيارسىز سۆيۈندۈم.

2003 ـ يىلى 7 ـ ئايدا قومۇلغا بارغىنىمىزدا ئاقتاش يايلىقىدا قومۇل مۇقاملىرىدىن يەنە بىر قېتىم بەھرىلىنىش شەرىپىگە مۇيەسسەر بولدۇق.

مانا ئۇستى قارىغاي ياغاچلىرى بىلەن يېپىلغان، ئۆ-يىنىك يېرىمىغا سۇپا ياسالغان، ئوتتۇرىدىكى مەشتە گۆ-رۇلدەپ ئوت كۆيۈپ تۇرغان كىچىكرەك ئۆيدە 20دىن ئوشۇق ئادەم قىستىلىشىپ ئولتۇرىمىز. بۇ ۋاقىت گەرچە 7 ـ ئاي مەزگىلى بولسىمۇ، قاتمۇقات تاغلار بىلەن قور-شالغان ئاقتاش يايلىقىنىڭ كەچلىك ھاۋاسى ناھايىتى سو-غۇق بولىدىكەن. شۇڭا ئۆي ئىگىسى بىزنى توڭلاپ قال-مىسۇن دەپ، مەشكە ئوت ياققان بولۇپ، ئولتۇرغانلارنىڭ ئىچىدە يەنە يېقىن ئەتراپتىكى سایاھەت نۇقتىلىرىغا دەم ئېلىشقا چىققانلار، قوشنا ئاۋۇللاردىن مۇزىكا ئاۋازىنى ئاڭلاپ كەلگەن ياش دېھقان يىگىتلەرمۇ بار ئىدى. سۈپىدا ئولتۇرۇپ پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن قومۇل غېجىكىنى چې-لىۋاتقان 21 ياشلىق ئەمەتجان ئۇنىڭغا ماسلىشىپ داپ چېلىپ بېرىۋاتقان 16 ياشلىق ئىنىسى ھوشۇرجاننىڭ قو-يۇۋالغان ئۇزۇن چاچلىرى، كىيىۋالغان بوغماق چاپىنى ئۆزلىرى ئېيتىۋاتقان قومۇل مۇقاملىرىغا، قولىدىكى ئەد-ئەنىۋى چالغۇ قومۇل غېجىكىگە، مۇشۇ يەردىكى قويۇق مىللىي مۇھىتىغا قىلچە ماس كەلمىگەندەك كۆرۈنىدۇ. لې-كىن ئۇلارنىڭ قولىدا زۇۋانغا كىرگەن غېجەك بىلەن داپ، شۇنچە لىرىك، سۈزۈك ئاۋاز، ناخشىنىڭ ئادەمنى بىھوش قىلغۇچى سېھرىي كۈچى ھەممەيلەننى تەگسىز مۇڭ، چەك-سىز ھاياجان قوينىغا غەرق قىلدى.

تەكەببۇر ئەيلىدى شەيتان،
ئېگىلمەي روسىيا بولدى.
قومۇشنى كۆرمىدىڭلارمۇ،
باشقاردى بورىيا بولدى.

ئېتىم سۈنى ئىچمەيدۇ،
ئۆردەك بارمىكىن كۆلدە.
يار تالاغا چىقمايدۇ،
ئېرى بارمىكىن ئۆيدە.

سۇ بېشىدا بىر جۇگان،
مېيىقىدا كۈلدۇ.
تونۇمايمەن ئۇ جۇگاننى،
مېنى ئالدامدۇ نېمىدۇ؟

چوڭ چىراغنى ياندۇرۇپ،
كىچىك چىراغنى ياندۇرۇپ.
مەن يارغا نېمە قىلغان،
قاراڭغۇدا يول ماڭدۇرۇپ.

نېرىقى ئۆيدە ياتامدۇ،
بېرىقى ئۆيدە ياتامدۇ.
ئاشقى يوق بالىلار،
يۇلتۇز ساناپ ياتامدۇ.

بىر ـ بىرىگە ئۇلىنىپ ئېيتىلىۋاتقان ناخشىلار بىزنى بىردە تەپەككۇر قاينىمىغا غەرق قىلسا، بىردە شېرىن مۇ-ھەببەت تۇيغۇسىغا چۆمۈلدۈرمەكتە ئىدى. بولۇپمۇ كىچىك تۇرۇپلا ئەجدادلارنىڭ ئەنئەنىسىگە ۋارىسلىق قىلىپ، قو-مۇل خەلق ناخشىلىرىنى پىششىق ئۆگەنگەن بۇ ياش سەنئەتكارلار ئىختىيارسىز بىزنىڭ قايىللىقىمىزنى قوزغە-دى.

بۇ ئاكا ـ ئۇكا ئىككىيلەن ئاقتاش يېزىسىنىڭ داڭسىلىق كەنتىدىكى چارۋىچى قاھار ئىبراھىمنىڭ پەرزەنتلىرى بو-لۇپ، ئۇلارنىڭ جەمەتى بىر قانچە ئەۋلادقىچە ناخشا ـ مۇزىكا بىلەن مەشغۇل بولۇپ كەلگەنىكەن. ئۇلارنىڭ 70 ـ 80 ئۆچكىسى بار بولۇپ، يازلىقى قارىغايلىق داڭ-سىغدا، قىشلىقى توشۇدا تۇرىدىكەن. ئەمەتجاننىڭ كۈز-لىرى سایاھەتچىلەرنى ئېتىغا مىندۇرۇپ، ئايلاندۇرۇش مۇلازىمىتى بىلەن شۇغۇللىنىپ، 1500 يۈەندىن كۆپرەك كىرىم قىلىدىكەن. ئۇلارنىڭ ئاتىسى قاھار ئاكا ئاتا قىزد-قىشىغا ۋارىسلىق قىلىپ، غېجەك چېلىشنى، ناخشا ئېيتىشنى كىچىكىدىن باشلاپ ئۆگەنگەن بولۇپ، شۇ ئەتراپتا خېلى نامى بار سەنئەتكار ئىكەن. ئۇنىڭ ئوغۇللىرىمۇ ئۆزى باسقان يوللارنى بېسىپ، كىچىكىدىن باشلاپ تەبىئىيلا ناخشا ـ مۇزىكا شەيداسى بولۇپ چوڭ بوپتۇ. بالىلارنىڭ ئىككىنچىسى بولغان ئەمەتجان 2000 ـ يىلى ئاقتاش يې-زىسىدىكى تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتكۈزگەندىن كېيىن ئوقۇشتىن توختاپ قاپتۇ. ئۇ ئون نەچچە يېشىدىن باشلاپ ھەر خىل چالغۇلارنى چېلىشنى ئۆگەنگەن بولۇپ، ھازىر ئېلىكرونلۇق رويال، داپ، غېجەك چالالايدىكەن،

مۇشۇ ئەتراپتىكى ھەر قايسى ئاۋۇللاردا توي ـ تۆكۈن، مەشرەپ ئۇيۇشتۇرۇلسا، مەرىكە ئىگىلىرى ئەمەتجانىنى تەكلىپ قىلىپ ئاپىرىپ، مۇزىكا چالدۇرىدىكەن. ئىنىلىرى ھوشۇرجان تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ 3 ـ يىللىقىدا، مۇھەممەدجان باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ 6 ـ يىللىقىدا ئوقۇيدىكەن. ئۇلارنىڭ ئىككىسىلا غېجەك، داپ، دۇتار قاتارلىق چالغۇلارنى چالالايدىكەن ۋە ناخشا ئېيتالايدىكەن.

قار يېغىپ ياز بولمايدۇ
باغداشنىڭ تاغى.
دەرد كەلگەندە پايلىمايدۇ
يۈرەكنىڭ باغى.

كېلىڭلار يارىم ئوينايلى،
دەريا بويى بويلايلى.
بېلىقلارغا ئەرز ئېيتىپ،
دەردىمىزنى ئېيتايلى.

غېجەك جۇشقۇن پەدىگە ئۆزگەردى، تاپانلىرى قىزىپ تۇرغان قومۇللۇق دوستلار تار ئۆينىڭ ئىچىدىنمۇ ئورۇن چىقىرىپ، بىر ـ بىرىگە سىپايىلىق بىلەن تەزىم قىلغاندىن كېيىن بېقىشىپ ئويناشقا باشلىدى، ئۇلارغا قاراپ بېقىپ بىزمۇ ئولتۇرالمىدۇقتە، كىچىك تاپىسدا قىستىلىشىپ، ئويناپ كەتتۇق.

گۈزەل تاغ مەنزىرىسى

بىز تۇرپاندىن قومۇلغا مەن، ئەنۋەر ئابدۇگۇل، ئەخمەت مۇھەممەد، ئەكبەر نۇرۇللا، ئەركىنجان بەشەيلەن بارغان بولۇپ، قومۇللۇق سەمەتجان، ئىسكەندەر، مۇھەممەتجان، ئابلاجان، ئەلقەم قاتارلىق بەش يىگىت يېمەك ـ ئىچمەكلەرنى تەييارلاپ، بىزگە ھەمراھ بولۇپ ئاقتاش يايلىقىغا چىقتى. بىز ئاقتاشتا مۇھەممەد ياقۇپ ئىسىملىك چارۋىچىنىڭ ئائىلە ساياھەتچىلىك نۇقتىسىغا ئورۇنلاشتۇق. بۇ يەر يول بويىغا جايلاشقان، ئۆينىڭ كەينى ئېگىز قاردىغايلىق تاغ، ئەتراپ ئوشۇققىچە كېلىدىغان يېشىل چىملىق، غەرب تەرەپتە بىر ئېقىن سۇ ئېقىپ تۇرغان ئىنتايىن چىرايلىق جاي بولۇپ، بىز چىملىق ئۇستىگە ئەدىياللارنى سېلىشىپ، مەشرەپنى باشلۇۋەتتۇق. چاقچاقلارنى، ئەدەبىيات، تارىخ ھەققىدىكى جۇشقۇن مۇلاھىزىلەرنى قىلىشىپ، دۇتار ناخشىلىرىنى ئاڭلاپ، دۇنيانىڭ بارلىق مەئىشىتى، لەززىتى، سۆيۈنۈشى مۇشۇ سورۇنغا جەملەنگەندەك گۈزەل تۇيغۇلارغا چۆمۈلدۇق. بىرىلىرىمىز كاۋاپ پىشۇرۇپ، يېڭىلا نان سويۇۋېلىنغان تونۇرغا گۆش چاپلاپ، ئۆزىمىزنىڭ مېھنەت مېۋىسىدىن ھۇزۇرلانساق، بىرىلىرىمىز يۇمشاق چىم ئۈستىدە ھەجۋىي ئۇسۇللارنى ئويناپ، بۇ جىمجىت ماكانغا جۇشقۇن ھاياتىي كۈچ بېغىشلىدۇق.

ئارىلىقتىكى ئازراق دەم ئېلىش پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ، بىر قانچەيلەن ساياھەت نۇقتىسىنىڭ كەينىدىكى قارىغايلىق تاغقا ياماشتۇق. بىر دەم ئارام ئېلىپ، بىر دەم يامىشىپ، ھېرىپ پۇتلىرىمىز ئۈزۈلەي دېگەندە، تاغنىڭ چوققىسىغا يېتىپ چىقتۇق ۋە بۇ يەردىكى سۇپىغا ئوخشاپ كېتىدىغان چوڭ ياپىلاق تاشنىڭ ئۈستىگە ئۆزىمىزنى تاشلىدۇق. بۇ كۈنى ھاۋا ئىنتايىن سۈزۈك ۋە ئوچۇق بولۇپ، پارچە ـ پارچە ئاق بۇلۇتلار ئاسماندا ئاستا ئۈزۈپ يۈرەتتى. ئىللىق قۇياش بىزگە كۈلۈمسىرىگىنىچە يۇمشاق نۇرلىرىنى سېخىيلىق بىلەن سېپەتتى.

ئازراق ھاردۇقۇمنى ئېلىۋېلىپ، ئورنۇمدىن تۇردۇم. پاھ، نېمىدېگەن گۈزەل مەنزىرە! قويۇق قارىغاي ئورمانلىقى بىلەن قاپلانغان قاتمۇقات تاغلار، يايىپشىل دۈمبەللەر، تاغنىڭ ئاستىدىلا يېيىلىپ ياتقان گۈلۈق توپ مەيدانىغا ئوخشاش كەڭرى چىملىق مەيدان، قارىغايلارنىڭ ئاستىدىكى چارۋىچىلارنىڭ كىگىز ئۆيلىرى، بۇلۇتتەك ئوتلاپ يۈرگەن مال پادىلىرى، دۇنيانىڭ پۈتۈن گۈزەللىكى مۇشۇ يەرگە يىغىلغانمۇ نېمە؟ ساناقچوققا، قاراقچوققا، خېنىمچوققا دەپ ئاتىلىدىغان مۇشۇ چوققىلاردىن باتۇر بوۋىمىز خوجىنىياز ھاجى چەۋەندازلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ، ئات چاپتۇرۇپ ئۆتكەن بولغىيمىتتى؟ قول سۈزىسىلا تۇتقىلى بولىدىغاندەك بېشىمىزدىلا لەيلەپ يۈرگەن ئاق، كۈل رەڭ بۇلۇتلار شۇ قانلىق جەڭلەرگە شاھىت بولغان بولغىيمىتتى؟

تاغ چوققىسىدا كۆپكۆك ئاسمانغا يۈزلىنىپ تۇرۇپ، ساماۋى خىياللارغا، شېئىرىي تۇيغۇلارغا چۆمۈلدۈم، بىزنى مۇشۇنچە گۈزەل جەننەتتەك ماكانغا ئېلىپ چىققان قىزغىن، ساداقەتمەن قومۇللۇق دوستلىرىمغا ئالەمچە تەشەككۇر، بارلىق قومۇل خەلقىگە قىزغىن ئېھترام بىلدۈردۈم.

مۇھەررىرى: نۇرنىسا باقى

تاشكەنتتە ئۆتكەن كۈنلەر

تەلئەت ناسىرى

1999 ـ يىل 19 ـ ئاپرىل تاشكەنت شەھىرىگە تىنچ ـ ئامان يېتىپ كەلدىم. بۇ مېنىڭ تاشكەنت كېلىشىمنىڭ ھەدەم خالىدە سۇلتانوفلار ئائىلىسىگە ئۇچىنچى قېتىم تۇغقان يوقلاپ كېلىشىم ئىدى. كەلگىنىمنى ئاڭلىغان ئۇرۇق ـ تۇغقان، ئەل ـ ئاغىنە، يۇرتداشلار ھەمدە ئالدىنقى ئىككى مەرتىۋە كەلگىنىمدە تونۇشقان يازغۇچى، ئەدىبلەرمۇ پەتە قىلىپ كېتىشتى. ئۆزبېكستان يازغۇچىلار كېڭىشىنىڭ رەئىسى ئابدۇللا ئارىپوف كەلگەن كۈنى قىزغىن پاراڭلاشتۇق. ئابدۇللا ئارىپوف 1991 ـ يىلى ئۇرۇمچىگە كېلىپ كەتكەندى. ئۆزبېكستان ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىنىڭ ئالدىنقى ۋەكىللىرىدىن بىرى، شۇنداقلا ئۆزبېكستان دۆلەت گېمنى تېكىستىنىڭ ئاپتورى بولغان بۇ مەشھۇر شائىر ئۆزىنىڭ ئۇرۇمچىگە كەلگىنىدە ئۇچراشقان ئۇيغۇر يازغۇچى، شائىرلىرىنى ھەمدە ئۇلار بىلەن ئۆتكۈزگەن شېرىن سۆھبەتلەرنى ئەسلەپ ئۆتتى.

كېلىپ ـ كېتىشلەر بىسىققاندىن كېيىن، ئۇرۇق ـ تۇغقانلار ئائىلىسىنى يوقلىغاچ، تاشكەنت شەھىرىنى ئارىلىدىم. شەھەر قۇرۇلۇشىدىكى ئۆزگىرىشلەر ئادەمنى جەلب قىلارلىق دەرىجىدە زور ئىدى. يېڭىدىن سېلىنغان كۆركەم بىنالار، قايتىدىن كېڭەيتىپ قۇرۇلغان كوچا ـ مەيدانلار، قەدىمكى ۋە ھازىرقى نامى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەن مىللىي قەھرىمانلار ھەيكەللىرى، كوچا ـ دوقمۇشلاردىكى ئۆزبېكستان ۋە چەت ئەل شىركەتلىرىنىڭ تۈرلۈك ئېلانلىرى، ئاۋات بازارلار، ماگېزىنلاردىكى رەڭدار ۋىتىرىنىلار، چىراغلار، داۋاملىق ئۇزارتىپ سېلىنىۋاتقان تاشكەنت مېتروسى (يەر ئاستى تۆمۈريولى)، چوڭ كوچىلاردا غۇيۇلداپ يۈرگەن چەت ئەللەرنىڭ ماشىنىلىرى، غەربلىكلەر مەدەنىيىتىگە ماسلىشىپ، ئۇلارچە كىينىپ يۈرگەن ياشلار... مانا بۇلار كۈنسېرى سىلجىۋاتقان ئۆزبېكستان ئىسلاھاتى تەرەققىياتىنىڭ مەركەزدىكى ئىخچام كۆرۈنۈشى ئىدى.

ئۆزبېكستان ۋەزىيىتى قوشنىلىرىغا قارىغاندا بىر قەدەر مۇقىم ۋە تىنچ ئىدى. ئەتە كەچ كوچا ـ كويلاردا خاتىرجەم يۈرگىلى بولاتتى. سومكا ۋە يانلىرىڭىزغا خالىغانچە پۇل سېلىپ ئاپتوبۇس ياكى بازارلاردا، زىچ ئادەملەر ئارىسىدا يۈرسىڭىزمۇ، پۇلىڭىزغا كۆز قىرىنى تاشلايدىغانلار يوق دېيەرلىك ئىدى. كىشىلەر ھويلا ـ ئاراملىرىنى ئادەتتىكىدەك بېكىتىپ ئۇ يەر ـ بۇ يەرلەرگە خاتىرجەم بېرىپ كېلەلەيدىكەن. بۇ ھالنى دوستۇم ئەبدىرەشىت ماڭا: «بۇرۇن ماشىنىمىزنى دۇكان ياكى ھويلىدىكى ئىشىك ئالدىغا توختىتىپ، ئۆيدە ئون مىنۇت

خاترجەم ئولتۇرالمايتتۇق، هازىر كۇنلەپ تاشلاپ قويۇساقمۇ، ئۆز ئورنىدا تۇرۇۋېرىدۇ» دەپ سۆيۈندى. هەقىقەتەنمۇ ئۆزبېكستان هۆكۈمىتى مۇقىملىق ۋە خاتىرجەملىكنى هەممىدىن ئەلا بىلگەچكە، كەلگۈسىدە ھەمايىسىگە ئېرىشىپ ئىسلاھاتتا كۆرۈنەرلىك ئۈتۈقلارغا ئېرىشىپتۇ.

ئۆز نۆۋىتىدە شۇنى ئېيتىپ ئۆتۈش زۆرۈركى، دۇنيا مىقياسىدا مەملىكىتىنى زامانلاشتۇرۇش ئۈچۈن، ئىسلاھات ئېلىپ بېرىۋاتقان دۆلەتلەردە بىر ئورتاقلىق بار، ئۇ بولسىمۇ، ئىلگىرىلەش جەريانىدىكى ئەگرى ـ توقايلىق. ئۆزبېكستانمۇ بۇنىڭ سىرتىدا ئەمەس، ئەلۋەتتە. بولۇپمۇ بەزى تۈزۈم قۇرۇلمىسىدىكى قاتمالىقلار، ئىقتىسادىي يۈكسىلىشنىڭ نورمالسىزلىقى، كۇنسېرى ئۆرلەۋاتقان مال باھاسى كەلتۈرۈپ چىقىرىۋاتقان پۇل پاخاللىقى، دۆلەت ئىشچى ـ خىزمەتچىلىرىنىڭ تۆۋەن مائاشى... ھەر بىر ئائىلە، ھەر بىر شەخسنىڭ روھىي دۇنياسىغىچە تاقىلىپ، بەزى ئىرادىسى ئاجىزلارنىڭ جەمئىيەتكە، تۈزۈمگە بولغان رايىغا بۇۋاستە تەسىر كۆرسەتكەن. ئەمما، كۆپچىلىك خەلق يەنىلا ئىشەنچ ۋە ئۈمىدكە تولغان، قەتئىي ئىرادىدە ئىسلاھاتنىڭ بارغانچە كەڭ دائىرىدە قانات يېيىشىغا ماسلىشىپ، يېڭى، زامانىۋى، تەرەققىي تاپقان، گۈللەنگەن، باي مەملىكەتنى بەرپا قىلىشقا تىرىشۇۋېتىپتۇ.

مېنى تەئەججۇپلەندۇرگىنى شۇ بولدىكى، ئۇلاردىكى تۈزۈم، ئىدېئولوگىيە ـ سىياسىي قارىشى بىز بىلەن تۈپتىن پەرقلەنسىمۇ، ئۆتكۈنچى دەۋردىكى تەدبىر، ئامال ـ چارىلەر بىزنىڭ ئۇسۇللىرىمىزغا بەكمۇ ئوخشاپ كېتىدىكەن. ئۇلارنىڭ ئاۋام خەلقىدىن تارتىپ كەڭ زىيالىي، ئەدىب ـ ئەربابلىرىغىچە بىزگە، بولۇپمۇ ئىلگىرىلەشتە قولغا كەلتۈرگەن نەتىجىلىرىمىزگە بالدەك قىزىقسىنىدىكەن. مەن بىلەن ئۇچراشقان ھەم سۆھبەتتە بولغان زىيالىيلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك مەملىكىتىمىزنى بىر كۆرۈش ئارزۇسىنىڭ بارلىقىنى، تېلېۋىزوردا بىزنىڭ ئىچكىرى ئۇلكىلەردىكى بولۇپمۇ دېڭىز ياقىلىرىدىكى تەرەققىيات رايونى، ئېچىۋېتىلگەن شەھەر، ناھىيىلىرىمىزنى كۆرۈپ ئەقلى ھەيران قېلىشقانلىقىنى، بىزگە ئاپىرىن ئوقۇيدىغانلىقىنى ئېيتىشتى.

قەدىناسلار ھۇزۇرىدا

1999 ـ يىل 11 ـ ماي تەكلىپ بىلەن تاشكەنتتىكى ئۆزبېكستان يازغۇچىلار كېڭىشىگە بارىدىم. بۇ كۈن ئۆزبېك شائىرى، ئۆز زامانىسىدىكى نۇرغۇن ئۆزبېك ناخشا تېكىستلىرىنىڭ ئاپتورى ئەكمەل پولاتوۋ تۇغۇلغانلىقىنىڭ 90 يىللىق خاتىرە كۈنى ئىكەن. ئۆزبېكستاننىڭ داڭلىق يازغۇچىلىرىنىڭ كۆپچىلىكى دېگۈدەك بۇ سورۇنغا يىغىلغانىدى. شائىر بۇنىڭدىن بىر نەچچە يىللار ئىلگىرى ۋاپات قىلغاچ، ئايالى باشلىق ئائىلە ئەزالىرىمۇ كەلگەنىدى. مەن 1989 ـ يىلىدىن تونۇش يازغۇچىلاردىن ئادىل ياقۇبى، سەيىت ئەھمەد، مىرھۇخسىن... قاتارلىقلار بىلەن قىزغىن كۆرۈشتۇم.

خاتىرىلەش يىغىنى ئۇچ سائەتكە يېقىن داۋام قىلدى. كېيىن يازغۇچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ ئارقا ھويلىسىدىكى باغدا ئۇيۇشتۇرۇلغان زىياپەتكە داخىل بولدۇم. سورۇندا ئادىل ياقۇبى ۋە سەيىت ئەھمەد ئاكىلار بىلەن بىللە ئولتۇردۇم. ئادىل ياقۇبى سۆزلەپ كېلىپ، يازغۇچى تۇردى سامساق ئاكىنىڭ ۋاپاتىدىن كېچىكىپ خەۋەر تاپقانلىقىنى، قايغۇرغانلىقىنى ئېيتتى. مەن ئۇيغۇر يازغۇچىسى مەرھۇم تۇردى سامساق ئاكىنىڭ ئادىل ياقۇبى بىلەن 80 ـ يىللىرىدىن باشلاپ خەت ئارقىلىق تونۇشقانلىقىنى، 1989 ـ يىلى تۇردى سامساق ئاكا، ئادىل ياقۇبنىڭ «ئاتامان» ناملىق داڭلىق ھېكايىسىنى ئۇيغۇرچىلاشتۇرۇپ، بىزنىڭ ژۇرنالدا ئېلان قىلدۇرغانلىقىنى بىلەتتىم.

يازغۇچى سەيىت ئەھمەد ئاكا مەن ئۇيغۇرچىلاشتۇرۇپ، شىنجاڭ ئوپېرا ئۆمىكى ئويناپ چىققان، كېيىن «شىنجاڭ ئەدەبىيات ـ سەنئىتى» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلىنغان «كېلىنلەر قوزغىلىڭى» كومېدىيىسى ھەققىدە سۆزلەپ كېلىپ، 1989 ـ يىلى ئۆزبېكستان دوستلۇق دېلىگاتسىيىسى بىلەن بىرگە كېلىپ، ئۇرۇمچى، قەشقەر لەردە ئۆتكەن كۇنلىرىنى ھاياجاندا ئەسلەپ ئۆتتى. مەن ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى زەن قويۇپ ئاڭلاپ، سورىغان سوئاللىرىغا لايىقىدا جاۋاب بېرىپ ئولتۇردۇم.

ئۆزبېكستان ئىسلاھاتىدىكى بەزى قىينچىلىقلار ھەممە ساھەگە گىرەلىشىپ كەتكەنىدى. يازغۇچى، شائىر،

ئەدەبياتشۇناس ئەدەبلەرنىڭ خەلق ئارىسىدا ئاۋۋالقىدەك ئىززەت ـ ئابرۇيى بولسىمۇ، كۆز ئالدىدىكى رېئال ئىقتىسادىي قىيىنچىلىق، نائىلاج ئېتىبارسىزلىقلار ئۇلارنىڭ بۇرۇنقىدەك ئەركىن پائالىيەت، ئازادە ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىشىغا ئىمكان بەرمەيتتى. شۇنداقتىمۇ ئۇلار تىرىشىپ ـ تىرمشىپ توسالغۇلارنى يىمىرىپ يول ئېچىشقا ئىزدىنىۋېتىپتۇ.

مەن ئۆزبېكىستان يازغۇچىلار كېڭىشىنىڭ رەئىسى ئابدۇللا ئارىپوف بىلەن سۆزلەشكىنىمدە، يەكەندىكى فۇرقەت مەقبەرىسىنى ئۇلارنىڭ زىيارەت ـ تاۋاپ قىلىشنى تەكلىپ قىلىپ ئېيتتىم: «ھۆكۈمىتىمىز ئۆزبېك جەمئىيىتىمىزنىڭ تەكلىپىنى ئالاھىدە ئېتىبارغا ئېلىپ بۇنىڭدىن ئون يىل مۇقەددەم قوقەندلىك ئۆزبېك كلاسسىك شائىرى زاكىرجان خالمۇھەممەد ئوغلى فۇرقەتنىڭ مەقبەرىسىنى قايتا ھەشەمەتلىك قىلىپ تىكلەپ بەردى. ھازىر فۇرقەتنى بىلىدىغان مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى كىشىلەردىن شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىزغا كەلگەنلىرى ئۇنىڭ مەقبەرىسىنى تاۋاب قىلىپ قايتماقتا. ئەسلىدە سىزلەر ھەممىدىن ئاۋۋال بېرىشىڭىزلەر لازىم ئىدى. بىز بولساق شۇ كۈنگىچە كۈتۈۋاتىمىز.» ئابدۇللا ئارىپوف جەۋا بىلەن بارالماسلىقىدىكى ئاساسلىق سەۋەب ئىقتىسادتا ئىكەنلىكىنى، يۇقىرىنىڭ يازغۇچىلار كېڭىشىنى بۇرۇنقىدەك خىراجەت بىلەن تەمىنلەشكە ئامال قىلالمايۋاتقانلىقىنى ئوچۇق ـ يورۇق ئېيتتى. مەن ئۇلارنى چۈشەنگەچكە، ئارتۇقچە گەپ قىلمىدىم. ئەھۋال راستىنلا قىيىن ئىدى. ئەدەبىيات ـ سەنئەت، نەشرىيات، كىتابخانىلارغىچە بۇرۇنقى ئاۋاتلىقلار سۈسلىشىپ، چۆللىشىپ قالغاندەك ئىدى.

ئۆزبېكىستاندا يېڭىدىن چىقىۋاتقان نوپۇزلۇق ژۇرنال «جاھان ئەدەبىياتى»نىڭ باش مۇھەررىر مۇئاۋىنى مىرپولات مىرزا بىلەن ئىشخانىسىدا پاراڭلاشقىنىمدا «تەلئەت ئاكا، ژۇرنىلىمىزنى ئىككى يىل ئالدىدا پېرىزدىنتىمىز ئۆز قولى بىلەن تەستىقلاپ، نەشر قىلدۇرغانىدى. ھازىر، بەزىدە تراژنىڭ ئازىيىپ كېتىشى، خىراجەتنىڭ ۋاقتىدا كەلمەسلىكىدىن جىددىيلىشىپ كېتىمىز»، دەپ ئۆز ھالىنى چۈشەندۈردى.

7 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى ئۆزبېكىستاننىڭ خەلقئارا مەشھۇر شائىرى ئېركىن ۋاھىدى بىلەن پارلامېنت بىناسى ئالدىدا كۆرۈشتۈم. بۇ يەرگە مېنى مىرپولات مىرزا باشلاپ كەلدى. قەددى ـ قامىتى كېلىشكەن، خۇش پېئىل، كەمتەر، مۇلايىم، ياش قۇرامىدىن ياشلىق بالقىپ تۇرغان جەزىبدار بۇ كىشى ماڭا كۈتكىنىمدىنمۇ زور ئىللىقلىق ئاتا قىلدى. ئەركىن ۋاھىدى ماڭا، ئۆزىنىڭ چەت ئەللەردە ئىستىقامەت قىلىۋاتقان ئۆزبېكلەرنى ئوبدان چۈشىنىدىغانلىقىنى، ئۇلارغا كۆڭۈل بۆلىدىغانلىقىنى، چوڭقۇر ھېسداشلىق قىلىدىغانلىقىنى ئېيتتى. مەن مەملىكىتىمىزدە ئۆزبېكلەر نوپۇسى ئىنتايىن ئاز بولسىمۇ، قېرىنداش مىللەتلەر قاتارىدا باراۋەر تۇرىدىغانلىقىنى، ئۇلار ئىچىدىن يېتىشىپ چىققان ئالىم، پروفېسسور، يازغۇچى، شائىرلارنىڭ ھەممە ساھەدە ئورنى ۋە ئىناۋىتىنىڭ بارلىقىنى، بىزنىڭ ئۆزبېك جەمئىيىتى مىللىتىمىزنىڭ مەدەنىيىتىنى تەتقىق قىلىدىغانلىقىنى ئېيتتىم. شائىر مۇلايىم كۈلۈپ، بىزدىكى ئۆزبېكلەر ھايا ـ تىغا ئالايىتەن قىزىقىدىغانلىقىنى، مەملىكىتىمىز بىلەن ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى ئوتتۇرىسىدىكى تارىختىن داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان دوستلۇقىنىڭ بۇنىڭدىن كېيىن تېخىمۇ گۈللەپ ـ ياشنىشىغا تىلەكداشلىقىنى بىلدۈردى.

ئېركىن ۋاھىدى بىلەن بىللە رەسىمگە چۈشكەندىن كېيىن، تاشكەنت «ئابدۇللا قادىرى نامىدىكى خەلق مىراسى نەشرىياتى» 1999 ـ يىلى نەشر قىلغان «مەنۋىيەت يۇلتۇزلىرى» نامىلىق ئەدەبىي كىتابى تىتولىغا خاتىرە يېزىپ ماڭا تەقدىم قىلدى.

خاسىيەتلىك قەدەملەر

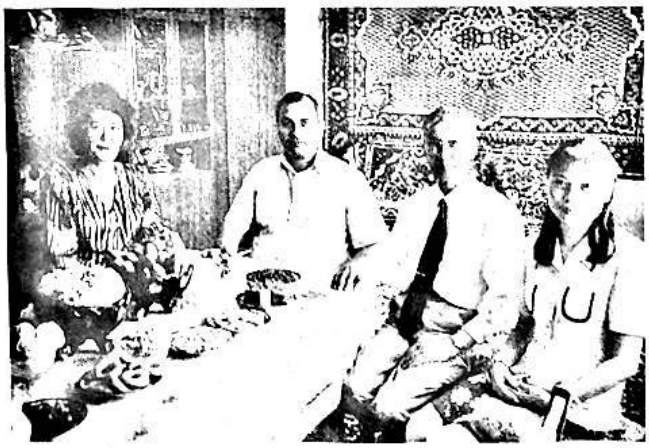

ئاپتور ئۆزبېكىستان رادىئو ـ تېلېۋىزىيە خادىملىرى بىلەن بىرگە

فوقان خۇدايارخان ئوردىسى جۇڭگونىڭ قىممەتلىك بۇيۇم ـ جاھازلىرى ساقلانغان خانە، كومۇناخان (ئوڭدىن 1 ـ كىشى) ۋە ئاپتور

قىزىم ئايتەكىن سۇلتانوۋا 1996 ـ يىلى تاشگو ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ «خەلقئارا ئىقتىساد فاكۇلتېتى»نى پۈتتۈرگەندىن كېيىن تاشكەنتتە تۇرۇشلۇق «شياڭگالڭ باۋيۇ» شۇبە شىركىتىدە تەرجىمان ۋە ماگېزىن دىرېكتورى بولۇپ خىزمەت قىلىۋاتاتتى. ئۆزبېكىستانغا مېڭىش ئالدىدا تېلېفون بەرگىنىدە: تۇغقانلارغا ئالدىغان سوۋغا ـ سالامنى تاشكەنتتىكى ئۆزىدىن ئالىمىز، يولدا ئاۋارىچىلىق تارتىپ قالىسىز، ھېچ نەرسە ئالماڭ! دەپ ئېيتقانىدى، شۇنداقتىمۇ، كۆڭلۈم ئۇنىماي يېتەرلىك سوۋغىلار ئېلىۋالدىم.

تاشكەنتكە بارغىنىمدىن كېيىن، ئەھۋال ھەقىقەتەنمۇ قىزىم ئېيتقاندەك بولۇپ چىقتى. قىزىق يېرى شۇكى، يولبويى مىڭ بىر جاپالاردا ئېلىپ بارغان ماللارنىڭ ئۇ يەردىكى باھاسى بىزدىن كۆپ ئەرزان ئىكەن. ئۇرۇمچى توپ ماللار بازىرىدىن شاڭخەيدە ئىشلەنگەن كارىۋات يايقۇچنى 120 سومدىن بىر نەچچە تال ئالغانىدىم. خۇددى شۇنداقلىرىنىڭ ئۇ يەردىكى باھاسى بىزنىڭ پۇلغا 90 سوم ئەتراپىدا ئىكەن. باشقا كىيىم ـ كېچەكلەرمۇ ئوخشاشلا تۆۋەن باھادا.

تاشكەنتتە چارسۇ، ئالايىسكى، ئىپادىروم، تېزىكوف... قاتارلىق دەرىجىدىن تاشقىرى بازارلار بولۇپ، ھەممىسىدە دېگۈدەك چەت ئەل ماللىرى سېتىلىدىكەن. ئىپادىرومدا جۇڭگولۇق سودىگەرلەر قۇرغان كاتتا رەخت توپ سېتىش بازىرى بار ئىكەن. بىر كۈنى بۇ بازارنى ئارىلاپ كۆردۇم. شىپىلڭ دۇخاۋا، ۋىلور (سۇنئىي دۇخاۋا)نىڭ ئۇرۇمچى بازارلىرىدا كۆرۈپ باقمىغان، ئاجايىپ رەڭدار ۋە گۈلدارلىرىنى ئۇچراتتىم. باشقا تۈرلۈك رەختلەرمۇ ئېشىپ ـ تېشىپ يېتىپتۇ، تەننەرخىمۇ ئەرزان. بۇ ماللارنى ئۆزبېكىستاننىڭ ئەنجان، سەمەرقەند، پەرغانە، قوقان، نەمەنگەن، بۇخارا... قاتارلىق شەھەر، ۋىلايەتلىرىدىن كەلگەن سودىگەرلەر توپلاپ ئېلىپ كېتىدىكەن.

رەخت بازىرىدىكى جۇڭگولۇق سودىگەرلەرنىڭ كۆپچىلىكى شۇ يەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئەمىر ـ پەرمانلىرىغا، سودا ـ سېتىقتىكى قانۇن ـ تۈزۈملىرىگە ئاڭلىق رىئايە قىلىپ، ئۆزىنىڭ ۋە مەملىكىتىمىزنىڭ ئىناۋىتىگە شەك كەلتۈرىدىغان بولمىغۇر ئىشلارنى مۇتلەق قىلمايدىكەن. ئۇلار بار كۈچى ۋە ئىقتىدارى بىلەن ئۆز ۋاقتىدا ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقىگە بىر تەرەپلىمە يامان تەسىر پەيدا قىلغان، جۇڭگونىڭ «بىراك ماللىرى» مەسىلىسىنى تۈگىتىشكە تىرىشۋېتىپتۇ.

بازارنى ئارىلىغاچ ئۇرۇمچى، قەشقەر، ئاتۇش، يەكەن، خوتەنلەردىن بارغان دۇكاندار ئۇيغۇر يىگىتلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ ئەھۋاللاشتىم. دۇكانغا لىق تولغان سەرخىل ماللىرى ئالدىدا مەغرۇر ئولتۇرغان ئۇيغۇر يىگىتلىرى بىلەن سۆزلەشكىنىمدە، ئۇلار بۇ ماللارنى ئىنتايىن قىيىن بولغان شارائىتتا، مىڭ بىر مۇشەققەتتە تاموژنىلاردىن ئۆتۈپ، چېگرا ئاتلاپ ئېلىپ كېلىدىغانلىقىنى، تۇرمۇشمۇ جاپالىق ئىكەنلىكىنى سۆزلەپ كېلىپ: «ئاكا بۇلار بىزنىڭ ماللارنى «ئۇنداق ـ بۇنداق» دېگىنى بىلەن ھازىر بىر ئۆرۈلۈپلا، يەنىلا جۇڭگو ماللىرى ئەرزان ھەم ياخشىكەن، دەپ ماختىغىلى تۇردى. تېشىمىزنى تېشەلىسەك، خۇدا بۇيرۇسا كەلگۈسىدە بازار ئۆزىمىزنىڭ بولىدۇ، دەڭا» دېيىشتى.

«يارايسىلەر! تىرىشىڭلار! سىلەرگە ئامەت تىلەيمەن!» دېدىم.

ھازىر بىزنىڭ چەت ئەللەردىكى بىر قىسىم سودىگەرلىرىمىز ياقا ـ يۇرتلاردىكى مۇساپىرلىق، ئۆزگىچە مۇئامىلە، يەكلىنىش تۇپەيلى، نوقۇل پۇل تېپىش غەرىزىدىن ھالقىپ، ۋەتەننىڭ غۇرۇرى، ئىززەت ـ ئابرۇيىنى قوغداشقا ئىنتىلگەن مۇقەددەس روھنى ئۆزلىرىمۇ چۈشەندۈرۈپ بېرەلمەيدىغان تەبىئىي ھالدا جۇش ئۇرغۇزۇۋېتىپتۇ.

مەن بۇخارادىكى ئەمىر ئالىمخاننىڭ ئانىسى ئۇچۇن

سالدۇرغان چار باغدىكى ئاقساراي ھەمدە قوقاندىكى خۇدايارخان ئوردىسى قاتارلىق جايلارنى زىيارەت قىلغىنىمدا، ئۇ يەرلەردە ساقلىنىۋاتقان جۇڭگونىڭ ئادەم بويى كېلىدىغان گۈلدار لوڭقىلىرى، نەقشلەنگەن ۋازىلار، گۈللۈك چىنە ـ تاۋاقلار، ھەرخىل رەڭدار چىنە ـ قاچا، چەينەكلەرنىڭ ببباھا ئاسار ـ ئەتىقىلىق قىممىتى بىلەن كۆز چاقنىتىپ تۇرغانلىقىنى كۆردۇم. ئۆز زامانىسىدا يىپەك يولى كارۋانلىرى ئارقىلىق توشۇلغان بۇ ماللار، ئوتتۇرا ئاسيا بىلەن مەملىكىتىمىز ئوتتۇرىسىدىكى سودا ـ سېتىق، ئۆزئارا بېرىپ ـ كېلىش ئىشلىرىنىڭ گۈللەنگەنلىكى، راۋاج تاپقانلىقىنىڭ مەھسۇلى ۋە شاھىدى ئىدى. ئاتا ـ بوۋىلارنىڭ ئەنە شۇ ئەنئەنىسىنى بۇگۈنكى ئەۋلادلار خۇددى يىپەك يىپىدەك پۇختا رىشتىسى بىلەن خاسيەتلىك قەدەملىرىدە ئۇزارتىپ ۋە كېڭەيتىپ بارماقتا.

ئۇنتۇلغان ئادەتلەر

ئۆزبېكستان يېزا ئىگىلىكىدە پاختا ئاساسلىق مەھسۇلات. قالغان ئاشلىق، كۆكتات، مېۋە ـ چېۋىلىرى قوشۇمچە تېرىلىپ، يەتمىگىنى چەتتىن كىرگۈزۈلۈپ كەلگەن.

تارىختىن مېۋە ـ چېۋە كانى ئاتالغان بۇ دىيار، ئۆز زامانىسىدا ھەسسىلەپ ئارتىلغان پاختا نورمىسىنى تولدۇرۇش ئۈچۈن، ئاشلىق ئېتىزلىرى ھەتتا باغ ـ ۋاراڭلارنى تۈزلەپ پاختا ئېكىنزارلىقىغا ئايلاندۇرغاندى. بۇگۈنكى كۈندە ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئۆز ئەكسىگە ئاستا ـ ئاستا قايتىۋېتىپتۇ.

نىمجانلىرى تېرىلىپ، تېرىلگەنلىرى زورىيۋاتقان بولسىمۇ، يوقالغانلىرىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش يېقىن ئاردا يار بەرمىسە كېرەك، چۈنكى ئادەملىرىمۇ كۆنۈك ئادەتكە قانائەتلىنىپ يۈرۈۋېرىدىكەن.

بۇگۈنكى ئۆزبېكستاننىڭ مەن كۆرگەن يېزا ـ بازارلىرىدا يېمەكلىكلەر ئېشىپ ـ تېشىپ تۇرۇپتۇ. ئاشلىق، گۆش ـ ياغ، تۇخۇم، كۆكتاتتىن تارتىپ، تاتلىق ـ تۇرۇم، مېۋە ـ چېۋىلەرگىچە نېمىنى خالىسىڭىز شۇ تېپىلىدۇ. بەراق، كىشىلەرنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسىدىن ھالقىپ كەتكەن نورمالسىزلىق، ئۇزلۇكسىز ئۆرلەۋاتقان مال باھا نەرخى، بۇنىڭدىن كېلىپ چىقىۋاتقان پۇل پاخاللىقى كۆپچىلىكنىڭ، بولۇپمۇ دۆلەت ئىشچى ـ خىزمەتچىلىرىنىڭ بۇ بازارلاردىكى ئېھتىياجىنى قاندۇرغىدەك نەرسە ـ كېرەكلەرنى داۋاملىق ئېلىشىغا ئىمكان بەرمەيدىكەن. ئادەتتە ئۇنىۋېرسىتېت ئوقۇتقۇچىلىرى ياكى شۇ دەرىجىلىك خىزمەتچىلەرنىڭ ئايلىق ئىش ھەققى (ئۆزبېكستان سومىسىغا) 8 ـ 10 مىڭ ئەتراپىدا. بۇنى خەلقئارا پۇلغا سۈندۇرغاندا 20 دوللار ئەتراپىدا. پېنسىيىدىكىلەرنىڭ بولسا، ئاران 3000 دىن 5000 غىچە. خىزمەتچىلەر ماۋاشىنى ۋاقتىدا ئالغىنىغا قانائەتلىنىپ، تەشكىلگە ئارتۇقچە تەلەپمۇ قويمايدىكەن.

ئەمدى يېمەكلىكلەرنىڭ باھاسىغا كەلسەك، ئۇنىڭ 5 ـ ئايدىكى باھاسى بىر كىلوسى 70 سوم، گۆرۈچنىڭ 180 سوم، چىگىت مېيىنىڭ 250 سوم، قوي گۆشىنىڭ 600 سوم ئىدى. ئارىدىن ئىككى ئاي ئۆتۈپ يەنى 7 ـ ئاي ئىچىدە ئۇنىڭ كىلوسى 120 سوم، گۆرۈچنىڭ 300 سوم ئۆرلىدى، بۇنىڭغا ھەيران قالدىم.

تاشكەنت بىلەن باشقا ۋىلايەت، شەھەرلەردىكى مال باھا پەرقى، بولۇپمۇ مېۋە ـ چېۋىلەرنىڭ ئالاھىدە ئىكەن. تاشكەنت يېزا ـ بازارلىرىدىكى ئۆرۈكنىڭ كىلوسى 150 سوم، گىلاسنىڭ 250 سوم، مالىنانىڭ 400 سوم ئىدى. ھەرغىلان، قوقان، پەرغانە بازارلىرىدا بولسا، ئوخشاش مەزگىلدىكى ئۆرۈكنىڭ كىلوسى 50 سوم، گىلاسنىڭ 70 سوم، مالىنانىڭ 100 سوم ئىكەن. ئۆزبېكستاننىڭ يۇقىرى سۈرئەتلىك ئاسفالت يوللىرىدىكى قاتناش بەكمۇ قولايلىق

ئۆزبېكستاننىڭ ئېلىمىزدىكى باش ئەلچىسى يوسوپوپ ناسىرجان (ئوڭدىن 1 ـ كىشى) ئاپتور تەلئەت ناسىرى بىلەن بىرگە

ئېلىمىزنىڭ ئۆزبېكستاندىكى سودا ۋەكىلى جۇ جىنرۇك ئەپەندى (ئوڭدىن 1 ـ كىشى) ئاپتور بىلەن بىرگە

بولۇپ، يۈك ئاپتوموبىللىرىدا قوقاندىن تاشكەنتكە تۆت سائەتتە كەلگىلى بولىدىكەن. باھادىكى چوڭ پەرق، قاتناش قولايلىقلىرى پايدىغا قۇچاق ئېچىپ تۇرسىمۇ، ئېلىساتارلار ئېرەنسىز قاراپ، يىراققا بارمايدىكەن. بۇنىڭدىن ئۇلارنىڭ چوڭ سودىغا يۈرەكسىز ئىكەنلىكىنى، بىزنىڭ ئوقەتچىلەردەك توپ ئېلىپ، توپ سېتىشقا ئادەتلىنىپ كېتەلمەيۋاتقانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

ئۆزبېكلەر قېرىنداش مىللەتلەرگە ئوخشاش ناننى قەدىرلەيدۇ، ئۇلۇغلايدۇ. ئۆزبېك نېنى ھەقىقەتەنمۇ تەرىپلەشكە ئەرزىگۈدەك يېيىشلىك ھەم مەززىلىك. پەتىر، شىرمەن، توقاچ، قاتلىما، ئاق نان، چاۋان، دامان نان، جىگىردەك نان، جىرىس نان... دېگەندەك تۈرلىرىمۇ ھەر خىل.

ھېلىمۇ ئېسىمدە، بالا چېغىمدا غۇلجا شەھىرى ئۆزبېك مەھەللىسىدىكى بوۋام كاملجانلار ئائىلىسىگە تاشكەنتتىن يېقىن دوستى مېھمان بولۇپ كەلگەندى. ئۇ كىشى سەپەرگە ئېلىۋالغان شىرمەن ناننىڭ قالغان بىر نەچچىسىنى داستىخان ئۈستىگە قويۇپ ئوشۇتتى ـ دە، ماڭا بىر پارچىسىنى بەردى. نان قېتىپ قالغىنىغا قارىماي مەززىلىك ۋە يېيىشلىك ئىدى. ئەسلىسەم ھازىرغىچە شۇ تەم ئېغىزىمدىن كەتمەيدۇ.

تاشكەنتكە دەسلەپ بارغىنىمدا كۆرۈشكە قىزىقىدىغان يېڭىلىقلىرىم قاتارىدا، شىرمەن ناننى يېيىش ئىستىكىممۇ بار ئىدى. ئاغىنىلىرىمغا بۇ ھەقتە ئېيتقىنىمدا:

«تاشكەنتتە شىرمەن نان تېپىلمايدۇ، سەمەرقەندتە بولۇشى مۇمكىن، ئۇ يەرنىڭ نانلىرى بەك ئېسىل بولىدۇ» دېيىشتى. سەمەرقەندكە بارغىنىمزدا شىرمەن نان يوق بولۇپ چىقتى. بازاردىكى «ئېسىل» نانلىرىنىڭ ھەممىسى تاشكەنت نانلىرىدەك بولكا خېمىرتۇرۇچىدا ئېتىلىدىكەن. غۇلجا، قەشقەرلەردىكى ياشانغان ئۆزبېكلەرنىڭ ئېيتىشىچە شىرمەن نانىنى ياساش مۇرەككەپ جەريان ئىكەن. پەقەت خېمىرتۇرۇچنى تەييارلاش ئۈچۈنلا بىر سوتكا ۋاقىت كېتىدىكەن. بىراق تاشكەنتتە، يەرلىك خېمىرتۇرۇچتا ياسىلىدىغان ئادەتتىكى نانلارمۇ يوقالغان، ئۇنىڭ ئورنىنى بىر كېچە قونسا ئەتىسى تارمۇچتەك قاتىدىغان بىتەمىز، كۆپتۈرمە نانلار ئىگىلىگەن. يەرلىك نانلارنىڭ قاچان، قانداق يوقالغانلىقىنى ھېچكىم ئېيتىپ بېرەلمەيدۇ. كېيىنكى ئەۋلادلار بولسا، كۆز ئېچىپ ئېغىز تەگكەن نېنىغا زوريىپىپ «ئۆزبېك نېنى دېگەن شۇنداق بولىدىكەن» دەپ يۈرۈۋەرگەن.

ئۆز نۆۋىتىدە شۇنى ئەسكەرتىپ قويىماقچىمەن، ھازىر بىزنىڭ ئۇرۇمچى قاتارلىق شەھەرلىرىمىزدىكى ناۋايخانىلىرىمىزدىكى ناۋايلىرىمىزدىمۇ بۇ ھال بىخ ئۇرماقتا. ئۇلار بولكا ئېچىتقۇسىنىڭ تېز، ئاسان كۆپتۈرۈشى، قىزىرىپ «چىرايلىق» كۆرۈنۈشىگە قىزىقىسىپ، ئاسان يول بىلەن كۆپ پايدىغا ئېرىشىشتەك ۋاقىتلىق نەپنى كۆزلەپ، نانلىرىمىزنىڭ سۈپىتىنى بۇزماقتا.

شۇڭا، ناۋايلىرىمىزنىڭ خەقتىن ئىبرەت ئېلىپ، خېرىدارلارنى بىزار قىلىدىغان، ھەتتا ئاتا ـ بوۋىلارنىڭ قارغىشىغا قالىدىغان، ئاخىرقى ھېسابتا زىياننىڭ چوڭىنى ئۆزلىرى تارتىدىغان، بۇنداق قىلمىشلارغا خاتىمە بېرىشنى ئۈتىنىمەن.

تىرىشچان خەلق

بىزدىن 50 ـ ۋە 60 ـ يىللىرى قانۇنىي رەسمىيەت ئۆتەپ، ئۆزبېكستانغا بېرىپ ئولتۇراقلاشقانلارنىڭ كۆپچىلىكى، خاتىرجەم، بايىاشات، پاراغەتلىك تۇرمۇشتا ياشاۋېتىپتۇ. ئۇلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك قورۇ ـ جايلىق، بىردىن پىكاپ، ئايرىملىرىنىڭ مەنزىرىلىك جايلاردا داچىلىرىمۇ بار ئىكەن. ئۇلارنىڭ قايسى بىرى بىلەن پاراڭلاشماڭ، ئەھۋالىنى سوريىسىڭىز، يېڭى كەلگەن پەيتلەردە ئىنتايىن جاپا ـ مۇشەققەتلىك كۈنلەرنى باشتىن كەچۈرگەن.

چۈرۈپ، تىرىشىپ ـ تىرمشىپ باش چۆكۈرۈپ ئىشلەپ، هالال ئەمگىكى بىلەن بۇ كۈنگە ئېرىشكەنلىكىنى ئېيتىشىدۇ.

هەقىقەتەنمۇ ئۇلار بىزنىڭ ئەمگەك سۆيەر ئېسىل خىسلىتىمىزنى جارى قىلدۇرۇپ، ئۆزلىرى تۇرۇۋاتقان هەرقايسى سەپلەردە كۆڭۈلدىكىدەك نەتىجىلەرگە ئېرىشكەن. ئۇلار ئالدى بىلەن مۇهتىقا ماسلىشۇپلىپ، ئاندىن يەرلىك خەلقتە بولمىغان ئۆزلىرىدىكى ئارتۇقچىلىقلاردىن پايدىلانغان. تاشكەنتتىكى مېنىڭ هامماملار (دادامنىڭ هەدىسى) دەسلەپ ئولتۇراقلاشقان مەھەللىدىكى قولۇم ـ قوشنىلىرى ئۆگزىگە تۇرخۇن چىقارماي، ئاشخانىدا ئىس ـ تۈتەك ئىچىدە تاماق ئېتىشىدىكەن. هامماملارنىڭ ئۆگزىگە تۇرخۇن چىقىرىپ، ئاشخانىدا تۈتۈنسىز تاماق ئېتىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن پۇتۇن مەھەللىلىكلەر، ئۆزلىرىنىڭ ئاشۇنداق ئاددىي ئىشقا كۆڭۈلشىمىگەنلىكىدىن ئەپسۇسلىنىشىپتۇ. كېيىن ئۇلارنىڭ يارىدىمىدە ئاشخانا ئۆگزىلىرىگە تۇرخۇن چىقىرىپتۇ.

هازىر تاشكەنتتە لەگمەن، پېتىر مانتا، ساگزا، گاگفەن ۋە تۇنگانچە تۇرلۇك قورۇما سەيلەر هەتتا ئاشلەگپۇگلار توي ـ تۆكۈن ۋە چاي ـ مەشرەپلەردە مېھمانلار ئالدىغا قويۇلىدىغان ئېسىل تاۋاملارغا ئايلانغان.

مەن تاشكەنتتىكى ئايرىم رېستورانلاردا لەگمەننى رۇس، يەهۇدىي، ئەرمەن... لەرنىڭ نان بىلەن هۇزۇرلىنىپ يەپ ئولتۇرغانلىقىنى كۆپ كۆردۈم. دېمەك، بۇ يېگىلىقنى خەلقىمىزنىڭ ئۆزىيك تۇرمۇشىنى، تاۋاملىرىنى بېيىتقان ئىنئامى دېسەك تازا باب كەلگىدەك.

ئۆز زامانىسىدا بىزدىن بارغان ياشلار ۋە زىيالىيلارنىڭ كۆپچىلىكى، سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى دەۋرىدىكى ئوقۇش شارائىتلىرىنىڭ بەكمۇ قولايلىق ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ، ئۆزلىرى قىزىقىدىغان هەرقايسى ئىلىم ـ پەن تارماقلىرى هەمدە ئالىي مەكتەپلەرگە ئىمتىهان بىلەن كىرىپ ئوقۇغان ۋە بىلىم ئاشۇرغان. ئۇلارنىڭ كۆپچىلىكى مەكتەپنى ئەلا دەرىجىدە پۈتتۈرۈپ، خىزمەتكە چىققاندىن كېيىن، ئالىي مەكتەپلەر ۋە ئىلىم ـ پەن تەتقىقات ئورۇنلىرىدا ئىشلەپ، قېتىرقىنىپ ئىختىرا قىلىپ، سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە ئۆزبېكىستان ئالىملىرى قاتارىدا ئىمتىيازغا ئېرىشكەن. بۇلاردىن سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە ئۆزبېكىستان هازىرقى زامان فىزىكا ـ ماتېماتىكا پەنلىرىنىڭ ئاساسچىلىرىدىن بىرى، خەلقئارا تونۇلغان مەشهۇر ئاكادېمىك ئالىم مۇهەممەد كەبىر باهادىرخانوف، ئۆزبېكىستاننىڭ پاختا سورتىنى يېتىشتۈرۈشتە داڭق قازانغان ئاگرانوم مۇزەپپەر ئەزىزوف، 60 ـ يىللىرى لېنىنگرادتىكى ژۇرنالىستلىق ئۇنىۋېرسىتېتىنى ئەلا پۈتتۈرۈپ، ئىجتىمائىي پەنلەر ساهەسى بويىچە دوكتور ئۇنۋانىغا ئېرىشكەن، تەسەۋۋۇپ هەمدە ناۋايىشۇناسلىق ئىلمىنىڭ يېتۈك تەتقىقاتچىسى مالىك ئارىپوف، يۈرەك كېسەللىكلەر مۇتەخەسىسى سۇلتان بوساقوف، ئاتوم ئېنېرگىيىسى ئىنژېنېرى لەزىز ئىسهاقوف، يازغۇچى ياقۇپ قىلىچېكوف، مۇقامشۇناس ئابلىز هاشموف، كومپوزىتور شاهىدى شايى مەردانىۋا، ئەدەبىياتشۇناس ئامانبېك، ئەخەت شاكىروف، تاشگو (تاشگو ـ تاشكەنت دۆلەتلىك ئۇنىۋېرسىتېت شەرقي تىللار فاكۇلتېتى خەنزۇ تىلى ئوقۇتقۇچىسى شەمسەقەمەر قاتارلىقلار ئۇرۇمچى، قەشقەر، غۇلجا... قاتارلىق جايلاردىن بارغان بولۇپ ئۇلارنى مەدەنىيەتكە هېرىسمەن يەرلىك خەلقلەر ئارىسىدا بىلمەيدىغانلىرى يوق دېيەرلىك.

بۇ يەردە ئالاهىدە تىلغا ئېلىپ ئۆتۈشكە ئەرزىيدىغان يەنە بىر كىشى بار. ئۇ بولسىمۇ، 1958 ـ يىلى ئۇرۇمچىدىن تاشكەنتكە ئائىلىسى بىلەن چىقىپ، ئولتۇراقلىشىپ قالغان مىجىت خوجايوف. ئۇزاقتىن بۇيان تاشگو شەرقي تىللار فاكۇلتېتىنىڭ مۇدىرلىك خىزمىتىنى ئۆتەپ كېلىۋاتقان بۇ پېشقەدەم تىلشۇناسنىڭ ئاساسلىق تۇغقانلىرى هازىرمۇ

ئۆزبېكىستاندىكى جۇڭگو شىنجاڭلىق مۇهاجىرلار

ئۆزبېكستان يازغۇچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىسى ئابدۇللا ئا-
رىپوپ (سولدىن 1 ـ كىشى) ئاپتور بىلەن بىرگە

ئۇرۇمچىدە. ئۇنىڭ تاغىسى مىراتجان ئاكا ئۆزبېك جەمئىيىتىمىزنىڭ سابىق دائىمىي ھەيئەت ئەزاسى بولغان. مەن 1989 ـ يىلى مىجىت خوجايوف بىلەن تونۇشقاندىن تارتىپ، تاشكەنتكە بارغان ھەمدە ئۇ ئۇرۇمچىگە كەلگەن پەيتلىرى، بىر نەچچە قېتىم ئۇچرىشىپ پاراڭلاشقان بولـ-
ساممۇ، ئۇنىڭ پەزىلىتى توغرىسىدىكى پاراڭلارنى باشقـ-
لار ئېغىزىدىن كۆپ ئاڭلىغانىدىم.

مىجىت خوجايوف ئۇرۇمچىدىكى بالا ۋاقتىدا ئوقۇغان خەنزۇ تىلىنى، كېينكى پەيتلىرى داۋاملىق تىرىشىپ، مۇ-
كەممەللەشتۈرۈپ بارغان. نەتىجىدە خەنزۇ تىلى ۋە خې-
تىنى پۇختا بىلىپ قالماستىن، جۇڭگو تارىخىنىمۇ مۇكەم-
مەل ئىگىلىگەن تىلشۇناس ئالىمغا ئايلانغان. 90 ـ يىلنىڭ باشلىرىدا ئۆزبېكستان پېرېزىدېنتى ئابدىغەنىيۇچ ئىسلام كەرىموف ئۆزبېكستان دىلىگاتسىيىنى باشلاپ مەملىكىتـ-
مىزگە كەلگىنىدە، جاۋابەن لى پىڭ ۋېيىۋەنجاڭ ۋە دۆلەت ئىشلىرى كومىسسارى ئىسمائىل ئەھمەدلەر باشچىلىقىدىكى جۇڭگو ۋەكىللەر ئۆمىكى ئۆزبېكستانغا بارغىنىدا، مىجىت خوجايوف ھەر ئىككى قېتىملىق دۆلەت رەھبەرلىرى سۆھبىتىگە تەرجىمانلىق قىلىپ، پېرېزىدېنت ئىسلام كەرىـ-
موفنىڭ ماختىشىغا ئېرىشكەن.

دۆلەت رەھبىرىنىڭ دىققەت ـ ئېتىبارىغا ئېرىشكەن، ھەمدە ئۇزاق يىل ئۇنۇۋېرسىتېتنىڭ فاكۇلتېت مۇدىرلىق خىزمىتىنى ئىشلەپ كەلگەن بۇ كىشىنىڭ شەخسىي تۇرمۇ-
شى بولسا، بەكمۇ ئاددىي ـ سادىدا ئۆتكەن. ئۇنىڭ ئۆزى ئولتۇرۇۋاتقان قەۋەت بىنادىكى ئۇچ ئېغىزلىق ئادەتتىـ-
كىدەك ئۆيىدىن باشقا ھېچانداق قوشۇمچە مۇلكى بولـ-
مىغان. تاشكەنتتە كىشىلەر ئوغۇل ئۆيلەش ياكى قىز چـ-
قارماقچى بولسا، ئالدى بىلەن ئوغۇل ـ قىزىغا ھويلا ـ
جاي، كۆيئوغۇلغا پىكاپ سوۋغا قىلىشنى ئويلىشىدۇ. مـ-
جىت خوجايوف چوڭ قىزىنى ياتلىق قىلغىنىدا مىڭ بىر مۇشەققەتتە قەۋەت بىنادىن كىچىك ئىككى ئېغىزلىق ئۆي تېپىپ ئورۇنلاشتۇرۇپتۇ.

مەن 1999 ـ يىل 6 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا تاشكەنتتە مىجىت خوجايوف بىلەن كوچىدا توساتتىن ئۇچرىشىپ قالدىم، بىز يول چېتىدىكى مۇزقايماقخانىدا مۇز قايماق يېگەچ پاراڭلاشتۇق. مىجىت خوجايوف ھازىر پېنسىيىگە چىققان بولۇپ، 5000 سوم (ئۆزبېكستان سومى) ئەتراپىدا پېنسىيە پۇلى بىلەن كۈن كۆچۈرۈۋېتىپتۇ. چىرايىدىن ھېسداشلىقمىنى سەزگەن مىجىت ئەپەندى «ھە... تەرجـ-
مانلىق قىلىپ ئانچە ـ مۇنچە قوشۇمچە كىرىمگىمۇ ئېرىـ-
شۋاتىمەن» دەپ قويدى. مەيلى ھەرقانداق تەرجىمە يا-
كى باشقا يېزىقچىلىقتا كىرىم قىلسۇن، بەربىر ئۇنىڭ نامراتلىق ئىسكەنجىسىگە مەھكۇملىقى بىر پاكت ئىدى. ئەگەر ئۇ پېرېزىدېنتقا تەرجىمانلىق قىلىپ يۈرگەن پەيتلـ-
رى، ئۇ كىشىنى بىر ـ ئىككى ئېغىز سۆز بىلەن ئۆز ئەھـ-
ۋالىدىن خەۋەرلەندۈرۈپ قويغىنىدا، باشقىلارغا ئوخشاش ئۇمۇ ھېچ بولمىغاندا «ژىگولى» ماشىنىسى، ئۆزىنىڭ باغلىق ھويلا ـ ئاراملىرى، ئۇمۇرلۇك ئىقتىسادىي كاپا-
لىتى بولغان ھالدا يۈرمەسمىدى. بىراق ئۇ بۇنى قىلمـ-
غان، ئەكسىچە ئۆز مەنپەئىتىنى بىر ياققا قايرىپ قويۇپ، دۆلەتنىڭ چوڭ ئىشلىرى، خەلقنىڭ بەخت ـ سائادىتى ئۈچۈن، ئۆزىنى ئۇنتۇغان ھالدا ئۆزبېكستاندىكى ھا-
زىرقى ئۆتكۈنچى جاپالىق تۇرمۇشنىڭ ئاۋانگارتلىرىدىن بىرىگە ئايلانغان. مىجىت خوجايوفنىڭ شەخسلەر ئالدى بىلەن ئۆز مەنپەئىتىگە چوغ تارتىدىغان ئاشۇنداق بىر جەمئىيەتتە، ئار ـ نومۇسنى ئۇپراتماي، ئۆزىنى ساغلام تۇتۇپ كېلىشى ئادەمنى ھەقىقەتەنمۇ تەسىرلەندۈرىدۇ.

مەن قايسى بىر يىلى، رۇس پېداگوگ ئالىمنىڭ با-
لىلار تەربىيىسى ھەققىدە يازغان كىتابىنى ئوقۇغانىدىم.

ئىسمىدە مۇنداق بىر مەزمۇن قالغان: بالا ئالتە يېشىدىن 17 ياشقا كىرگىچە ئارىلىقتىكى كۆرگەن، بىلگەن، ئاڭلىغانلىرىنى مەڭگۈ ئەستىن چىقارماسمىش. شۇڭا ئاشۇ يېشىدا ئاتا ـ ئانا، مەكتەپ، جەمئىيەت بالىلارغا بولغان تەربىيىنى ئەستايىدىل تۇتۇشى لازىمكەن. ئەگەر راستىنلا شۇنداق بولسا، مىجىت خوجايوفنىڭ ئالىيجانىاب خىسلىتىنىڭ يىلتىزىنى ئۇنىڭ بالىلىق دەۋرى ئۆتكەن ئۇرۇمچىدىكى كۇنلىرىدىن ئىزلىسەك باشقىلار ئەجەبلەنمەس.

هازىر ئۇ يەرگە بىزدىن بارغانلارنىڭ كۆپچىلىكى، بولۇپمۇ ياشانغانلار، ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يۇرت ـ ماكانىنى بىر كۆرۈپ، ئاندىن خاتىرجەم كۆز يۇمۇش ئىستىكىدە ياشايدىكەن. مەن يوقلاپ بارغان بەزى ئائىلىلەردە ئۆگزىلىرىگە سۈنئىي هەمراهتىن بۇاستە تارتىدىغان قوبۇللىغۇچىلارنى ئورنىتىپ قويۇپ، ئۇ، ئۇلار ماڭا: «هازىر ئۇرۇمچىنىڭ تېلېۋىزور خەۋەرلىرى ۋە كونسىرتلىرىنى كۇندە دېگۈدەك كۆرۈپ تۇرىمىز، سىلەردە ئاجايىپ ئۆزگىرىشلەر بولۇۋېتىپتۇ، ئادەم قايىل بولماي تۇرالمايدۇ. بەزىدە سۆيۈنۈپ، پەخىرلىنىپمۇ كېتىمىز.» دېيىشتى.

چىن سۆزنى ئېيتقاندا يۇرىكىنىڭ قات ـ قېتىغا سىغىپ كەتكەن ئۇلارىدىكى ئانا يۇرت مۇهەببىتى، هەرقانداق ئىمتىياز، هەشەمەتلىك تۇرمۇشلار مەلهەم بولالماسلىق دەرىجىدە هىجرانغا ئايلانغان. ئۇلار ئەنە شۇ مۇهەببەت تۇرتكىسىدە ۋۇجۇدىدىن ئۇرغۇپ تۇرغان غۇرۇرىنى نامايان قىلىپ، يەرلىك خەلق ئىچىدىن: «جۇڭگودىن كەلگەنلەر ئاجايىپ ئىشچان، تىرىشچان، تالانتلىق، قولىدىن هەممە ئىش كېلىدىغان خەلقكەن» دېگەن ئالقىشنى ياڭرىتالىغان.

ياشىسۇن دوستلۇق

ـــ ئەمەكى (تاغا) تەلەپپۇزىڭىزدىن چەت ئەللىكتەك قىلىسىز، توغرا ئېيتتىممۇ؟

ـــ هەئە، توغرا دېدىڭىز، جۇڭگولۇقمەن.

ـــ جۇڭگولۇقمەن، دەك، چىرايىڭىز زادىلا خەنزۇغا ئوخشىمايدىكەن، هەيرانمەن.

ـــ يىگىت، ئوقۇغانمۇسىز؟

ـــ تېخىنكومنى پۈتتۈرگەنمەن. كۆپرەك پۇل تېپىش غەرىزىدە تاكسى شوپۇرلۇقنى قىلىۋاتىمەن.

ـــ هە، مۇنداق دەك، جۇڭخۇا خەلق جۇمهۇرىيىتىدەك مىلياردلىغان خەلقى بار كاتتا مەملىكەتتە بىرلا مىللەت بار، دەپ قارىشىڭىزغا مەنمۇ هەيران قېلىۋاتىمەن، دېمەك مەكتەپتە جۇغراپىيە دەرسىنى «0» بىلەن پۈتتۈرۈپسىز ـ دە، ـــ دېدىم مېنى تاشكەنت كوچىسىدا ئېلىپ كېتىۋاتقان تاكسى شوپۇرىغا.

ـــ ئەمەكى، مۇنداقلا سوراپ قويغانىدىم، كەچۈردىسىز، ـــ دېدى ئۇ ئوڭايسىزلىنىپ.

ـــ نادانلىققا كەچۈرۈم سوراشنىڭ نېمە هاجىتى، ـــ دېدىم ئۇنىڭغا. ئاندىن مەنزىلگە يەتكىچە ئارىلىقتا مەملىكىتىمىزنى، ئۇنىڭدىكى 56 مىللەتنى، ئۇزىبېكلەر ئۇنىڭ بىرى بولۇپ، ئۇزۇمنىڭ ئۇزىبېك مىللىتى ئىكەنلىكىمنى، ئۇچرىغان ئادىمىگە سۆزلەپ بەرگۈدەك دەرىجىدە قۇلىقىغا قۇيۇپ قويدۇم.

بۇنداق مىساللارنى كۆپلەپ كەلتۈرۈش مۇمكىن. ئۇزىبېكىستانغا دەسلىپىدە كېلىپ ئولتۇراقلاشقانلارنىڭ ئېيتىشىچە، يەرلىك ئاهالە مەملىكىتىمىز توغرىلىق تۇزۇك چۈشەنچە بىلمىگە ئىگە ئەمەسكەن. هەتتا بىزدىن بارغان ئۇيغۇر، ئۇزىبېكلەرنىمۇ پەرقسىز قاراپ جۇڭگودىن كەلگەن ئۇيغۇرلار «ئاخۇن ئاكىلار» دەپ تەرىپلەشكەن. بەزى ئۇزىبېكلەر بۇنىڭدىن رەنجىپ، تېگىشلىك رەددىيە بەرگەن بولسىمۇ، ئايرىم سورۇنلاردا بۇ هال هازىرغىچە تەكرارلىنىپ تۇرىدىكەن.

بۇلارغا چۈشەندۈرۈش قىيىن بولغان بەزى ئاممىلاردىن باشقا، ئاساسلىقى سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى دەۋرىدىكى ئۇزاق يىللىق بېكىنمىچىلىك، تارىختىن داۋام قىلىپ كېلىۋاتقان بېرىپ ـ كېلىشلەرنىڭ بىر مەزگىل ئۇزۇلۇپ قېلىشى، كېيىنكى پەيتلەردە ئۇلارنىڭ بىزنى چۈشىنىشى زۇرۇر بولغان تەشۋىق ـ تەرغىبات، ئاخبارات ماتېرىيالىرىنىڭ بولماسلىقى، بولۇپمۇ ئۇلارنىڭ تىل ـ يېزىقىدا ئۇزىمىزنى چۈشەندۈرىدىغان گېزىت ـ ژۇرنال، رادىئو ۋە باشقا تەشۋىقات قوراللىرىنىڭ يوقلۇقى، قىسقىسى بىز توغرىلىق هەرقانداق ساۋاتقا ئېرىشىش ئىمكانىدىن مەهرۇم قالغانلىقىدىن بولغان. 1980 ـ يىللىرىدىن باشـ

لاپ، هەر ئىككى تەرەپتىكى ئىشكىنلىك ئېچىۋېتىلىشىگە ئەگىشىپ، ئۆزئارا بېرىپ ـ كېلىشلەر كۆپەيدى. بىراق بۇ ئانچە ـ مۇنچە دېلىگاتسىلەرنىلىك كېلىشى، سایاھەت، سودا ـ سېتىق، تۇغقان يوقلاشلار بىلەنلا چەكلەنگەنلىكتىن، قاتمال ھالەت يەنىلا ئۆز پېتى قالماقتا.

ئۆزبېكستان رادىئو ـ تېلېۋىزىيە كومپانىيىسىنىلىك رەئىسى يازغۇچى ئەبدىسەئىت كوچموف بىلەن كۆرۈشكەن ۋاقتىمدا، پارالىك ئارا ئىككى مەملىكەت خەلقلىرى ئوتتۇرىسىدىكى دوستلۇقنى ئىلگىرى سۈرۈشتە، بىز يازغۇچىلارنىلىك باشلامچىلىق رول ئوينىشىمىز ھەققىدىكى شەخسىي قارىشىمىزنى يۈزەكىلا چۈشەندۈردۇم.

ئەبدىسەئىت كوچموف ئايالى بىلەن 1992 ـ يىلى «شىنجاڭ ياش ـ ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى»نىلىك باشلىقى ئابدۇراخمان ئەبەي ئائىلىسىگە مېھمان بولۇپ قايتقاندى. كۆپتىن بېرى يازغۇچى ۋە شائىرلىقنى قولدىن بەرمەي كېلىۋاتقان كوچموف، تاشكەنتتىكە قايتقىنىدىن كېيىن، ئۇرۇمچى ۋە تۇرپاننى زىيارەت قىلىپ ئالغان تەسىراتلىرىدىن يازغان شېئىرلىرىنى مەتبەئەدە، كېيىن «قىياپە» ناملىق شېئىر توپلىمىدا ئېلان قىلىپ، ئوقۇرمەنلەرنىلىك ياخشى باھاسىغا ئېرىشكەن. يازغۇچىنىلىك «ھالقا» ناملىق ھېكايە ۋە پوۋېستلار توپلىمى بىزدە پېشقەدەم شائىر تۇرسۇن مۇھەممەد پەخرىدىن تەرىپىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرۇپ، ياشلار ـ ئۆسمۈرلەر نەشرىياتىدا 1993 ـ يىلى نەشر قىلىنغانىدى.

يۇقىرىدىكى تونۇشلۇقلار سەۋەبىدىن كوچموف بىلەن بىر نەچچە قېتىم كۆرۈشۈپ، پاراڭلىشىشقا مۇيەسسەر بولدۇم. يازغۇچىنىلىك ئۆتكۈر پىكىرلىكى، ئەدەبىياتقا ھېرىسمەنلىكى، رەھبىرى خىزمىتىنىلىك يۇقىرىلىقىغا قارىماي (مىنىستىر دەرىجىلىك) ئۆزىنى كەمتەر، مۇلايىم تۇتۇشى، ئۇنىلىك بىلەن ئوچۇق ـ يورۇق سۆزلىشىمىزگە ئىلھام بولدى. ئاخىرىدا ئىككىلىمىزدىكى ئورتاق قاراش: «دوستلۇق ھەممىدىن ئەلا. بىز يازغۇچى ئەدىبلەر ئۆز قەلىمىمىز ئارقىلىق ئىسلاھ، تەرەققىيات بەيگىسىدە ئۇزۇپ كېتىۋاتقان ئىككى مەملىكەت خەلقلىرىنىلىك بىر ـ بىرىنى چۈشىنىشى، ئۆزئارا ھەمكارلىشىشى، ئاتا ـ بوۋىلار بەرپا قىلغان يىپەك يولىنى تېخىمۇ داۋاملاشتۇرۇشىغا ھەسسە قوشۇش ئۈچۈن ئۆز ئىجادلىرىمىزنى يەنىمۇ يېڭى مەزمۇنلار بىلەن بېيىتىپ بېرىشىمىز لازىم» دېگەندىن ئىبارەت بولدى.

ئۆز نۆۋىتىدە شۇنى ئالاھىدە تەكىتلەپ ئۆتۈشۈم لازىمكى، بۇ قېتىم تاشكەنتكە كېلىشىم، ئوخشاشلا شەخسىي ۋىزىزا ئارقىلىق تۇغقان يوقلاش ئىدى. ئارتۇقچە ئىشلارغا داخىل بولۇشۇم يازغۇچى ۋە ئۆزبېك جەمئىيىتىنىلىك رەئىسى بولغانلىقىم سەۋەبىدىن ئىدى. بىراق، ئۆزبېكستان خەلقىگە ئۆزىمىزنى چۈشەندۈرىدىغان، دوستلۇقنى ئىلگىرى سۈرىدىغان بۇ بىر مۇھىم ئىشتا، مېنىلىك قانداق قاردىشىمىدىن قەتئىينەزەر، ئۆزئالدىغا ھېسسىيات بىلەن ئىش قىلىشقا زادى بولمايتتى.

مەن 6 ـ ئاينىلىك ئاخىرىلىرى، تاشكەنتتىكى جۇڭگو ئەلچىخانىسىنىلىك باش ئەلچىسى لي جىڭشەن ئەپەندى بىلەن كۆرۈشۈپ، بەزى قاراشلىرىمنى ئېيتتىم. باش ئەلچى پىكرىمنى دەرھال قوللىدى. ھەتتا خالىسام، «ئۆزبېكىستان خارجى مەملىكەتلەر بىلەن دوستلۇق ۋە مەدەنىي ـ مەئرىفى ئالاقىلەر جەمئىيەتلىرى كېڭىشى»نىلىك رەئىسى جامالىدىن بوراناق بىلەن كۆرۈشتۈرىدىغانلىقىنى ئېيتتى. شۇنداق قىلىپ بىز 7 ـ ئاينىلىك 2 ـ كۈنى چۈشتىن بۇرۇن تاشكەنت ۋاقتى سائەت 9 لاردا كېڭەشنىلىك چەت ئەللىك مېھمانلارنى قوبۇل قىلىش زالىدا ئۇلار بىلەن كۆرۈشتۇق. بىز تەرەپتىن باش ئەلچى لي جىڭشەن، مەن ۋە تەرجىمان. ئۇلار تەرەپتىن جامالىدىن بورانوف، كېڭەشنىلىك سېكرىتارى نىغمەت مۇراتوف ھەمدە پۇتۇكچى قاتارلىقلار قاتناشتى. سۆھبىتىمىز سەممىي ۋە ئۇنۇملۇك بولدى. ئارىدىن بىر نەچچە كۈن ئۆتۈپ، تاشكەنتكە كەلگەنلىكىم شەرىپىگە باش ئەلچى لي جىڭشەن ئەپەندى شەھەر مەركىزىدىكى «زەرەپشان» رېستورانىدا كۈتۈۋېلىش زىياپىتى ئۆتكۈزۈپ بەردى. زىياپەتكە جالالىدىن بورانوف، نىغمەت مۇراتوف، مالىك ئارىپوف، ئابلىز ھاشموف قاتارلىق تاشكەنتتىكى ھەر ساھە ئەربابلىرى ھەمدە باش ئەلچىخانا خىزمەتچىلىرى قاتناشتى. ئىككى تەرەپنىلىك سۆزلىرىدىن كېيىن، ئىختىيارىي سۆزلەشلەر

بولدى. ئالىم مالىك ئارىپوف ئۆز سۆزىدە، ئۆزبېكستانغا كەلگەن 40 يىلغا يېقىن ۋاقىت ئىچىدە، كىندىك قېنى تۆ- كۈلگەن ئانا ماكانىنى بىر كۈنمۇ ئەستىن چىقارمىغانلىقىنى ئېيتىپ كېلىپ، ئاخىرىدا خەنزۇ تىلىدا:

«ياشسۇن، جۇڭگو ـ ئۆزبېكستان ئىككى مەملـ- كەتنىڭ دوستلۇقى!»، دەپ ئۇنلۇك توۋلاپ، ئۆزبېكسـ- تان خەلقىنىڭ قەلبىنى ئىزھار قىلدى. باش ئەلچى لى جىڭشەن ئەپەندى باشلىق ھەممىمىز ئورنىمىزدىن تۇرۇپ، ئالقىش يانغىراتتۇق.

ئۆزبېكستاندا تۇرۇشلۇق باش ئەلچىمىز لى جىڭشەن ئەپەندى (ئوڭدىن سولغا) تەلئەت ناسىرى، ئۆزبېكستاننىڭ «چەت ئەللەر بىلەن مەدەنىيەت، ماۋارىپ ئالاقە باغلاش كېڭىشى» نىڭ رەئىسى جامالدىن بورانوپ، كېڭەشنىڭ سېكرېتارى نىغمەت مۇراتوپ ئەپەندى بىلەن بىرگە

ۋاقىت تۈيدۈرماي ئۆتۈپ كەتتى. قايتىش تەييارلىقىنى پۈتكۈزۈش ئۈچۈن قىزىم ئىككىمىز تاكسىغا ئولتۇرۇپ، شەھەر مەركىزىدىكى ناۋايى كوچىسىدا كېتىپ باراتتۇق. بىز توغرا كەلگەن تاكسىنى توختىتىپ چىققاچقا، بەكمۇ كونا ماشىندا ئولتۇرۇپ قاپتۇق. ماشىنا جالاقلىشىپ باراتتى. شوپۇر 60تىن ھالقىغان پېشقەدەم ئەمما تېتىك كىشى ئىدى. قىزىم ئۇنىڭغا: «ئەمەكى پۇل تېپىۋاتقاندىن كېيىن، يېڭى ماشىنا ئالسىڭىز بولمامدۇ» دەپ قالدى. شوپۇر يولدىن كۆزىنى ئۈزمەي سۆزلىدى:

ـ قىزىم، مەن ئەسلىدە ماشىنىسازلىق زاۋۇتىنىڭ ئىنژېنېرى ئىدىم. پېنسىيە پۇلى بىلەن جان بېقىش ئىمكانى بولمىغانلىقتىن، بۇ ماشىننى زاۋۇتىمىزدىكى تاشلاندۇق ماشىنا زاپچاسلىرىدىن قۇراشتۇرۇپ، «تاكسى» قىلىۋالـ- دىم. كونىدەك بىلىنگىنى بىلەن بىمالال بەش ـ ئون يىل ئىشلەتكىلى بولىدۇ. ھازىر بۇ «پولات سېغىن سىيىر» ئائىلىمىدىكى سەككىز جاننى بېقىۋاتىدۇ، ـ ئۇ ئاردىدا ماڭا ئىنتىك بۇرۇلۇپ قارىدى ـ دە، سورىدى، ـ جۇڭگودىن كەلدىڭلارمۇ؟

ـ شۇنداق، جۇڭگودىن كەلدۇق، ـ دېدىم ئۇنىڭغا.

ـ مەن جۇڭگوغا قىزىقىمەن، ـ دېدى ئۇ سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، ـ سىلەردە ماۋاشنى يۇقىرى دەيدىغۇ؟ پېنسىيونىرلارمۇ خىزمەت قىلىۋاتقانلاردەك ماۋاش ئالىدىكەن. مىلياردلىغان خەلقنى تويدۇرۇپ، خاتىرجەم قىلىۋاتقان ھۆكۈمىتىڭلارغا ئاپىرىن ئوقۇسا بولغۇدەك. بەزىدە ئويلاپ قالىمەن، بازارلىرىمىزدا سىلەرنىڭ ئىشلىتىشكە قولايي، سۈپىتىمۇ ياماندەك ئەمەس، ئەرزان باھالىق ماللىرىڭلار بولمىسا، قانداق قىلاتتۇق، سىز قانداق ئويلايسىز؟ ـ سوردى.

ـ نەدىكىنى، بىزنىڭ «بىراك» ماللىرىمىز سىلەرنى زېرىكتۈرگەن تۇرسا، ـ دېدىم قەستەنگە.

ـ يوق گەپ، بىكار گەپ، سىز بازارلىرىمىزنى ئاردلاپ كۆرمەپسىز. ھەممىسى دېگۈدەك جۇڭگو ماللىرى. بىزنىڭ ئائىلىدىكى كىچىكلەردىن تارتىپ چوڭلارغىچە ھەممىسى جۇڭگونىڭ تەييار كىيىملىرىنى كىيىشىدۇ. بەكمۇ يارىشىملىق.

ـ ئەمەكى سىز مۇنداق دېگىنىڭىز بىلەن ھازىر جۇڭگو سودىگەرلىرى، ھەتتا كاتتا شىركەتلىرىنىڭ بۇ يەردە تۇرمىقى تەس بولۇۋاتىدۇ. بىزنىڭ شىركىتىمىزمۇ تاقىلىپ قايتىش تەييارلىقىنى قىلىۋاتىدۇ، ـ دېدى قىزىم سۆز ئارىلىقىدا.

ـ ھىم... ـ دېدى شوپۇر ھەممە خوشلۇقنى يۈتۈۋەتكەندەك ئېسەنكىرەپ. كېيىن بىردىن جۇرئەتلىنىپ، ـ قېلىشنىڭ ئامالىنى قىلىش لازىم ئىدى، سىلەر بولسىمۇ بىزنى تاشلاپ كەتمىسەڭلار بولاتتى، ـ دېدى.

بۇ سۆز ئۆزبېكستان خەلقى نامىدىن جۇڭگولۇقلارغا ئىلتىماس قىلىۋاتقاندەك مېنى ھاياجان ۋە ئويغا چۆمدۇردى. تاشكەنتكە ھەر قېتىم بېرىپ قايتقىنىمدا، ئۇرۇق ـ تۇغقانلاردىن ئايرىلىش ئادەمنى بەكمۇ بىئارام قىلاتتى. پېشقەدەم زاۋۇت ئىنژېنېرىنىڭ سۆزىدىن ئايرىلىش ھىجرانىنى بېسىپ چۈشىدىغان خۇرسىنىش يۈرەكنى چىرىمۇالدى.

2005 ـ يىل، يانۋار، ئۇرۇمچى

مۇھەررىرى: مۇختار مۇھەممەد

ئەزىمەت ۋە شۆھرەت

ۋاھىتجان غوپۇر

يولۇاستەك قۇتراپ، شىردەك ھۆركىرەپ تاشقىنلاۋاتقان غايەت زور كەلكۈن قىرغاققا يېقىن جايدىكى ئەزىمەت ۋە شۆھرەت ئىسىملىك ئىككى قوشۇننىڭ چىرايلىق ئۆي ـ سارايلىرىنى، تاپقان ـ تەرگەنلىرىنى ھەش ـ پەش دېگۈچە يىرتقۇچ ئەجدىھادەك يالماپ يۇتۇپ كېتىپتۇ. بەختكە يارىشا، ئۇلار شۇ كۈنى ئۆيدە بولمىغاچقا ھەمەلەن كەلكۈننىڭ خەتىرىدىن ئامان قاپتۇ.

ئۇزاق يىللىق قان ـ تەر بەدىلىگە كەلگەن جانىجان ئىگىلىكىنىڭ ۋەيران بولۇشىغا كىممۇ چىداپ تۇرالايدۇ دەيسىز، ئەزىمەت ۋە شۆھرەتلەر ئائىلىسىدىكىلەر بىلەن كۆز يېشى قۇرۇپ، كارنايلىرى بوغۇلۇپ كەتكىچە ناھەـ زار قىلىشىپتۇ.

ـ توختاپ قال، ئەمدى، ـ دەپتۇ ئەزىمەت ئارىدىن ئانچە ئۇزاق ئۆتمەي ئۆز ـ ئۆزىگە خىتاب قىلىپ، ـ بولار ئىش بولدى، پىشانىمىزگە مۇشۇنداق بالايىئاپەتكە ئۇچراش پۈتۈلگەن ئوخشايدۇ، كېچە ـ كۈندۈز پىغان چېكىپ، كۆز يېشى قىلىش بىلەن ئۇنى ئەسلىگە كەلتۈرگىلى بولاتتىمۇ؟ خەيرىيەت، قۇرت ـ قوڭغۇزلار جېنىدا ئۆز ئېھتىياجىنى راۋا قىلىش ئۈچۈن كېچە ـ كۈندۈز مىدىرلاپ ھەرىكەت قىلغان يەردە بىز بىر ئىنسان تۇرۇپ، بۇ ئۇقۇشسىزلىقنى ئۆزگەرتەلمىسەك تولىمۇ ئۈيات ئەمەسمۇ...

بۇ خىياللىرى ئەزىمەتكە ئىلھام بوپتۇ. ئايالى، پەرزەنتلىرىدىن قايسىبىرى زىيانغا چىدىماي ناھەقلىسا، دەرھال شۇلارنى ئەيىبلەپ، ئېغىز ئاچقۇزماپتۇ. ھەممەيلەننى بۇزۇلغان خانىماننى، ئىگىلىكنى قايتىدىن تىكلەشكە سەپەرۋەر قىلىپتۇ.

بىچارە شۆھرەت بولسا، ئەزىمەتنىڭ ئەكسىچە ئۆيىدىن تالاغا چىقماي، كېچە ـ كۈندۈز ھەسرەت چېكىپ ئىلگىرىكى توققۇزى تەل بايىاشدىلىق كۈنلەرنى ئويلاپ، ئىچ ئاغرىقىدىن كۆكسىنى نەم يەرگە يېقىپ يېتىپ، رەھىمدىل قوشنىلار ۋە ئۇرۇق ـ تۇغقانلار قىلغان يارىدەمگە تايىنىپ تۇرمۇش ئۆتكۈزۈپتۇ. ئۆينىڭ تۆۋرۈكى بولغان دادىنىڭ بۇ ئەھۋالىدىن ئىزتىراپقا چۈشكەن ئايالى ۋە پەرزەنتلىرى شۆھرەتكە ئوخشاشلا غەم ـ ھەسرەتكە پېتىپ قولى ئىشقا بارماپتۇ.

ھەپتىلەر ئايلارنى، ئايلار يىللارنى قوغلاپ، ئارىدىن ئۇچ يىل ئۆتۈپتۇ. ئەزىمەتنىڭ مەردانە پۈت تىرەپ تۇرۇشى، ئائىلىسىدىكىلەرنىڭ جاپالىق ئىشلىشى نەتىجىسىدە، ئاۋۋالقىدىنمۇ چىرايلىق ئايۋان ـ سارايلار ۋادىدا قەد كۆتۈرۈپتۇ، زىرائەتلەر ئوخشاپ ھوسۇل بېرىپتۇ. مال ـ چارۋىلار ئاينىپتۇ، ئۇلارنىڭ ئائىلىسىنى يەنە خۇشاللىق سادالىرى قاپلاپتۇ.

ئۇنىڭ ئەكسىچە ھەددىدىن ئارتۇق بىھۇدە ئاچچىق يۇتۇۋالغان شۆھرەتنىڭ قولى ئىشقا بارماپتۇ. ئايالى ۋە پەرزەنتلىرىنىڭمۇ غەيرىتى سۇسلاپ، ھەممەيلەننىڭ قەلب ئەينىكىنى ئۇمىدسىزلىك ۋە چۈشكۈنلۈكنىڭ چاڭ ـ توزانلىرى قاپلاپ كېتىپتۇ. ئاخىر شۆھرەت ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قاپتۇ، پەرزەنتلىرى ئاچ ـ زىرىنلىقتا تۇرمۇش كۆچۈرۈشكە مەجبۇر بولۇپتۇ.

ئۇزۇن ۋە مۇشكۈل ھايات مۇساپىسىدە ھەرقانداق ئادەم مۇشەققەت ۋە ئىجتىمائىي، تەبىئىي ئاپەتلەردىن خالىي بولالمايدۇ. گەپ رىئاللىقتىكى بۇ ئىشلارغا قانداق مۇئامىلە قىلىشتا. ياش تۆكۈش ۋە ئازابلىنىش بىلەنلا كۇپايىلەنمەيدۇ. ھاياتلىق ئىمتىھانىدا لاياقەتلىك گۇۋاھنامىسىگە ئېرىشەلمەيدۇ. پەقەت كۆز ياشلىرىنى سۈرتۈۋېتىپ، ئازابلىنىشنى قان ـ تەر ئاققۇزۇش ئارقىلىق ئۇمىد ۋە نەتىجىگە ئايلاندۇرغانلارلا ھەرقاچان غالىب كېلىپ، مەغلۇبىيەتنى غەلىبىگە، ئاپەتنىڭ ئاچچىق ئاقىۋىتىنى بەختنىڭ ئۇل تېشىغا ئۆزگەرتەلەيدۇ، ھاياتقا كۈلۈپ نەزەر تاشلىيالايدۇ!

مۇھەررىرى: مۇختار تۇردى

مۇسابىقىدىن كېيىن

دالا توشقىنى بىلەن ئۆي توشقىنى يۇگۈرۈش مۇسا-بىقىسىگە چۇشۇپتۇ. پۇشتەك چېلىنىشى هامان دالا توش-قىنى شۇنداق تېز يۇگۈرۈپتىكى، مەنزىلگە ئۆي توشقىنى-دىن بىر ئاش پىشىم ئىلگىرى يېتىپ بېرىپتۇ.

بۇنى كۆرگەن ئۆي توشقىنىنىڭ جان - پېنى چىقىپ ئەلەمدىن ئۆزىنى قويۇشقا جاي تاپالماپتۇ.

—بۇرادەر،—دەپتۇ ئۇ ئاخىر،—ئىككىمىز ئوخشاشلا توشقانلار قوۋمىدىن بولىمىز. تېخى مېنىڭ سەندىن جۇغۇم چوڭراق، بەدىنىممۇ قۇۋۋەتلىك، شۇنداق تۇرۇقلۇق، بۇ قېتىمقى مۇسابىقىدە مېنى خېلى كۆپ ئارقىدا قويدۇڭ، بۇنىڭدا زادى قانداق سەۋەب بار؟

—سەۋەب ناهايىتى ئاددىي،—دەپتۇ دالا توشقىنى،—سەن هەممە ئىشتا تەييارغا هەييار بولۇپ ئۆگىنىپ قالغان، قورسقىڭ ئاچسا خوجايىنىڭ توغراپ بەرگەن پاكىز ئوت - چۆپلەرنى، سەۋزىلەرنى يەيسەن، تەشنا بولساڭ، ئۇ كەلتۇرگەن سۇزۇك سۇلارنى ئىچىسەن؛ پۇتۇن پائالىيىتىڭ پەقەت سەن تۇرۇۋاتقان ئاشۇ قورۇنىڭ دائىرىسى بىلەنلا چەكلىنىدۇ. ئاشۇنداق بىكار يەپ، سەمىرىپ يېتىۋەرسەڭ سەندە بىز توشقانلارغا خاس بولغان تېز يۇگۈرۈش ماهارىتى نېمىش قىلسۇن؟!

ئەمدى مېنى ئېلىپ ئېيتساڭ، بىزنىڭ ياشاش شارائىتىمىز تولىمۇ ناچار، ئوزۇق ئىزدەپ، ئورمان، يايلاقلارنى هارماي كېزىمىز، سۇ ئىچىش ئۈچۈن دەريا بويلىرىغا بارساق تېخى بۆرە، تۈلكىلەرگىمۇ دۇچ كېلىمىز. مانا شۇ چاغلاردا هالىمىزغا ۋاي دېگىنە، جاننى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن ئۆلە - تىرىلىشىمىزگە باقماي قاچىمىز، بۇ شارائىت بىزدە ئالاهىدە خۇسۇسىيەت، قەيسەر خاراكتېر، تېز يۇگۈرۈش ماهارىتىنى يېتىلدۇرگەن. ئېسىگىدە بولسۇنكى، جاپالىق شارائىت ۋە خېيىمخەتەر يۈكسەك ماهارەت ۋە مۇۋەپپەقىيەتنى يېتىلدۇرىدىغان تۈپراقتۇر. كىمكى بۇ تۈپراقتا يىلتىز تارتىپ، كۆكلەپ،باراقسان بولۇشنى خالىمايدىكەن، ئۇ ئەسلا روناق تاپالمايدۇ...

مۇهەررىرى: مۇختار تۇردى

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

دىۋىزىيە كوماندىرىنىڭ ئاستىدىكى كىم؟

كوماندىر: بىزنىڭ دىۋىزىيىدە كىم ئەڭ چوڭ ئەمەلدار؟

يېڭى ئەسكەر: دىۋىزىيە كوماندىرى.

كوماندىر: دىۋىزىيە كوماندىرىنىڭ ئاستىدىكىچۇ؟

يېڭى ئەسكەر: دىۋىزىيە كوماندىرىنىڭ ئېتى.

خىلاپلىق قىلغۇچىلار قانۇن بويىچە جازالىنىدۇ

ئېلېكتر پونكتىنىڭ سىرتىدىكى يۇقىرى بېسىملىق سىمغا بىر ئاگاھلاندۇرۇش بەلگىسى ئېسىپ قويۇلغان بولۇپ، ئۇستىگە قىزىل رەڭلىك قەلەم بىلەن يوغان قىلىپ مۇنداق يېزىقلىق ئىكەن: «ئېلېكتر سىمغا يېقىنلىشىش مەنئى قىلىنىدۇ! 50 مىڭ ۋولتلىق يۇقىرى بېسىم بار، تېگىپ كەتسىلا ئۆلىدۇ، خىلاپلىق قىلغۇچىلار قانۇن بويىچە جازالىنىدۇ.»

ئاجرىشىش

دېڭىز ئارمىيىسىنىڭ فورمىسىنى كىيۋالغان ياش يىگىت ئىشخانىغا چاقىرتىلىپتۇ. كېمە باشلىقى سوراپتۇ:

ــ توي قىلدىڭمۇ، بالام؟

ـــياق، لېكىن توي قىلىشقا تىزىملاتتىم.

ـــئەمەلىيەتتە توي قىلىشنىڭ زۆرۈرىيىتى يوق، ـ دەپتۇ كېمە باشلىقى،ـــ ھەربىي كېمە سېنىڭ خوتۇنۇڭ، ئۇ ساڭا تاماق، ياتاق بېرىدۇ. ساڭا نۇرغۇن دوستلارنى تو- نۇشتۇرىدۇ، سەن يەنە نېمىگە ئېھتىياجلىق؟

ـــئۇنداق بولسا ئاجرىشىمەن.

كارىۋاتتىكى ئورۇن

بىر جۈپ ئەر ـ ئايال ئايروپىلانغا چىقىش رەسىمـ- يەتلىرىنى بېجىرىپتۇ. ئورۇن كۆپ بولمىغاچقا ئۇلار ئىكـ- كىسى بىرگە ئولتۇرالماپتۇ. ئەرنىڭ دەرھال ئاچچىقى كېـ- لىپ دەپتۇ:

ـــبىز ئەر ـ خوتۇن تۇرساق، نېمىشقا بىرگە ئولتۇـ- رالمايدىكەنمىز؟

مۇلازىمەتچى سالماقلىق بىلەن جاۋاب بېرىپتۇ:

ـــبىزنىڭ بىر تەرەپ قىلىۋاتقىنىمىز ئايروپىلاندىكى ئورۇن، كارىۋاتتىكى ئورۇن ئەمەس.

پاراڭلىشىش

ئىككى خىزمەتداش كارىدوردا پاراڭلىشىۋاتقاندا، يېڭى كەلگەن ياش ھەم چىرايلىق ماشىنىست قىز يېنىدىن ئۆـ- تۈپتۇ. شۇئان بىر يىگىت كۆزىنى مىت قىلماستىن قىزغا تىكىلىپ قاراپ، ئىختىيارسىز «ھەقىقەتەنمۇ گۈزەلـكـەن ھە!» دەپتۇ.

ـــئەپسۇس، ئۇچ بالىسى بارىدە،ـــ دەپتۇ يەنە بىرى مەسخىرە تەلەپپۇزدا.

ـــئۇنىڭمۇ؟ مۇمكىن ئەمەس،ـــ دەپتۇ يىگىت.

ـــياق، مەن سېنى دەۋاتىمەن.

تۇزىتىش

مەلۇم گېزىت مۇنداق بىر يېڭى خەۋەر بېسىپتۇ: «دۆلىتىمىزدىكى پارلامېنت ئەزالىرىنىڭ يېرىمى ئالداھـ- چىلار.»

گېزىت تارقىتىلغان كۈنى، نارازىلىق خەتلىرى ھەتتا تەھدىت خەتلەرنىمۇ تاپشۇرۇۋاپتۇ. ئەتىسى بۇ گېزىت مۇنداق تۇزىتىش بېرىشكە مەجبۇر بولۇپتۇ: «دۆلىتىمىز- دىكى پارلامېنت ئەزالىرىنىڭ يېرىمى ئالدامچى ئەمەس.»

سۈت سېغىش

مەلۇم بىر كىشى سۈت فېرمىسىغا ئىشقا ئورۇنلىشىپتۇ. ئىشقا چۈشكەن تۇنجى كۈنى، خوجايىن ئۇنىڭغا بىر چېـ- لەك ۋە بىر ئورۇندۇق بېرىپ، ئۇنى سۈت سېغىپ كېـ- لىشكە بۇيرۇپتۇ. ئۇ خۇشاللىق بىلەن ئىشلىگىلى كېتىپتۇ. ئىشتىن چۈشىدىغان ۋاقىتتا، خوجايىن ئۇنى ئۈستىبـشى سۈت بىلەن بۇلغانغان، ئورۇندۇقنىڭ بىر پۇتى سۇنۇپ كەتكەن ھالەتتە كۆرۈپ سوراپتۇ:

ـــقانداق، بۇ ئىش قېينىمكەن؟

ئۇ يىغلىغۇدەك بولۇپ جاۋاب بېرىپتۇ:

ـــسۈت سېغىش قېين ئەمەسكەن. قېين بولغـنى كالىنى ئورۇندۇقتا ئولتۇرغۇزۇشكەن.

توپلىغۇچى: قادىر ئۆمەر

مۇھەررىرى: خۇرسەنئاي مەمتىمىن

ھۆرمەتلىك ئوقۇرمەنلەر:

تەھىرىراتىمىز «مىراس» ژۇرنىلىنىڭ 1998 ـ يىللىق سانلىرىدىن 2004 ـ يىللىق سانلىرىغىچە توپلام قىلىپ ئىشلىدۇق.

سېتىۋالغۇچىلارنىڭ بىز بىلەن ئالاقىلىشىشنى قىزغىن قارشى ئالىمىز.

ئالاقىلاشقۇچىلار: ئەسقەر مەخسۇت، خۇرسەنئاي مەمتىمىن

تېلېفون: 4554017 (0991)

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى ۋە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر جەمئىيىتى ئۇيۇشتۇرغان تۇنجى نۆۋەتلىك شىنجاڭ خەلق ھۇنەر ـ سەنئەت بۇيۇملىرى كۆرگەزمىسى ۋە خەلق ھۇنەر ـ سەنئەت بۇيۇملىرى باھالاش پائالىيىتى توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش

شىنجاڭ كۆپ خىل مەدەنىيەت جۇغلانغان رايون بولۇپ، تۈرلۈك خىلمۇخىل، نەپىس خەلق قول ھۇنەر ـ سەنئەت ئەسەرلىرى ساقلانغان، شۇنداقلا ئاتا ـ بوۋىلارنىڭ كەسپىگە بالىلار ۋارىسلىق يولى بىلەن ئۇزاق تارىخىي تەرەققىيات جەريانىدا ئاجايىپ داڭدار ھۇنەرۋەن، كاسىپلار يېتىشىپ چىققان. بىراق رايون، ئۇچۇر، قاتناش قاتارلىقلارنىڭ چەكلىمىسى تۈپەيلىدىن، نۇرغۇن نەپىس ھۇنەر ـ سەنئەت بۇيۇملىرىنى ياسىغۇچىلار ئۇزاق مەزگىل خەلق ئارىسىدا كۆمۈلۈپ قالدى. كىشىلەر ياقتۇرىدىغان ھۇنەر ـ سەنئەت بۇيۇملىرى ئۇنۇملۇك قوغدالسا، ساقلاپ قېلىنسا، ئىشلىتىلسە، سېتىلسا كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى تارتىپ، ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ خەلق ھۇنەر ـ سەنئەت ئەسەرلىرى (بۇيۇملىرى) پۈتۈن مەملىكەت ۋە دۇنياغا يۈزلىنىپ، شىنجاڭدىكى مىللەتلەرنىڭ بېيىش يولىدىن يەنە بىرى يېڭىدىن ئېچىلغۇسى.

ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر جەمئىيىتىنىڭ تەتقىق قىلىپ بېكىتىشى بىلەن 2005 ـ يىل 6 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى ئۇرۇمچىدىكى شىنجاڭ يىپەك يولى مۇزېيىدا «تۇنجى نۆۋەتلىك خەلق ھۇنەر ـ سەنئەت بۇيۇملىرى كۆرگەزمىسى ۋە خەلق ھۇنەر ـ سەنئەت پېشۋالىرىنى باھالاش پائالىيىتى» ئۆتكۈزۈلدۈ.

خەلق ھۇنەر ـ سەنئەت بۇيۇملىرىنى ياسىغۇچىلارنىڭ ئۇقتۇرۇشنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن، قىزغىن قاتنىششىنى ئۈمىد قىلىمىز.

قاتناشقۇچىلار ئۆزىنىڭ ئەسىرى (بۇيۇمى) بىلەن چۈشەندۈرۈش ماتېرىيالىنى ئۆزى تۈرۈشلۈق ئورۇندىكى ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى (مەدەنىيەت سارىيى، ئاممىۋى سەنئەت سارىيى)گە تاپشۇرسا، بىر تۈتاش ئەۋەتىلىدۇ.

ئەگەر مەسلىھەت ئالماقچى بولسىڭىز، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر جەمئىيىتى بىلەن ئالاقىلىشىڭ.

ئالاقىلەشكۈچىلەر: لىيۇ ۋېنشى، دولقۇن، مېھرىگۈل

ئالاقىلىشىش تېلېفون نومۇرى: 4554020، 4554019 ـ 0991

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر جەمئىيىتى

2005 ـ يىل 2 ـ ئاينىڭ 24 ـ كۈنى

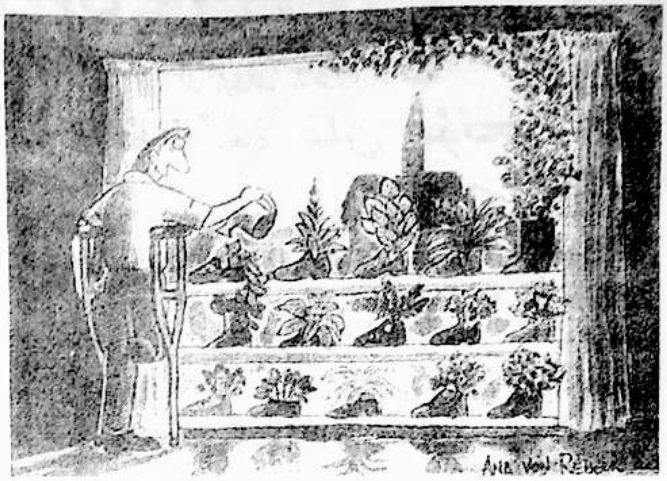

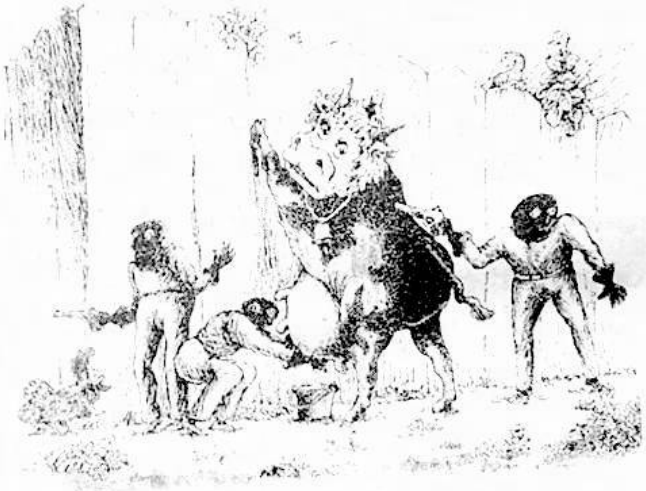

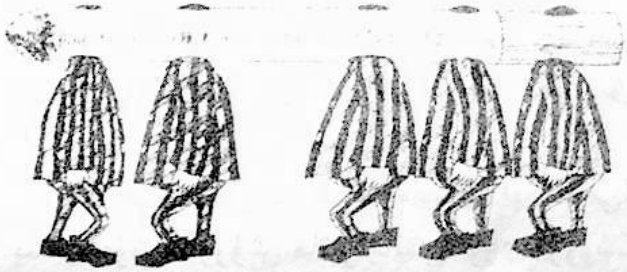

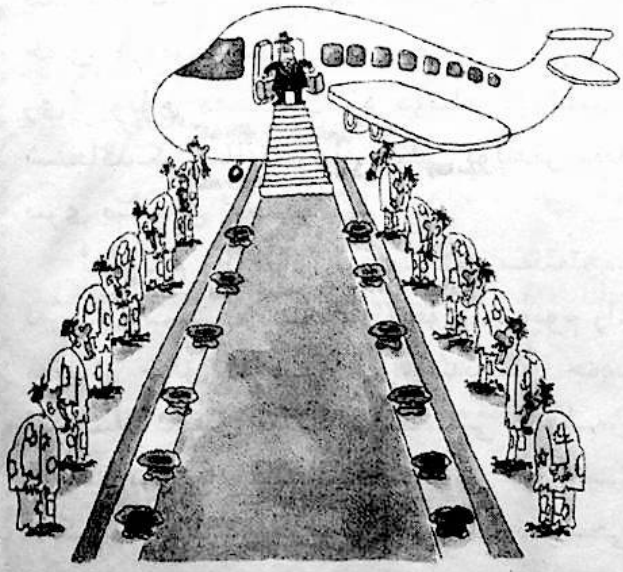

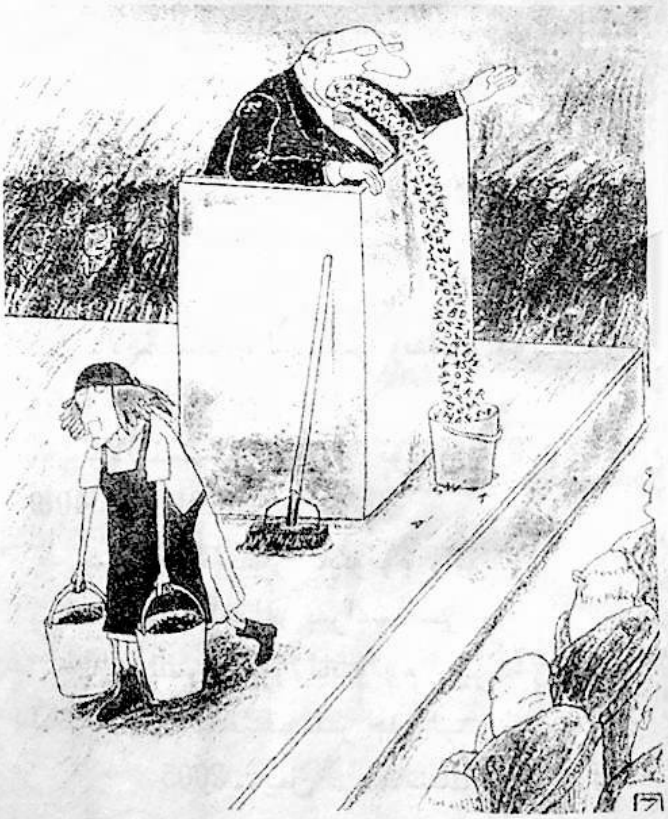

کتاب تو پختنی

بازار

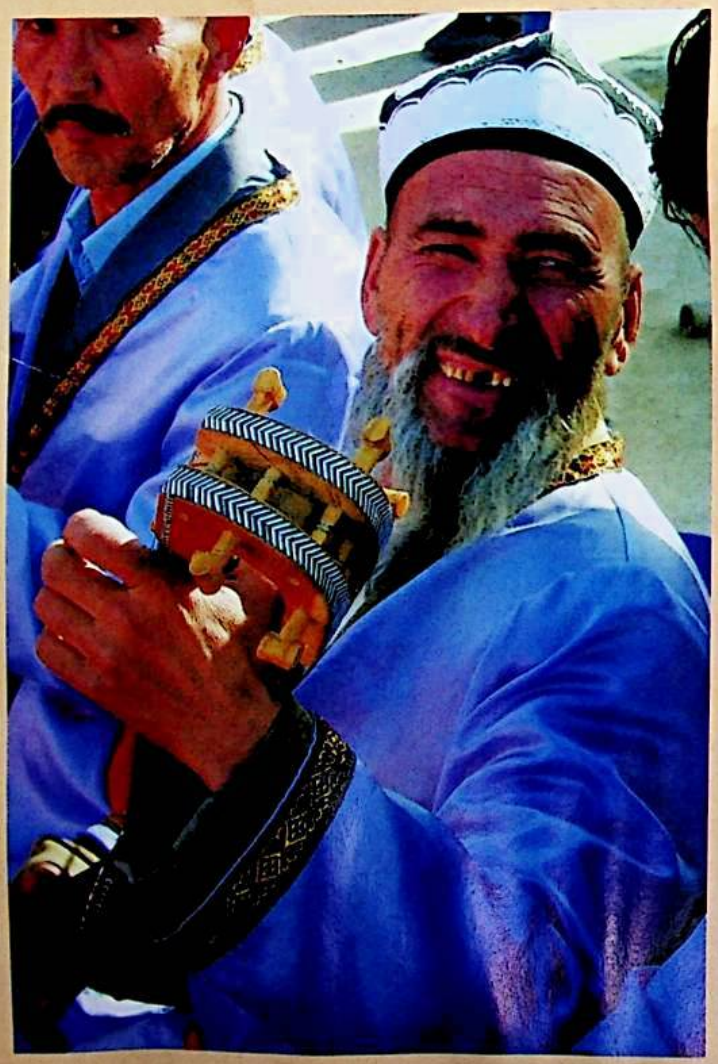

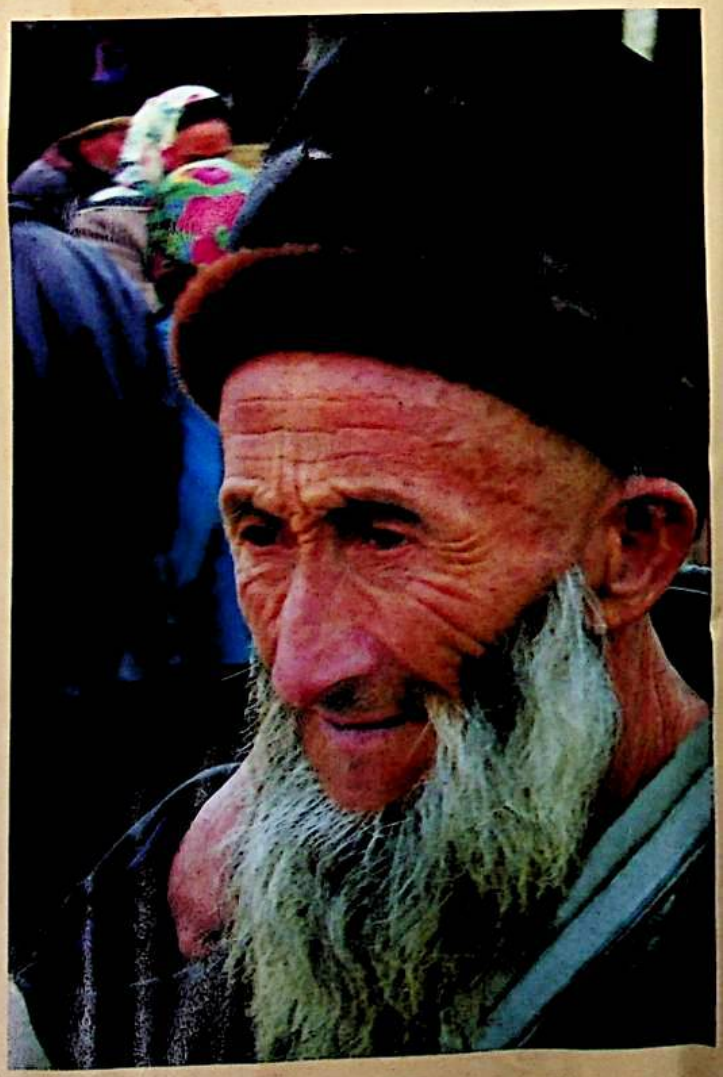

غیرەت مەمتیمین فوتوسی

美拉斯

مىراس

主管:新疆维吾尔自治区文学艺术界联合会
编辑:《美拉斯》编辑部
(乌市友好南路22号文联14层)
电话:(0991)4554017
印刷:新疆日报社印务中心
发行:乌鲁木齐邮局
订阅:全国各地邮局
国内统一刊号:CN65—1130/I
国外统一刊号:ISSN1004—3829
代号:58—60
邮编:830001 定价:5.00元

باشقۇرغۇچى ئورۇن: ش ئۇ ئا ر ئە دەبىيات-سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى.
تۈزگۈچى: «مىراس» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى.
«شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسى پاسما ئىشلىرى مەركىزىدە بېسىلدى.
ئۇرۇمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسىدىن تارقىتىلىدۇ.
جايلاردىكى پوچتا ئىدارىلىرى مۇشتەرى قوبۇل قىلىدۇ.
مەملىكەت بويىچە بىرلىككە كەلگەن نومۇرى:
CN65- 1130/I
خەلقئارالىق نومۇرى: ISSN1004- 3829
پوچتا ۋاكالەت نومۇرى: 58 - 60
باھاسى: 5.00 يۈەن